

ZRC SAZU

Poročilo o stanju etike, integritete in enakih možnosti na področju znanosti v Sloveniji

Avtorice_ji: Rok Benčin*, Jovana Mihajlović Trbovc, ** Jasna Fakin Bajec, Martin Pogačar

November 2022

* ZRC SAZU, Filozofski inštitut

** Vsi ostali avtorji_ce: ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije

Kazalo

Uvod.....	2
1 Raziskovalna etika in integriteta.....	1
1.1 Zakonodajni okvir.....	1
1.2 Mednarodne konvencije, deklaracije in kodeksi	5
1.3 Strateški dokumenti.....	7
1.4 Institucionalni okvir.....	12
1.5 Nacionalne komisije za področje etike in integritete	15
1.6 Raziskovalne organizacije	18
1.6.1 Etični kodeksi in smernice.....	18
1.6.2 Komisije za etično presojo raziskav	20
1.6.3 Komisije za raziskovalno integriteto	22
1.7 Sklepne ugotovitve: Etična presoja raziskav v Sloveniji glede na posamezne vede in institucionalne kontekste.....	23
1.8 Sklepne ugotovitve: Obravnava raziskovalne integritete v Sloveniji glede na institucionalne kontekste.....	25
2 Enake možnosti	27
2.1 Zakonodajni okvir.....	27
2.2 Strateški dokumenti.....	29
2.3 Institucionalni okvir.....	36
2.4 Raziskovalne organizacije	40
2.5 Analiza načrtov za enakost spolov v raziskovalnih organizacijah	42
2.5.2 Analiza NES po tematikah	45
2.5.3 Sklepne ugotovitve analize NES.....	51
2.6 Sklepne ugotovitve: Enake možnosti	52

Uvod

Namen tega poročila je opisati stanje na področju institucionalne obravnave raziskovalne etike in integritete ter vprašanja enakih možnosti v raziskovalnem in visokošolskem prostoru Slovenije. Poročilo je nastalo v okviru projekta »Etika, integriteta in enakost spolov v raziskovalnem prostoru Slovenije: med politikami in njihovo implementacijo« (1.9.2021 – 31.8.2023), ki ga kot ciljni raziskovalni projekt financirata Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport ter Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

V ta namen najprej obravnavamo zakonodajni okvir, ki deloma ureja ta področja (gl. 1.1 in 2.1), temu pa dodajamo mednarodne dokumente (deklaracije, konvencije in kodekse), ki prav tako posegajo na ureditev teh področij pri nas (gl. 1.2 in 2.4). Prav tako analiziramo ukrepe, predvidene v nacionalnih raziskovalnih strategijah, ter njihovo dejansko izvajanje (gl. 1.3 in 2.2). Opišemo tudi dejavnosti ključnih institucij na nacionalni ravni, ki sodelujejo pri oblikovanju raziskovalnih in drugih relevantnih politik (gl. 1.4 in 2.3).

Obravnavamo telesa (komisije) in dokumente (kodekse), namenjene področjema raziskovalne etike in integritete na nacionalni ravni (gl. 1.5) in na ravni raziskovalnih organizacij (gl. 1.6). Analitični obravnavi po posameznih ravneh in deležnikih na koncu dodajamo sintetični oris institucionalne ureditve raziskovalne etike (gl. 1.7) in integritete (gl. 1.8) v Sloveniji.

Posebej se posvečamo analizi načrtov za enakost spolov, ki so bili pred kratkim sprejeti na raziskovalnih in visokošolskih zavodih v Sloveniji (gl. 2.5).

Poročilo je sestavljeno na podlagi analize dokumentov (zakonodaja, strateški dokumenti, pravilniki ipd.) in dopolnjeno z informacijami, ki smo jih pridobili v pogovorih s predstavnicami_ki deležnikov, vpletenih v oblikovanje raziskovalnih politik (predvsem Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport in Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS,). Informacije o izvajanju praks s področja raziskovalne etike in integritete smo zbirali tudi od predstavnic_kov raziskovalnih organizacij (institucionalne komisije za raziskovalno integriteto in etično presojo raziskav) oz. enakih možnosti (institucionalne komisije in delovne skupine za pripravo načrtov za enakost spolov).

1 Raziskovalna etika in integriteta

Splošna pojma kot sta etika in integriteta – ter njuno aplikacijo na področju raziskovanja – lahko definiramo na različne načine, z vidika raznovrstnih filozofskih in teoretskih izhodišč. A ker namen tega poročila ni teoretična obravnava teh pojmov, ampak analiza institucionalnega okvira obravnave problematike, na katero se nanašata, v določenem prostoru, sprejemamo preprostejšo delovno definicijo, ki nam omogoča definirati področje raziskave. O raziskovalni etiki in integriteti običajno govorimo v tandemu, zato se pogosto zdi, kot da gre za sinonima. A vendarle najpogostejša raba obeh pojmov razkrije razliko, ki jo privzemamo tudi v tem poročilu. O raziskovalni integriteti govorimo z vidika poštene *izvedbe* raziskav in poročanja o njih, medtem ko se raziskovalna etika nanaša predvsem na morebitne *posledice* raziskav.

- O raziskovalni integriteti govorimo predvsem v kontekstu korektnega izvajanja raziskav (skrb za kakovost, objektivnost ipd.), spoštljivega odnosa do kolegic_ov (skrb za korektno mentoriranje in recenziranje, izogibanje zlorabam položaja moči, diskriminaciji ipd.), in poštenega poročanja o raziskavah (problematike plagiatorstva, ponarejanja in izmišljanja podatkov, podvajanja lastnih objav, utemeljenosti pripisovanja avtorstva, neodvisnosti od morebitnih pristranskih interesov financerjev ipd.).
- O raziskovalni etiki govorimo predvsem v kontekstu odgovornega odnosa do udeleženk_cev raziskav oz. objektov, na katerih se raziskava izvaja (ljudje, živali, okolje, naravna in kulturna dediščina ipd.), varnosti raziskav za raziskovalke_ce in udeleženske_ce, posledic raziskav za družbo (npr. stigmatizacija določenih družbenih skupin, vpliv rezultatov raziskav na javno mnenje o kontroverznih temah) in okolje (npr. onesnaževanje), možnih zlorab rezultatov raziskav (npr. za vojaške ali teroristične namene).

Čeprav se obe področji do določene mere prekrivata (sprejem odgovornosti za morebitne posledice raziskav v etičnem smislu je del raziskovalne integritete), pri obeh najdemo različne poudarke. O tem priča tudi obstoj običajno ločenih komisij za obe področji na raziskovalnih organizacijah: komisij, ki se ukvarjajo z raziskavami suma kršitev raziskovalne integritete, in komisij za etično presojo raziskovalnih projektov.

1.1 Zakonodajni okvir

Slovenija nima posebnih zakonov, ki bi urejali raziskovalno etiko in integriteto, zato pa se etike in integritete raziskav dotika več drugih zakonov. Prav tako etiko in integriteto raziskav delno urejajo evropske uredbe in mednarodne konvencije (gl. tudi 1.2). Ta razdelek prinaša kratek pregled relevantne zakonodaje.

Že **Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti** (ZRRD), ki je veljal med letoma 2002 do 2021, je kot temelj raziskovalne in razvojne dejavnosti postavljal etičnost in družbeno odgovornost. V 2. členu je določal, da »[r]aziskovalna in razvojna dejavnost temelji na načelih etičnosti in odgovornosti za uresničevanje ciljev, zapisanih v Raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije in v proračunskih memorandumih, ob spoštovanju socialnega, okoljevarstvenega in trajnostnega vidika družbenega razvoja, na načelu konkurenčnosti, kakovosti, učinkovitosti, odprtosti ter na medsebojnem interesnem sodelovanju in povezovanju v državnem in

mednarodnem okolju.«¹ Vendar pa ZZRĐ temeljnega načela etičnosti ni podkrepil z dodatnimi določbami in ukrepi.

Novi **Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti** (ZZrID), ki je začel veljati z letom 2022, prav tako uvršča etičnost k temeljnim načelom dejavnosti, ki jih ureja, temu pa dodaja tudi varovanje osebnih podatkov. V 2. členu določa, da »[z]nanstvenoraziskovalna in inovacijska dejavnost temeljita na načelih kakovosti, učinkovitosti, preglednosti, enakih možnosti, odprtosti, konkurenčnosti, etičnosti in odgovornosti za uresničevanje ciljev, na spoštovanju varovanja osebnih podatkov ter na medsebojnem interesnem sodelovanju in povezovanju v državnem in mednarodnem okolju.«² Za razliko od svojega predhodnika, novi zakon problematiki etike v znanosti namenja poseben člen. V 39. členu ZZRĐ nosilec in izvajalec znanstvenoraziskovalne dejavnosti nalaga skrb »za uveljavljanje načel znanstvene integritete in dobre znanstvene prakse« ter da »na ravni raziskovalnih organizacij sprejemajo ustrezne ukrepe zoper njihove kršitve«.

Na nacionalni ravni ZZRĐ v 6. mesecih po začetku njegove uporabe predvideva ustanovitev Nacionalnega sveta za etiko in integriteto v znanosti. S tem prihaja do dovršitve proces ustanavljanja nacionalnega telesa za etiko in integriteto v znanosti, ki je bilo več kot desetletje predmet niza javnih posvetov in ga je napovedovala že Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije (RISS) 2011–2020, prav tako pa njegovo ustanovitev predvideva njegova naslednica Resolucija o Znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030 (gl. Razdelek 1.2). Svet kot neodvisno telo ustanovita Rektorska konferenca Republike Slovenije in Koordinacija samostojnih raziskovalnih inštitutov Slovenije. Med naloge Sveta zakon uvršča preventivno delovanje s področja raziskovalne etike in integritete, spodbujanje raziskovanja in oblikovanje mnenj s tega področja, sodelovanje z etičnimi komisijami v raziskovalnih in visokošolskih organizacijah, mednarodno povezovanje in seznanjanje javnosti s to problematiko (gl. 1.5).

Etične implikacije ima tudi 41. člen zakona, ki govori o odrtem dostopu do raziskovalnih podatkov, saj takšna odprtost zahteva dodatne etične razmisleke o anonimizaciji podatkov.

Biomedicina in poskusi na živalih sta edini področji, na katerih je etična presoja raziskav zakonsko urejena. Prav tako sta to edini področji, za katere imamo v Sloveniji etični komisiji na nacionalni ravni. Medicinska etika temelji na spoštovanju človekovih pravic in nedotakljivosti človeškega življenja, ki sta zapisana v **Ustavi Republike Slovenije**.³ Zakonodajni okvir etične presoje raziskav na biomedicinskem področju postavlja **Zakon o zdravstveni dejavnosti** (ZZDej).⁴ V 60. členu ZZDej določa ustanovitev komisije za medicinsko etiko pri ministrstvu, pristojnem za zdravje, in sicer z namenom dajanja »soglasij k zasnovi znanstveno raziskovalnih projektov s področja zdravstva, soglasij k uporabi dopolnilnih tradicionalnih in alternativnih oblik diagnostike, zdravljenja in rehabilitacije, soglasij za opravljanje biomedicinskih raziskav, za dajanje mnenj v postopkih preizkušanja zdravil v skladu s predpisi, ki urejajo zdravila, [ter] za proučevanje drugih vprašanj ter oblikovanje mnenj in soglasij«. Na tej osnovi je bila ustanovljena Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko (gl. 1.5).

Mnenja Komisije za medicinsko etiko v zvezi s preizkušanjem zdravil zahtevata tudi **Zakon o zdravilih** (ZZdr-2) in **Pravilnik o kliničnih preskušanjih zdravil**. Oba se sklicujeta na

¹ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3387>

² Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7733>

³ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1> (5., 17. člen)

⁴ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO214>

mednarodni okvir medicinske etike, temelječ na Helsinški deklaraciji in predpisih Evropske unije (gl. 1.2).⁵ Etike raziskav s področja zdravstva se dotika tudi **Zakon o pacientovih pravicah** (ZpacP), ki v 26. členu določa potrebo po privolitvi pacienta k sodelovanju v medicinskih raziskavah in k raziskovalni rabi odvzetega biološkega materiala, telesa ali delov telesa.⁶ **Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo** (ZZNPOB) določa (38. člen) pogoje znanstveno-raziskovalnega dela na spolnih celicah in zgodnjih zarodkih, o čemer poleg Komisije RS za medicinsko etiko presoja tudi Državna komisija za oploditev z biomedicinsko pomočjo.⁷ Zakonodajni okvir v zvezi z biomedicinskimi raziskavami podrobneje opisuje dokument Države pristopnice: zakonodaja v zvezi z etiko raziskav, ki je v elektronski obliki na voljo na spletni strani Komisije RS za medicinsko etiko.⁸

Raziskave, ki vključujejo živali, ureja **Zakon o zaščiti živali** (ZZZiv), ki v 23. členu narekuje ustanovitev nacionalne etične komisije za poskuse na živalih.⁹ Na tej podlagi deluje Etična komisija za poskuse na živalih (gl. 1.5), ki podaja soglasja za izvajanje poskusov in znanstveno-raziskovalno delo na živalih, njihovih tkivih in truplih. Zakon (predvsem člen 21.a) podrobno določa pogoje, pod katerimi so dovoljeni poskusi na živalih, in namene, za katere so ti dovoljeni. Določa npr. upoštevanje etičnega načela 3R («*reduce, replace, refine*») in prepoveduje postopek, če ta »a) povzroča hudo trpljenje ali stisko, ki sta dolgotrajna in ju ni mogoče olajšati; b) če se priznava druga znanstveno zadovoljiva metoda ali preizkusna strategija, ki ne zahteva uporabe živih živali; c) za preizkušanje bojnih sredstev, kozmetičnih preparatov, tobačnih ali alkoholnih izdelkov«.

Varstvo osebnih podatkov je zagotovljeno v 38. členu **Ustave Republike Slovenije**. Podrobneje ga določa Zakon o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1), ki vsebuje tudi posebne določbe v zvezi z obdelavo osebnih podatkov za zgodovinsko, statistično in znanstveno-raziskovalne namene. Leta 2016 je sicer stopila v veljavo **Splošna uredba EU o varstvu podatkov** (GDPR), ki se je v roku dveh let po uveljavitvi začela neposredno uporabljati v državah članicah Evropske unije.¹⁰ GDPR podrobno opredeljuje načela in pogoje zbiranja in obdelave osebnih podatkov. Med temeljna načela GDPR (5. In 6. člen) spadajo privolitev posameznika v obdelavo osebnih podatkov, omejitev obdelovanja zbranih podatkov na namene, ki so združljivi s tistimi, za katere so bili ti podatki zbrani, omejitev zbiranja podatkov na najmanjši obseg, ki je potreben za namene, za katere se zbirajo, omejen čas hranjenja podatkov in varnostne ukrepe za njihovo zaščito. V 89. členu GDPR opredeljuje tudi posebna določila v zvezi z obdelavo podatkov v znanstveno- ali zgodovinsko-raziskovalne namene. Člen v ta namen dopušča odstopanja od določenih pravic, »kolikor je verjetno, da bi takšne pravice onemogočile ali resno ovirale doseganje posebnih namenov in kolikor so takšna odstopanja

⁵ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6295> (6. člen, 8. odst.); <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV6611> (5. člen)

⁶ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4281>

⁷ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO2518>

⁸ Korošec, D., Trontelj, J. (2003). *Države pristopnice: zakonodaja v zvezi z etiko raziskav: Slovenija*. Urad za uradne objave Evropskih skupnosti. Dostopno na povezavi <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/KME/Zakonodaja-v-zvezi-z-etiko-raziskav.pdf>.

⁹ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1353>. Zakon v slovenski pravni red prenaša tudi Direktiva 2010/63/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 22. septembra 2010 o zaščiti živali, ki se uporabljajo v znanstvene namene.

¹⁰ Gl. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=uriserv:OJ.L .2016.119.01.0001.01.SLV&toc=OJ:L:2016:119:FULL>

nujna za uresničitev teh namenov«. Odstopanja se nanašajo predvsem na sicer stroge omejitve namena obdelave in dobe shranjevanja podatkov.

Prenos GDPR v nacionalno zakonodajo naj bi uredil nov **Zakon o varstvu osebnih podatkov** (ZVOP-2), ki je trenutno v zakonodajnem postopku. Tudi predlog tega zakona (II. del, 1. poglavje) vsebuje »Posebna pravila glede obdelave osebnih podatkov za znanstvenoraziskovalne, zgodovinskoraziskovalne, statistične in arhivske namene.« Člen določa pogoje, pod katerimi se osebne podatke lahko nadalje obdeluje za znanstvenoraziskovalne, zgodovinskoraziskovalne in statistične namene ne glede na prvotni namen obdelave. Zakon od raziskovalcev, ki želijo na ta način pridobiti in obdelovati osebne podatke, zahteva predložitev predstavitvenega elaborata raziskave, ki podrobneje opredeljuje namen in način ravnanja s podatki. Člen določa, da se takšni podatki po poteku raziskave »uničijo ali nepovratno anonimizirajo, če zakon ne določa drugače, če posameznik ni privolil v nadaljnjo hrambo osebnih podatkov ali če to ni pomembno za izvršitev namena raziskave«. V objavi rezultatov raziskave morajo biti osebni podatki anonimizirani, »razen če ta ali drug zakon določa drugače ali če je posameznik, na katerega se nanašajo osebni podatki, za objavo v neanonimizirani obliki podal pisno privolitev ali če je za takšno objavo v času po smrti posameznika podana pisna privolitev« svojcev.

Na področje raziskovalne integritete sodijo tudi vprašanja avtorskih pravic in sankcioniranja plagiatorstva. **Ustava Republike Slovenije** v 60. členu zagotavlja varstvo avtorskih pravic, tudi tistih, ki izvirajo iz raziskovalne in izumiteljske dejavnosti. Tudi **Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah** (ZASP) pod zaščiteni avtorska dela šteje tudi stvaritve s področja znanosti.¹¹ Na akademsko plagiatorstvo je mogoče aplicirati 147. člen **Kazenskega zakonika**, ki predvideva kazen za kršitev moralnih avtorskih pravic za tistega, ki »s svojim imenom ali imenom koga drugega objavi, prikaže, izvede ali prenese tuje avtorsko delo ali njegov del«. ¹²

Slovenske raziskovalne organizacije sodelujejo tudi v projektih, ki jih financira Evropska komisija. **Uredba EU o vzpostavitvi okvirnega programa za raziskave in inovacije Obzorje Evropa** v 19. členu določa, da morajo biti aktivnosti, ki jih financira program, skladne z etičnimi načeli, Listino Evropske unije o temeljnih pravicah, ter Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin in njenimi dopolnilnimi protokoli.¹³ Pri tem je treba posebno pozornost nameniti »načelu sorazmernosti, pravici do zasebnosti, pravici do varstva osebnih podatkov, pravici do telesne in duševne integritete, pravici do nediskriminacije in potrebi po zagotavljanju varstva okolja in visoke stopnje varovanja zdravja ljudi.« Člen predpisuje tudi, da morajo pravni subjekti, ki sodelujejo pri teh aktivnostih, podati etično samooceno ter potrditi skladnost dejavnosti z Evropskim kodeksom ravnanja za raziskovalno integriteto. Uredba prav tako določa, da Komisija pred financiranjem izvede etično oceno vseh projektih predlogov. Uredba kot etično nesprejemljive prepoveduje financiranje raziskav, usmerjenih v kloniranje človeka, spreminjanje njegove genske dediščine ter ustvarjanje človeških zarodkov izključno za namene raziskovanja in pridobivanja matičnih celic.

¹¹ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO403>

¹² Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>

¹³ Gl. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32021R0695#ntr24-L_2021170EN.01000101-E0024

1.2 Mednarodne konvencije, deklaracije in kodeksi

Poleg nacionalnega zakonodajnega okvira etiko in integriteto raziskav v veliki meri urejajo tudi mednarodne deklaracije, konvencije in kodeksi. Praksa etične presoje medicinskih raziskav v Sloveniji temelji predvsem na dveh mednarodnih dokumentih, in sicer Helsinški deklaraciji in Oviedski konvenciji ter dodatnih protokolih k tej konvenciji. **Helsinška deklaracija**, ki jo je leta 1964 (trenutno je v veljavi zadnja dopolnitev iz leta 2013) sprejela Svetovna zdravstvena organizacija, velja za temeljni dokument etike medicinskih raziskav, ki vključujejo delo z ljudmi. Deklaracija določa (8. člen), da imajo pravice in interesi posameznikov, ki sodelujejo v raziskavi, prednost pred pridobivanjem novih znanj.¹⁴ Zato so izvajalci medicinskih raziskav po 9. členu dolžni »zavarovati življenje, zdravje, dostojanstvo, integriteto, pravico do samodoločbe, zasebnosti in zaupnosti osebnih podatkov sodelujočih v raziskavi«. V ta namen Deklaracija (23. člen) zapoveduje, da morajo biti postopki raziskave pred začetkom izvajanja poslani v odobritev etični komisiji. Raziskovalci so od sodelujočih v raziskavi dolžni pridobiti obveščeno soglasje. Posebna pozornost je namenjena ranljivim skupinam in posameznikom. V Sloveniji je na osnovi Helsinške deklaracije stekla etična presoja medicinskih raziskav (na ljubljanski Medicinski fakulteti) že v 60. letih 20. st.¹⁵ Na deklaracijo se sklicuje tudi Pravilnik o kliničnih preskušanih zdravilih (5. člen). Na Helsinško deklaracijo (kakor tudi na zgoraj omenjeno Oviedsko konvencijo) se v delu, posvečenem raziskovanju, sklicuje slovenski **Kodeks zdravniške etike**.¹⁶

Konvencijo o varstvu človekovih pravic in dostojanstva človeškega bitja v zvezi z uporabo biologije in medicine (**Oviedska konvencija**) je pripravil Svet Evrope.¹⁷ Dokument definira mednarodni pravni okvir, ki sicer ne velja neposredno, temveč naj bi ga države podpisnice prenesle v svojo zakonodajo. Slovenija je bila ena prvih držav, ki so ratificirale ta dokument, ki je pri nas stopil v veljavo leta 1999. Naknadno je v povezavi s Konvencijo leta 2007 stopil v veljavo tudi **Dodatni protokol h Konvenciji o človekovih pravicah v zvezi z biomedicino glede biomedicinskih raziskav**, ki podrobneje opredeljuje načela raziskav s človeškimi udeleženkami_ici. Dodatni protokol v skladu s prvotno konvencijo kot temeljno načelo določa (3. člen), da »[k]oristi in skrb za človeško bitje, ki sodeluje pri raziskavi, prevladajo nad izključno koristjo družbe ali znanosti.« Raziskave »na človeških bitjih se smejo opravljati le, če takih raziskav ni mogoče nadomestiti z drugimi, podobno uspešnimi raziskavami« (5. člen). Vsak raziskovalni projekt, še določa protokol (9. člen), mora biti predložen v neodvisno presojo etični komisiji. Protokol določa tudi pogoja informiranosti in privolitve udeleženk_cev raziskave. Eden od dodatnih protokolov h Oviedski konvenciji med drugim prepoveduje kloniranje človeških bitij. Za biomedicinske raziskave so relevantne tudi evropske uredbe o kliničnem preizkušanju zdravil.¹⁸

Temeljni dokument raziskovalne integritete na svetovni ravni je **Singapurska izjava o raziskovalni integriteti** iz leta 2010, ki so jo oblikovale udeleženke_ici 2. Svetovne konference

¹⁴ Gl. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>

¹⁵ Korošec, D., Trontelj, J., op. cit., str. 5

¹⁶ Gl. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/KME/Kodeks-zdravniske-etike.pdf>

¹⁷ Gl. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/KME/Oviedska-konvencija-in-protokoli-MZ.pdf>

¹⁸ Gl. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0536>.

o raziskovalni integriteti.¹⁹ Izjavo je leta 2014 promoviralo MIZŠ.²⁰ Za slovenski prevod je poskrbela Komisija za ženske v znanosti.²¹ Načela integritete Izjava definira tako:

- **Poštenost** v vseh vidikih raziskovanja
- **Odgovornost** pri izvajanju raziskav
- **Poklicna vljudnost in korektnost** pri delu z drugimi
- **Dobro upravljanje** z raziskavami v imenu drugih

K temu dodaja seznam 14 odgovornosti, med katera sodijo uporaba ustreznih raziskovalnih metod, evidentiranje raziskav, odkrito deljenje izsledkov raziskav, upoštevanje meril za avtorstvo, korektno navajanje zahval sodelujočim v raziskavi, korektno medsebojno ovrednotenje znanstvenega dela, razkritje nasprotja interesov, upoštevanje meja svoje strokovnosti pri komuniciranju z javnostjo, prijavljanje in odzivnost na neodgovorne prakse, spodbujanje integriteti naklonjenega raziskovalnega okolja in družbena odgovornost.

Na evropski ravni obstajata več temeljnih dokumentov. Leta 2005 je Evropska komisija v enotnem sklopu sprejela dva dokumenta, **Evropsko listino za raziskovalce** in **Kodeks ravnanja pri zaposlovanju raziskovalcev**. Prva listina med splošna načela ravnanja raziskovalcev šteje tudi etična načela: »Raziskovalci morajo spoštovati priznane etične prakse in temeljna etična načela, primerna njihovi stroki, kot tudi etične standarde, kot je zapisano v različnih nacionalnih, sektorskih ali institucionalnih etičnih kodeksih.« Nekatera ostala načela, ki se navezujejo na dobre prakse pri raziskovanju, mdr. odgovornost, avtorstvo ipd., zadevajo tudi raziskovalno integriteto. Na ta dokumenta se sklicuje tudi ZRISS 2030 (gl. 1.3).

Drugi pomemben dokument je **Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto**. Prvo verzijo dokumenta sta leta 2011 objavili Zveza evropskih akademij (ALLEA) in Evropska znanstvena fundacija (ESF). Trenutno veljavno, revidirano verzijo je pripravila ALLEA leta 2018. Evropski kodeks postavlja naslednja temeljna načela raziskovalne integritete:²²

- Zanesljivost pri zagotavljanju kakovosti raziskav, kar se kaže v zasnovi, metodologiji, analizi in porabi virov.
- Poštenost pri preglednem, pravilnem, popolnem in nepristranskem razvijanju, izvajanju in pregledovanju raziskav ter poročanju in obveščanju o njih.
- Spoštovanje kolegov, udeležencev raziskav, družbe, ekosistemov, kulturne dediščine in okolja.
- Odgovornost za raziskave od zamisli do objave, za njihovo upravljanje in organizacijo, usposabljanje, nadzor in mentorstvo ter njihove širše učinke.

Kodeks tem načelom dodaja postavke o dobrih raziskovalnih praksah na naslednji področjih:

- Raziskovalno okolje
- Usposabljanje, nadzor in mentorstvo
- Raziskovalni postopki
- Zaščitni ukrepi
- Podatkovne prakse in upravljanje podatkov

¹⁹ Gl. <https://wcrif.org/guidance/singapore-statement>

²⁰ Poročilo o uresničevanju resolucije o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 za leti 2013–2014, str. 20.

²¹ Gl. <https://www.wcrif.org/documents/299-ss-slovenian-rev/file>

²² Slovenski prevod je dostopen na spletnih straneh SAZU: <https://www.sazu.si/events/592564a52eb437e706ae5981>

- Delovno sodelovanje
- Objavljanje in razširjanje rezultatov
- Pregledovanje, ocenjevanje in urejanje

Pregled problematik, ki jih naslavlja Evropski kodeks, kaže, da se dokument nanaša predvsem na tematike, povezane z integriteto raziskovalcev, kakor pove že njegov naslov. Raziskovalno etiko v pomenu zaščite udeleženk_cev raziskav dokument oriše le v zelo splošnih načelih.

Dokument definira tudi kršitve raziskovalne integritete. Poleg izmišljanja in ponarejanja podatkov ter plagiatorstva, Kodeks opisuje tudi druge škodljive prakse, povezane predvsem z objavljanjem rezultatov raziskovalnega dela (npr. manipuliranje avtorstva, samoplagiatstvo, selektivno citiranje, podpiranje t. i. predatorskih revij ipd.). K temu Kodeks dodaja tudi priporočila v zvezi s postopkom obravnave kršitev in obtožb neprimerne vedenja (npr. zaupnost postopka, zaščita žvižgačev, obveščenost obtoženega ipd).

Nacionalnih smernic ali kodeksov v zvezi z etiko in integriteto raziskav nimamo. Medicinske raziskave sicer naslavlja slovenski **Kodeks zdravniške etike** (30.–35. člen), ki sta ga pripravila Slovensko zdravniško društvo in Zdravniška zbornica Slovenije.²³ Kodeks nalaga, da mora biti raziskovanje etično preverjeno in odobreno, vključitev pacienta v raziskavo pa je pogojeno z njegovo privolitvijo po pojasnilu.

Vse več raziskovalnih ustanov v Sloveniji sprejema Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto (ALLEA) kot osnovni okvir za integriteto raziskovalnega dela svojih raziskovalcev in v svojih etičnih kodeksih povzema njegova načela.²⁴ Nekatere raziskovalne organizacije pa se na Evropski kodeks sklicujejo kot na širši okvir, ki naj dopolnjuje institucionalne etične kodekse.²⁵ Etične kodekse in smernice posameznih raziskovalnih organizacij sicer obravnavamo spodaj v razdelku 1.6. Na Evropski kodeks se sklicuje tudi Resolucija o Znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030. Skladnost raziskovalnih dejavnosti z Evropskim kodeksom eksplicitno zahteva tudi pravna podlaga programskega okvira evropskega financiranja raziskav Obzorje Evropa (gl. 1.1).²⁶

1.3 Strateški dokumenti

Poglavitni strateški dokumenti, ki urejajo raziskovalni prostor Slovenije, so nacionalne raziskovalne in inovacijske strategije. Dokument se po javni razpravi oblikuje in sprejema za desetletno obdobje, vsebinska izhodišča pa pripravi Svet za znanost in tehnologijo oz. po novem zakonu Razvojni svet Republike Slovenije. Trenutno je v veljavi Resolucija o Znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030 (ZRISS 2030), za razumevanje trenutnega stanja na področju etike in integritete raziskovanja pri nas pa je potrebno pregledati tudi prej veljavni dokument Raziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2011–2020. ZRISS je vsebinsko prepleten z Nacionalnim programom visokega šolstva, ki se prav tako

²³ Gl. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/KME/Kodeks-zdravniske-etike.pdf>

²⁴ Npr. Kodeks etike in integritete za raziskovalce na univerzi v Mariboru in Strategija ZRC SAZU za etiko, integriteto in enake možnosti v raziskovanju.

²⁵ Gl. https://www.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/etika_in_integriteta_v_raziskovanju/

²⁶ Gl. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32021R0695>

sprejema za obdobja desetih let. Oba dokumenta sta usklajena tudi z veljavno Strategijo razvoja Slovenije.

Raziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2011–2020 je vključevala poseben razdelek o »etiki v raziskavah in pri raziskovalcih«, in sicer kot sestavni del zagotavljanja kakovosti raziskav. RISS 2011–2020 podaja naslednjo utemeljitev:

Naraščajoča vpetost raziskav in inovacij v družbeno okolje ter reševanje temeljnih družbenih problemov in vprašanj, skupaj s težavnostjo ocenjevanja posledic raziskovalno-razvojne dejavnosti na življenje ljudi in na okolje, ustvarjata vedno večjo potrebo po etični ozaveščenosti raziskovalcev. Hkrati pa raziskovalni poklic zahteva čvrsto integriteto in poudarjen čut za odgovornost, saj se še zlasti v majhnem prostoru, kakršen je slovenski, velikokrat znajdejo v položajih, ki bi jih bilo mogoče razumeti kot nasprotje interesov ali pa bi lahko škodili ugledu raziskovalne ustanove in raziskovalnega poklica na splošno.²⁷

V oceni stanja na tem področju RISS 2010–2020 oriše ureditev etične presoje in pravnega okvira medicinskih raziskav, nato pa ugotavlja, da je »[d]eloma še odprt [...] etični nadzor nad raziskavami na drugih področjih, na primer v družboslovju, kjer se prav tako lahko kršijo pravice ljudi, vključenih v raziskave«. Dokument dodaja, da je zaradi hitrega razvoja znanosti »potreba po etičnem ocenjevanju vseh znanstvenih projektov kot pogoju za začetek dela vse izrazitejša«. Temu Strategija namenja prvega od treh zadanih ciljev:

1. Za ocenjevanje etičnosti raziskav zunaj biomedicine se kažejo potrebe po novih neodvisnih področnih komisijah za raziskovalno etiko. V sodelovanju z vsemi deležniki bomo pripravili sistemsko institucionalno ureditev obravnave etičnih vprašanj v znanosti na vseh pomembnih področjih po zgledu držav Evropske unije.

Strategija priporoča sprotno dopolnjevanje zakonodaje po vzoru rešitev po svetu. Za cilj si zadaja tudi sprejetje nacionalnih in institucionalnih kodeksov moralne integritete ter vzpostavitev častnega razsodišča:

2. Sprejeti bo treba nacionalni kodeks etike in poštenja ter dobre prakse v znanosti. Na njem lahko temeljijo kodeksi posameznih raziskovalnih ustanov.
3. Vzpostaviti je treba častno razsodišče za znanstveno področje.

Dokument izpostavlja tudi problem dvojne rabe znanstvenih dosežkov (npr. zloraba za teroristično dejavnost) in priporoča preučitev etičnega nadzora nad znanstvenimi objavami, ki pa ne bi omejil svobode raziskovanja in objavljanja.

Na podlagi teh ocen RISS 2011–2020 predvideva naslednje ukrepe:

²⁷ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO68>

	Ključni področni cilj			
	Visoki etični standardi v javni raziskovalno-razvojni dejavnosti v Sloveniji			
	Ukrep	Nosilec	Rok	Kazalnik
28	Vzpostavitev častnega razsodišča za znanstveno področje, sestavljenega iz vrhunskih, nepristranskih in etično neoporečnih članov znanstvene skupnosti	Vlada RS (znanost), SAZU	2012	Ustanovitev častnega razsodišča za znanstveno področje
29	Institucionalizirana obravnava etičnih vprašanj v znanosti	Vlada RS (znanost), SAZU	2012	Sprejet načrt
30	Javna razprava o smernicah za etiko v znanosti	Vlada RS (znanost), SAZU	2014	Oblikovanje smernic v nacionalnem kodeksu etike, moralne integritete in dobre prakse v znanosti

Tu ukrepi ustrezajo trem zastavljenim ciljem: ustanovitev področnih etičnih komisij (institucionalizirana obravnava etičnih vprašanj), nacionalni kodeks etike in integritete (javna razprava o smernicah) in ustanovitev častnega razsodišča.

Proces uresničevanja teh ukrepov predstavljajo javno dostopna periodična poročila o izvajanju Strategije. V času veljavnosti RISS 2011–2020 je bil organiziran niz javnih posvetov o etiki in integriteti v znanosti, predvsem v organizaciji MIZŠ (in v njenem okviru Komisije za ženske v znanosti, kasneje preimenevane v Komisijo za enake možnosti na področju znanosti) in SAZU, ki so posredno ali neposredno naslavljali zastavljene cilje.²⁸ Leta 2016 sta SAZU in MIZŠ ustanovila Svet za pripravo vsebinskih izhodišč za ustanovitev nacionalne komisije za integriteto v znanosti, ki je leta 2017 sprejel Priporočila v zvezi z ustanovitvijo Nacionalne komisije za integriteto v znanosti (gl. tudi 1.4 in 1.5).²⁹ Po letu 2017 je bilo v javni razpravi več predlogov zakona o raziskovalni dejavnosti, ki so vključevali člen o ustanovitvi takšnega nacionalnega telesa, a zakoni niso bili sprejeti.³⁰ Šele z ZZrID, sprejet leta 2021 (gl. 1.1), zapoveduje ustanovitev Nacionalnega sveta za etiko in integriteto v znanosti in s tem uresničuje ukrep, predviden v RISS 2011–2020.

Zadnje poročilo o uresničevanju RISS 2011–2020 sicer potrjuje uresničitev ukrepa o nacionalnih smernicah oz. kodeksu etike in integritete v znanosti, a se pri tem dejansko sklicuje na Priporočila v zvezi z ustanovitvijo nacionalne komisije za integriteto v znanosti.³¹ Ukrep sprejetja nacionalnih smernic oz. kodeksa dejansko ni bil uresničen. Zato pa je SAZU kot članica ALLEA sodelovala pri oblikovanju revidiranega Evropskega kodeksa ravnanja za raziskovalno integriteto, ki so ga kot temeljni okvir raziskovalne integritete sprejele tudi raziskovalne organizacije v Sloveniji (gl. 1.2).

Prav tako ni bil sprejet načrt institucionalizacije obravnave etičnih vprašanj sledeč cilju ustanovitve neodvisnih področnih etičnih komisij izven biomedicine. Zadnje poročilo sicer ugotavlja, da je za to poskrbljeno na ravni samih raziskovalnih institucij (gl. 1.6).³²

²⁸ Gl. Poročilo o uresničevanju resolucije o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 do leta 2020, str. 82–84.

²⁹ Gl.

http://www.sazu.si/uploads/files/57fb8d9c9de14adc9ded154d/PRIPORO%C4%8CILA%20V%20ZVEZI%20%20USTANOVITVIJO-VS_kon%C4%8Dna2.pdf

³⁰ Poročilo o uresničevanju resolucije o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 do leta 2020, str. 84.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

Nobeden od ukrepov RISS 2011–2020 torej ni bil uresničen na način ali v roku, kot je bil zamišljen, zato pa je bila v času veljavnosti strategije pripravljena podlaga za ustanovitev nacionalnega telesa za etiko in integriteto v znanosti.

Znanstvenoraziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2030 (ZRISS 2030) je bila sprejeta marca 2022. Tudi nova Strategija namenja posebni razdelek etiki in integriteti znanosti, ki jo določa kot enega od pogojev znanstvene odličnosti ter kot ključen del njene družbene odgovornosti.³³ Skrb za etiko in integriteto raziskav dokument razume tudi v kontekstu zagotavljanja pogojev za uspešno sodelovanje slovenskih raziskovalnih organizacij v okvirnih programih Evropske unije; etika je namreč »integralni del vseh raziskovalnih dejavnosti, ki jih financira EU«.

Nova strategija ne izpostavlja več ureditve etične presoje izven biomedicinskega področja (predvsem družboslovja), kakor je bilo to navedeno v njeni predhodnici. Dokument ugotavlja, da imajo za etiko raziskav »v Sloveniji posamezne fakultete svoje kodekse za raziskovalna področja, na katerih so aktivne«. ³⁴ Prav tako navaja možnost, da se raziskovalci in raziskovalke, ki delajo z osebnimi podatki, za etično presojo obrnejo na urad Informacijskega pooblaščenca. Namesto zagotavljanja institucionalne obravnave etične presoje po posameznih vedah nova strategija poudarja vzpostavitev etične presoje za posebej občutljiva vprašanja, kot primer pa navaja umetno inteligenco.

Dokument se sklicuje na Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto in na obravnavo teh vprašanj na ravni posameznih raziskovalnih institucij, ugotavlja pa, da Sloveniji še »manjkajo nacionalne smernice za etiko, poštenje in dobre prakse v znanstvenem delovanju raziskovalk in raziskovalcev«. V kontekstu etike strategija obravnava tudi vprašanje odličnosti človeških virov v raziskovanju.

Na podlagi teh ugotovitev ZRISS 2030 predvideva naslednje ukrepe:

6.3. Družbeno odgovorna znanost (etika in integriteta v raziskavah in pri raziskovalkah in raziskovalcih)

Ukrep 6.3.1: Vzpostavitev nacionalnega sveta za etiko in integriteto v znanosti.

Ukrep 6.3.2: Sprejetje nacionalnih smernic za etiko, poštenje in dobre prakse v znanstvenem delovanju raziskovalk in raziskovalcev kot temelj za kodekse posameznih raziskovalnih organizacij po zgledu držav EU.

Ukrep 6.3.3: Spodbujanje raziskovalnih organizacij k zagotavljanju in spoštovanju visoke ravni etičnosti prek institucionalnih opredelitev postopkov za preprečevanje neetičnih ravnanj in postopkov v primeru kršitev.

Ukrep 6.3.4: Zagotovitev ustreznih teles za etično presojo raziskav po posameznih občutljivih področjih zaradi dviga kakovosti raziskav in uspešnosti sodelovanja v okvirnih programih EU za raziskave in inovacije.

Ukrep 6.3.5: Obvezno delovanje raziskovalnih organizacij skladno z Evropsko listino za raziskovalce in Kodeksom ravnanja pri zaposlovanju raziskovalcev.

³³ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO133>

³⁴ Ibid.

Ukrep 6.3.6: Spodbujanje raziskovalnih organizacij k pridobitvi evropskega znaka za odličnost človeških virov v raziskovanju («Human Resources Strategy for Researchers» (HRS4R)).

Ugotovimo lahko, da nova strategija ponovno določa nekatere ukrepe, ki jih je postavila že njena predhodnica, nekaj pa jih dodaja. Vendar pa nov dokument za razliko od svojega predhodnika ne določa eksplicitno ne nosilcev ne kazalcev za posamezne ukrepe. Splošno odgovornost nalaga pristojnim ministrom in ostalim resorjem. Podrobnejši načrti uresničevanja nekaterih ukrepov bodo sicer zapisani v področnih akcijskih načrtih uresničevanja ZRISS 2030, ki naj bi bili sprejeti v enem letu od sprejetja strategije.

Prvi ukrep, vzpostavitev nacionalnega sveta za etiko in integriteto v znanosti, je zdaj zagotovljen tudi z novim raziskovalnim zakonom ZZrID. Prav tako je ponovljen ukrep sprejema nacionalnih smernic, vendar pa zaenkrat ni jasno, ali bo ta naloga zaupana novoustanovljenemu Nacionalnemu svetu, ali pa bo ostala v domeni MIZŠ in SAZU, kakor je predvidevala RISS 2011–2020.

Namesto neuresničenega ukrepa iz RISS 2011–2020 o institucionalizaciji obravnave etičnih vprašanj, nova Strategija prinaša dva ukrepa. Prvi se nanaša na »preprečevanje neetičnih ravnanj in postopkov v primeru kršitev«, kar je naloga, naložena predvsem posameznim raziskovalnim organizacijam. Predvidena nova telesa za etično presojo raziskav pa zadevajo posamezna občutljiva področja z namenom uspešnega sodelovanja v raziskovalnih programih EU. Tudi tu ni povsem jasno, na kakšni ravni in v kakšni obliki naj bi bila takšna telesa ustanovljena.

Preostala dva ukrepa se nanašata na upoštevanje evropskih smernic v zvezi z raziskovalno dejavnostjo in upravljanjem človeških virov v raziskovanju. Morda je nekoliko presenetljivo, da med temi listinami ni ponovno omenjen Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto (ki podrobneje kot Evropska listina za raziskovalce določa načela etike in integritete za raziskovalce; gl 1.2 zgoraj), na katerega se dokument sicer sklicuje.

O etiki v povezavi s kakovostjo in odgovornostjo raziskovalnega procesa govori tudi **Nacionalni program visokega šolstva 2011–2020:**

Visoko šolstvo močno vpliva na družbeni razvoj in etične odnose ter tudi samo zajema pomemben del populacije v odločilni fazi oblikovanja osebnosti. Univerze zato veljajo za etične instance in skrbijo, da je v pedagoškem in raziskovalnem procesu upoštevan tudi etični vidik. Potreba po visokošolski etiki se zaradi naraščajoče vloge znanja v družbi še povečuje, kar terjajo tudi spremenjeni tehnični in ekonomski pogoji, v katerih visoko šolstvo deluje. Od visokošolsko izobraženega človeka se pričakuje usposobljenost za etično presojanje in aktivno zavzemanje za humanost v družbi. V tem okviru je treba izpopolniti študijske programe in uveljaviti etične kodekse visokošolskih organizacij.³⁵

Na tej podlagi Program sprejema ukrep o oblikovanju etičnih kodeksov visokošolskih institucij: »Visokošolske institucije bodo sprejele svoje etične kodekse, ki se bodo odražali na vseh področjih delovanja visokošolskih institucij. Prenesene bodo tudi v izobraževalni proces in tako vplivale na etično zavest ter vedenje študentov in diplomantov.« (Za več informacij o etičnih kodeksih visokošolskih in raziskovalnih organizacij gl. 1.6).

³⁵ Gl. <http://www.drznaslovenija.mvzt.gov.si/ch01s02.html>

Nacionalni program visokega šolstva 2030 si za enega od ciljev prav tako zadaja »[e]tično in družbeno odgovorno delovanje visokošolskih zavodov v Sloveniji«,³⁶ vendar ne govori izrecno o etiki raziskovalne dejavnosti in v zvezi s to problematiko ne predvideva posebnih ukrepov.

Tako nacionalne raziskovalne strategije kot programi visokega šolstva so načeloma usklajeni z veljavno strategijo razvoja Slovenije. **Strategija razvoja Slovenije 2030** (SRS 2030) predvideva uveljavitev etičnosti kot enega od načel izobraževanja ter postavlja načelo družbene odgovornosti za eno od vodil raziskovalnega sektorja.³⁷ Diskurz družbene odgovornosti raziskovanja je prisoten tudi v ZRISS 2030.

1.4 Institucionalni okvir

Politike v zvezi z etiko in integriteto raziskav na različne načine sooblikuje in usmerja vrsta institucij. Med njimi izpostavljamo:

- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) kot pristojni vladni resor,
- Javno agencijo za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), prek katere poteka financiranje, spremljanje in nadziranje raziskav,
- Slovensko akademijo znanosti in umetnosti (SAZU) kot prostor refleksije o usmeritvah raziskovalne dejavnosti,
- Rektorsko konferenco Republike Slovenije (RK RS) in Koordinacijo samostojnih neprofitnih raziskovalnih in infrastrukturnih zavodov (KOsRIS) kot krovni organizaciji univerz in raziskovalnih zavodov.

V tem razdelku popisujemo dejavnosti teh institucij na področju etike in integritete raziskovanja.

Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) kot pristojni vladni resor vzpostavlja zakonodajni in institucionalni okvir financiranja in izvajanja temeljnih raziskav v RS. Ministrstvo usmerja politike na tem področju z oblikovanjem zakonodaje in strateških dokumentov (predvsem nacionalna raziskovalna in inovacijska strategija; gl. 1.3). Na področjih etike in integritete po besedah predstavnice_ka Ministrstva MIZŠ nima in ne želi imeti razsojevalne vloge ali političnega vpliva. Naloga Ministrstva je zagotavljati zakonodajne, strateške in infrastrukturne okvire za reševanje te problematike, pri čemer se skozi javno razpravo odziva na pobude znanstvene skupnosti. Ministrstvo trenutno nima nastavljenih oseb, katere poglavitna naloga bi bila ukvarjanje z raziskovalno etiko in integriteto.

Na področjih etike in integritete raziskovanja je Ministrstvo prepoznalo, da RS potrebuje nacionalno telo na tem področju. Na podlagi RISS 2011-2020 je MIZŠ skupaj s SAZU ustanovil Svet za pripravo vsebinskih izhodišč za ustanovitev nacionalne komisije za integriteto v znanosti. Leta 2017 je Svet pripravil Priporočila v zvezi z ustanovitvijo nacionalne komisije za integriteto v znanosti, ki so bila osnova za 39. člen ZZrID (gl. 1.1), ki nalaga ustanovitev Nacionalnega sveta za etiko in integriteto v znanosti, (gl. 1.5). Nacionalni svet je v zakonu predstavljen kot neodvisno telo, v katero Ministrstvo neposredno ne imenuje članov. Naloga

³⁶ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO139>

³⁷ Gl. https://www.gov.si/assets/vladne-sluzbe/SVRK/Strategija-razvoja-Slovenije-2030/Strategija_razvoja_Slovenije_2030.pdf.

Ministrstva je zagotavljanje administrativnih in finančnih virov za delovanje sveta. Od Sveta si Ministrstvo obeta nadaljnjih sugestij in smernic, predvsem v zvezi z raziskovalno integriteto, ki bi jih Ministrstvo lahko upoštevalo pri svojih nadaljnjih prizadevanjih.

V okviru MIZŠ sicer deluje **Komisija za enake možnosti na področju znanosti** (do preimenovanja leta 2018 Komisija za ženske v znanosti), ki spodbuja javno razpravo tudi na področju raziskovalne integritete.³⁸ Ob odsotnosti nacionalnega telesa za raziskovalno integriteto je Komisija prevzela nalogo mednarodnega povezovanja na tem področju. Kot slovenska predstavnica je leta vstopila v European Network of Research Integrity Offices (ENRIO).

V okviru svoje funkcije spodbujanja in nudenja podpore pri vključevanju slovenskih raziskovalnih organizacij v evropske programe financiranja raziskav MIZŠ organizira izobraževanja o etični presoji raziskav, ki poteka v okviru teh programov, in s tem povezanih zahtevah. Na Ministrstvu ugotavljajo, da tovrstne horizontalne zadeve (npr. etika, enake možnosti, odprta znanost) igrajo čedalje pomembnejšo vlogo v evropskih programih. V ta namen po besedah predstavnice_ka na Ministrstvu potekajo pogovori, da bi v okviru kontaktnih točk imenovali osebo, ki bi bila zadolžena posebej za svetovanje in izobraževanje na področju etike raziskav.

Del prizadevanj MIZŠ na področjih etike in integritete je tudi financiranje raziskav na teh področjih, kamor sodi tudi ciljno-raziskovalni projekt, v okviru katerega je nastalo pričujoče poročilo. Rezultati projekta bodo predstavljeni Ministrstvu, prav tako pa naj bi po besedah predstavnice_ka Ministrstva služili tudi kot izhodiščna analiza za delovanje novega Nacionalnega sveta.

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) odloča o izbiri raziskovalnih programov in projektov, financiranih s strani državnega proračuna in drugih virov, ter spremlja in nadzira financirane raziskovalne dejavnosti. ARRS trenutno nima nastavljenih oseb, katere poglavitna naloga bi bila ukvarjanje z raziskovalno etiko in integriteto.

Etika raziskav je v procese ARRS vključena predvsem skozi etično samoevalvacijo raziskovalcev, ki je del obrazca Agencije za prijavo raziskovalnih projektov. Obrazec od raziskovalcev zahteva odgovore na naslednja tri vprašanja:

1. Ali predlagane raziskave odpirajo občutljiva etična vprašanja povezana s/z:
 - Človekom
 - Človeškimi biološkimi vzorci
 - Osebnimi podatki
 - Genetskimi informacijami
 - Živalmi
2. Če je odgovor na katero od zgornjih vprašanj pozitiven, prosimo za pojasnilo, da so bila/bodo vprašanja ustrezno obravnavana.
3. Ali predlagane raziskave vključujejo naslednja vprašanja?
 - Raziskave, namenjene kloniranju človeka za namene reprodukcije

³⁸ O dejavnostih te komisije gl. Urša Opara Krašovec, »Zakaj akademska skupnost molči? O vlogi in aktivnostih Komisije za enake možnosti v znanosti, ki deluje že 20 let«, <https://kvarkadabra.net/2021/03/dejavnost-komisije-enake-moznosti/>

- Raziskave, namenjene spreminjanju človeške genske dediščine
- Raziskave, namenjene ustvarjanju človeškega embria izključno z namenom raziskav ali pridobivanja izvorne celice

Raziskovalka_ec, katerega raziskava vključuje občutljiva etična vprašanja, mora pojasniti, kako bodo ta vprašanja naslovljena. S tretjim vprašanjem obrazec preverja ali projekt vključuje zakonsko prepovedane dejavnosti. Agencija ne preverja samoevalvacije raziskovalcev ali morebitne dejanske pridobitve soglasja etične komisije. Na morebitno etično neustreznost lahko opozorijo evalvatorji projektnih prijav ali poročil o izvedenih projektih.

Po 39. členu ZZrID ARRS imenuje svojega člana v Nacionalni svet za etiko in integriteto v znanosti. Agencija bo tako aktivno vključena v pripravo novih smernic v zvezi z raziskovalno integriteto. Sicer posebnih dejavnosti, namenjenih znanstveni integriteti na ARRS trenutno ni. O morebitnih pobudah v tej smeri bi razpravljala znanstveni svet Agencije.

Za morebitno sankcioniranje kršitev etike ali integritete pri izvajanju financiranih raziskovalnih dejavnosti pravilniki ARRS ne predvidevajo posebnih protokolov. Morebitni postopki bi lahko ob pregledu pravnih možnosti stekli le na podlagi nedvoumne ugotovitve o takšnih kršitvah s strani za to pristojne komisije na nacionalni ravni ali ravni raziskovalne organizacije, na kateri se je kršitev zgodila.

Med osnovne dejavnosti **Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU)** sodi obravnava temeljnih vprašanj znanosti in sodelovanje pri oblikovanju raziskovalne politike. V tem duhu je bila SAZU ena od pglavitnih pobudnic javne razprave o ustanovitvi nacionalnega telesa za raziskovalno etiko in integriteto, ki je pripeljala do uvrstitve ustanovitve takšnega telesa v ZZrID (gl. 1.1). SAZU je bil kot akter ustanavljanja takšnega telesa predviden v RISS 2011-2020 (gl. 1.3). Ta proces se je dejansko začel z ustanovitvijo Sveta za pripravo vsebinskih izhodišč za ustanovitev nacionalne komisije za integriteto v znanosti v organizaciji SAZU in MIZŠ, ki je pripravil priporočila, na podlagi katerih je bila ustanovitev Nacionalnega sveta uvrščena v nov raziskovalni zakon z leta 2021 (gl. 1.5). SAZU bo v Nacionalni svet imenoval dva člana.

SAZU se vključuje tudi v mednarodne procese oblikovanja smernic v zvezi z raziskovalno etiko in integriteto. Akad. Jože Trontelj je bil v času svojega predsedovanja SAZU več let član Stalnega odbora za znanost in etiko pri združenju evropskih akademij znanosti in umetnosti ALLEA (All European Academies), pred tem pa je bil tudi član Usmerjevalnega odbora za bioetiko Sveta Evrope. SAZU občasno organizira tudi javna predavanja na temo raziskovalne etike in integritete.³⁹

Rektorska konferenca Republike Slovenije (RK RS) in Koordinacija samostojnih neprofitnih raziskovalnih in infrastrukturnih zavodov (KORIS) sta bili ustanovljeni z namenom naslavljanja skupnih problematik univerz in raziskovalnih zavodov. V tem smislu sta primerni instanci tudi za naslavljanje problematike etike in integritete raziskav, kar je prepoznano tudi v ZZrID, ki določa prav RK in KORIS kot vzpostaviteljici Nacionalnega sveta za etiko in integriteto v znanosti (gl. 1.1 in 1.5). V Svet imenujeta tudi največ članov, vsaka organizacija po tri.

³⁹ Gl. npr. <https://www.sazu.si/events/57cdb5a8778f937457bdf609>

1.5 Nacionalne komisije za področje etike in integritete

Nacionalni svet za etiko in integriteto v znanosti je v obdobju pisanja pričujočega Poročila v procesu ustanavljanja. Njegova ustanovitev temelji na Zakonu o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID), ki Nacionalni svet definira kot neodvisno telo za obravnavanje etičnih vprašanj in ravnanj v znanstvenoraziskovalni dejavnosti.

Ustanovitev takšnega telesa je sicer predvidevala že Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije (RISS) 2011–2020 (gl. 1.2). V času trajanja veljavnosti te strategije se ustanovitev telesa ni zgodila, zato pa je bil pod okriljem SAZU in MIZŠ ustanovljen Svet za pripravo vsebinskih izhodišč za ustanovitev nacionalne komisije za integriteto v znanosti. Priporočila, ki jih je leta 2017 objavil ta Svet,⁴⁰ so bila leta 2021 v veliki meri tudi povzeta v ZZrID.

V 12. odstavku 39. člena ZZrID so naloge Nacionalnega sveta definirane tako:

1. preventivno delovanje in izobraževanje na področju etike in integritete v znanosti z namenom spodbujanja dobrih praks in preprečevanja nepoštenosti;
2. sprejemanje mnenj o skladnosti ravnanja z etičnimi pravili na lastno pobudo oziroma pobudo organizacij ali posameznikov, kadar to oceni za primerno;
3. sodelovanje z etičnimi komisijami v raziskovalnih in visokošolskih organizacijah ter oblikovanje svetovalnih mnenj oziroma priporočil k njihovim internim etičnim kodeksom na lastno pobudo oziroma pobudo organizacij, kadar to oceni za primerno;
4. sodelovanje v mednarodnih omrežjih in združenjih;
5. spodbujanje raziskovanja in seznanjanja javnosti z vprašanji etike in integritete v znanstvenoraziskovalni dejavnosti;
6. priprava, sprejem in objava letnega poročila, ki ga v seznanitev predloži ministrstvu, pristojnemu za znanost.

Iz opisa nalog je razvidno, da zakon Nacionalni svet ustanavlja prvenstveno v preventivne in svetovalne namene. Nacionalni svet sprejema mnenja o posameznih ravnanjih, ni pa končna instanca razsojanja o njih. To je skladno s priporočili Sveta za pripravo vsebinskih izhodišč, kjer je zapisano, naj pristojnost telesa »ne bo izrekanje sankcij niti odločanje o pritožbah zoper odločitve etičnih komisij na posameznih institucijah«. Nacionalni svet sodeluje s komisijami za etiko oz. raziskovalno integriteto na posameznih visokošolskih in raziskovalnih organizacijah. Svet tudi sam odloča, ali bo posamezno zadevo sprejel v obravnavo.⁴¹

Na podlagi opisa nalog in pogovora z vpletenimi v proces priprave zakonske in institucionalne podlage za Nacionalni svet gre sklepati, da je telo prvenstveno namenjeno temu, kar v pričujočem Poročilu definiramo kot raziskovalno integriteto (poštenosti raziskovalcev pri svojem delu) in manj raziskovalni etiki (npr. presojanju etičnosti raziskovalnega dela z ljudmi).

⁴⁰ Gl.

http://www.sazu.si/uploads/files/57fb8d9c9de14adc9ded154d/PRIPORO%C4%8CILA%20V%20ZVEZI%20Z%20USTANOVITVIJO-VS_kon%C4%8Dna2.pdf

⁴¹ Po besedah članice_a Sveta za pripravo vsebinskih izhodišč v pogovoru za namene pričujočega Poročila, so se s tem želeli zavarovati pred poplavo zadev, saj bi bilo nacionalno telo lahko videno kot instanca za razreševanje raznovrstnih sporov na posameznih univerzah in raziskovalnih organizacijah.

Zakon kot vzpostavitelj Nacionalnega sveta določa Rektorsko konferenco Republike Slovenije in Koordinacijo samostojnih raziskovalnih inštitutov Slovenije. Članstvo v Nacionalnem svetu je po Zakonu razdeljeno takole:

- dva člana, ki ju imenuje Slovenska akademija znanosti in umetnosti;
- en član, ki ga imenuje Inženirska akademija Slovenije;
- trije člani, ki jih imenuje Rektorske konference Republike Slovenije;
- trije člani, ki jih imenuje Koordinacija samostojnih raziskovalnih inštitutov Slovenije;
- en član, ki ga imenuje Skupnost samostojnih visokošolskih zavodov in
- en član, ki ga imenuje ARRS.

Predvidena sestava Nacionalnega sveta je naletela na nekatere kritične odzive javnosti, saj naj bi vsa mesta šla organizacijam, ki imajo tudi sicer moč ukrepanja v zvezi s problematiko raziskovalne integritete, a doslej na tem področju niso naredile dovolj.⁴²

Po zakonu člani_cce Nacionalnega sveta »delujejo strokovno, samostojno in neodvisno ter pri svojem delovanju niso vezani na sklepe, stališča in navodila institucij, ki so jih imenovali, ali drugih institucij«. V izogib konfliktu interesov člani_cce »ne morejo biti funkcionarji v izvršilni veji oblasti, direktorji agencij in raziskovalnih organizacij, njihovi pomočniki ter namestniki, rektorji, prorektorji, dekani, prodekani oziroma člani upravnih odborov raziskovalnih organizacij«. Institucije, ki v Nacionalni svet imenujejo več članov, morajo po Zakonu pri tem paziti na spolno uravnoveženost in raznolikost znanstvenih ved.

Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko kot posvetovalno telo ministra za zdravje deluje na podlagi 60. člena Zakona o zdravstveni dejavnosti (gl. 1.1). Komisija deluje kot centralna etična komisija za presojo posameznih raziskav in kliničnih preizkušanj zdravil in hkrati kot nacionalno svetovalno telo, ki obravnava in podaja mnenja o vprašanih s področja medicinske etike. Sestavo in delovanje komisije ureja Pravilnik o sestavi, pristojnostih in načinu dela Komisije Republike Slovenije za medicinsko etiko.⁴³ Komisijo sestavlja 18 članic_ov, ki jih imenuje minister, pristojen za zdravje »med izkušenimi in uglednimi strokovnjaki s področja medicinskih, zdravstvenih, farmacevtskih, psiholoških, pravnih, socioloških in humanističnih strok ter s področja deontologije in med predstavniki laične skupnosti«.

Med poglavne naloge Komisije spada dajanje soglasij k predlogom znanstvenoraziskovalnih projektov s področja zdravstva, soglasij za opravljanje biomedicinskih raziskav in mnenja o kliničnem preskušanju zdravil in medicinskih pripomočkov. Komisija ocenjuje etično ustreznost:

- dekanovih, Prešernovih, diplomskih, specialističnih, magistrskih in doktorskih nalog;
- raziskav, ki jih po razpisih ali neposredno financirajo ministrstva ali tuje ustanove;
- raziskav, ki posegajo v človekovo telo ali psiho;
- raziskav, ki raziskujejo ali uporabljajo človeške organe, tkiva, celice ali genom;
- raziskav, ki prospektivno ali retrospektivno uporabljajo zdravstvene podatke;
- klinična preskušanja zdravil in medicinskih pripomočkov,

⁴² Gl. Urša Opara Krašovec, »Zakaj akademska skupnost molči?«, op. cit.

⁴³ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV13897>

- vseh kliničnih farmakoloških raziskav v katerikoli fazi.⁴⁴

Cilj etične presoje Komisije je zaščita pacientk_ov in drugih udeleženk_cev biomedicinskih raziskav. Kriterije za presojo Komisija črpa iz mednarodnih in evropskih deklaracij, konvencij in direktiv ter domače zakonodaje in kodeksov (gl. podrobneje 1.1, 1.2). Med prve spadajo Helsinška deklaracija, Oviedska konvencija z dodatnimi protokoli, evropske uredbe o kliničnem preizkušanju zdravil, Mednarodne etične smernice za zdravstvene raziskave, ki vključujejo ljudi, Sveta za mednarodne organizacije medicinskih znanosti (CIOMS) idr. V nacionalnem okviru Komisija upošteva nedotakljivost človeškega življenja, zapisano v Ustavi Republike Slovenije, njeno delo pa temelji na Zakonu o zdravstveni dejavnosti. Komisija prav tako upošteva Zakon o pacientovih pravicah, Pravilnik o kliničnih preskušanjih zdravil, Zakon o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo, Kodeks zdravniške etike idr.

Odločitve komisije so zavezujoče in dokončne, saj pritožba ni mogoča. Komisija sicer obravnava pritožbe na odločitve lokalnih in bolnišničnih etičnih komisij. Vendar pa mora Komisija po svojem Pravilniku medicinsko-etična vprašanja ponovno obravnavati, če Odbor za bioetiko Sveta Evrope ali pristojni organ Svetovne zdravstvene organizacije sprejme drugačno stališče.

Etična komisija za poskuse na živalih deluje na podlagi 23. člena Zakona za zaščito živali (ZZZiv).⁴⁵ Članice_e imenuje minister, pristojen za veterinarstvo v soglasju z ministri, pristojnimi za znanost, visoko šolstvo in okolje. Komisija deluje v okviru Uprave Republike Slovenije za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin pri Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Sestavo in delo komisije ureja Pravilnik o etični komisiji za poskuse na živalih,⁴⁶ komisija pa pri svojem delu upošteva Pravilnik o pogojih za izvajanje poskusov na živalih.⁴⁷

Glavni nalogi komisije sta ocenjevanje vlog za izdajo, spremembo ali podaljšanje dovoljenja za izvajanje poskusov na živalih v raziskovalnih in izobraževalnih projektih ter izdaja mnenja o vlogah za uporabo živalskih vrst, ki niso laboratorijski glodavci, za znanstveno-raziskovalno ali izobraževalno delo na izoliranih organih, tkivih in truplih v ta namen usmrčenih živali. Poleg tega sodeluje pri pripravi s temi dejavnostmi povezane zakonodaje in svetuje Komisijam za dobrobit živali, ki po istem zakonu delujejo na organizacijah, ki vzrejajo, dobavljajo in uporabljajo živali za poskuse. Komisija ocenjuje znanstveno utemeljenost poskusov (v kolikor ta ni bila ocenjena že pri financerju projekta ali drugi primerljivi organizaciji), če nameni projekta upravičujejo uporabo živali in če je projekt zasnovan tako, da omogoča izvajanje poskusov na najbolj human in okolju prijazen način. Komisija oceni tudi skladnost projekta z načelom 3R (gl. 1.1).

Komisija ima osem rednih članic_ov. Imenovani so lahko priznani strokovnjaki_nje s področja veterine, medicine, biologije, farmacije, zootehnike ter etike raziskovalnega dela, ki vključuje živali. Po pravilniku je ena izmed rednih članic_ov lahko predstavnica_k nevladne organizacije,

⁴⁴ Gl. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/KME/Navodila-za-pripravo-vlog-za-presojo-eticne-ustreznosti-raziskovalnih-predlogov.pdf>

⁴⁵ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1353>

⁴⁶ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV11738>

⁴⁷ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV11176>

ki deluje na področju varstva in zaščite živali.⁴⁸ Spletna stran Komisije potrjuje, da imajo svojega predstavnika v Komisiji tudi nevladne organizacije za zaščito živali.⁴⁹

1.6 Raziskovalne organizacije

Načelno podlago za raziskovalno etiko in integriteto imajo nekatere raziskovalne organizacije zapisane v svoje Statute.⁵⁰ Predvsem pa je ta problematika na raziskovalnih organizacijah urejena z etičnimi kodeksi in ustanavljanjem komisij za etiko in integriteto. Etični kodeksi raziskovalnih organizacij so dokumenti, ki obravnavajo splošna načela dela v organizaciji, skupaj s pedagoškim in raziskovalnim delom. Specifična vprašanja raziskovalne etike in integritete so tako le del teh kodeksov. Ponekod splošne etične kodekse dopolnjujejo še posebni, bolj podrobni kodeksi raziskovalne integritete in smernice za etično ravnanje, predvsem kar se tiče raziskovalnega dela z ljudmi. Nekatere raziskovalne organizacije imenujejo tudi zaupnike, odgovorne osebe oz. svetovalce, ki zaposlenim svetujejo v zvezi s kodeksi, smernicami in vprašanji, povezanimi z etiko in integriteto.

Komisije, ki jih v te namene ustanavljajo raziskovalne organizacije, lahko delimo na komisije, ki se ukvarjajo z etično presojo raziskav, in tiste, katerih glavna naloga je obravnavati prijave kršitev načel raziskovalne integritete. Običajno na raziskovalnih organizacijah tako delujeta dve ločeni komisiji, ena za etiko in druga za integriteto, redkeje pa ima obe nalogi ista komisija. Komisije lahko dodatno delimo glede na raven njihovega delovanja na centralne, t. j. vezane na posamezno univerzo ali raziskovalni zavod, in področne, t. j. vezane na posamezno fakulteto ali drugo posamezno enoto znotraj raziskovalne organizacije.

1.6.1 Etični kodeksi in smernice

Etične kodekse ima večina večjih javnih raziskovalnih zavodov pri nas. Etične kodekse imajo tudi nekatere od zasebnih univerz in visokošolskih zavodov ter nekateri drugi samostojni raziskovalni zavodi. Vseeno pa nekateri večji in veliko manjših raziskovalnih organizacij etičnega kodeksa še ni sprejelo.

Raziskovalne etike in integritete se dotikajo splošne vrednote, ki jih deklarirajo etični kodeksi raziskovalnih organizacij v Sloveniji, in bolj specifična načela, namenjena tej problematiki, praviloma v posebnih razdelkih kodeksov, poleg posebnih določil glede pedagoškega dela (takšnega posebnega določila ni pri samostojnih raziskovalnih zavodih, pri katerih je raziskovalna dejavnost primarna). Med pogosto navajane temeljne vrednote, povezane z etiko in integriteto raziskovanja, sodijo poštenost raziskovalnega dela, svoboda in kritična naravnost raziskovanja ter spoštovanje človekovega dostojanstva. Posebni razdelki etičnih kodeksov, namenjeni raziskovanju, običajno poudarjajo vprašanja pripisovanja avtorstva,

⁴⁸ Določene nevladne organizacije za zaščito živali so kritične do sestave Komisije, ki nevladnim organizacijam namenja le enega člana. Gl. npr. <https://www.osvoboditevzivali.si/znanstveni-poskusi-na-zivalih-v-sloveniji/>

⁴⁹ <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/eticna-komisija-za-poskuse-na-zivalih/>

⁵⁰ Statut Univerze v Ljubljani tako že predvideva ustanovitev komisije za etična vprašanja (53. člen) in možnost odvzema naziva zaradi znanstvene nepoštenosti (164. člen). Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=STAT233>

korektno citiranje in objektivnost pri izvajanju raziskav oz. interpretiranju rezultatov. Nekateri kodeksi temu dodajajo člen o upoštevanju mednarodnih standardov raziskovalne etike, predvsem kar se tiče raziskovalnega dela z ljudmi.

Poudarki kodeksov raziskovalnih organizacij se razlikujejo, obenem pa jih ponekod dopolnjujejo še drugi dokumenti. Kodeks etičnega ravnanja Univerze v Mariboru (UM) denimo vsebuje člen s podrobnimi določili glede pripisovanja avtorstva, glede ostalih vprašanj pa se sklicuje na spoštovanje Evropskega kodeksa ravnanja za raziskovalno integriteto, ki tvori prilogo h Kodeksu.⁵¹ Etična presoja raziskav v samem Kodeksu ni posebej omenjena. Kodeks Univerze v Ljubljani (UL), ki ga za zgled jemljejo tudi številne druge raziskovalne organizacije, vključuje kratek člen, ki definira raziskovalno poštenost (avtorstvo, citiranje, objektivnost) ter člen o spoštovanju etičnih načel pri raziskovalnem delu z ljudmi. Podrobnejša načela etike in integritete raziskav določata dodatna dva dokumenta, in sicer Etični kodeks za raziskovalce UL⁵² in Smernice etičnega ravnanja pri raziskovalnem delu z ljudmi⁵³. Etični kodeks za raziskovalce že navedenim načelom dodaja npr. postavke o razkritju konflikta interesov pri opravljanju raziskav, dokumentiranju raziskovalnih postopkov, varovanju zaupnosti podatkov, družbeni odgovornosti, enakopravni obravnavi, odkritem komuniciranju z javnostjo, podvajanjem objav in poštenim recenziranjem. Smernice etičnega ravnanja pri raziskovalnem delu z ljudmi definirajo potrebo po etični presoji in njene konstitutivne elemente ter podrobneje določajo načela pridobivanja udeleženk_cev raziskav in njihovega soglasja ter varstva njihovih osebnih podatkov.

Etični kodeksi samostojnih raziskovalnih zavodov običajno vsebujejo načela, povezana s kakovostjo raziskovalnega dela (npr. upoštevanje najnovejših dosežkov s področja, skrbna zasnova in izvedba raziskave, nenehno izobraževanje ipd.), poštenostjo pri objavi rezultatov (npr. poštena predstavitev dejanskih rezultatov, vprašanja določanja avtorstva, ustreznega citiranja tujega dela in podvajanja objav lastnega dela), neodvisnostjo in transparentnostjo raziskav (konflikt interesov, npr. v razmerju do interesov financiranj raziskav, dokumentiranje postopkov in skrb za ponovljivost raziskav), komuniciranjem z javnostjo (odkrito, ne zavajajoče in jasno poročanje o rezultatih, ločevanje dejanskih strokovnih ugotovitev in osebnih mnenj) in družbeno odgovornostjo (korist za družbo, dobrobit skupnosti, sodelujočih posameznikov in okolja, upoštevanje kulturnih razlik in osebnih okoliščin). Tudi tu se poudarki med kodeksi različnih institucij nekoliko razlikujejo. Kodeks Inštituta Jožef Stefan (IJS) denimo posebej navaja primere kršitev raziskovalne integritete, medtem ko kodeks Kemijskega inštituta (KI) več pozornosti nameni vprašanju komuniciranja z javnostjo.⁵⁴ Kodeks KI se prav tako zavezuje vzpostavljanju in ohranjanju spoštljivih medsebojnih odnosov ter okolja, ki spodbujajo znanstvenoraziskovalno integriteto, s čimer naredi prehod od individualnega spoštovanja kodeksa h kolektivni in institucionalni odgovornosti. Etika raziskav pri delu z ljudmi v teh dveh kodeksih ni posebej izpostavljena (razen splošnih določil o odgovornosti do

⁵¹ Gl. <https://um.si/wp-content/uploads/2021/11/Kodeks-eticeg-ravnania-UM-2.pdf>. Univerza v Mariboru je na podlagi Evropskega kodeksa ALLEA sprejela tudi Kodeks etike in integritete za raziskovalce na univerzi v Mariboru.

⁵² Gl. https://www.uni-lj.si/mma/eticni_kodeks_za_raziskovalce_ulfinal_slo/2015073114314292/?m=1438345902

⁵³ Gl. https://www.uni-lj.si/mma/eticne_smernice/2017062711241585/?m=1498555454

⁵⁴ Kodeks IJS v času pisanja poročila ni bil javno dostopen. Kodeks KI je dostopen na <https://www.ki.si/o-institutu/eticni-kodeks/>.

varnosti ljudi, povezanih z raziskavo), kar je verjetno povezano z naravoslovno naravnostjo obeh organizacij.

Etični kodeksi običajno služijo kot osnova za ugotavljanje kršitev raziskovalne integritete, na katero se sklicujejo komisije, ki takšne kršitve obravnavajo. Sam obstoj etičnega kodeksa pa ne jamči, da ga raziskovalci tudi dejansko poznajo. V tem oziru je pomembno, da raziskovalne organizacije skrbijo tudi za redno seznanjanje svojih zaposlenih s kodeksi in načeli raziskovalne etike in integritete. UL je denimo sprejela program seznanjanja raziskovalcev z etičnimi načeli.⁵⁵ Tudi etični kodeks KI se zavezuje k izobraževanju zaposlenih o etičnih načelih.

1.6.2 Komisije za etično presojo raziskav

Potreba po etični presoji raziskovalnih projektov izhaja iz etičnih dilem, ki jih prinaša raziskovalno delo z ljudmi, obenem pa potrditev etične komisije v čedalje večji meri zahtevajo financerji raziskav (predvsem pri mednarodnih projektih) in založniki akademskih publikacij. Zunaj medicine in eksperimentov z živalmi etična presoja raziskav pri nas ni zakonsko urejena in je zato v veliki meri odvisna od notranje pobude posameznih raziskovalnih organizacij. V ta namen organizacije ustanavljajo etične komisije oz. komisije za etično presojo raziskav.

Komisije za etično presojo raziskav so ustanovljene z namenom podajanja mnenj o skladnosti raziskav z načeli raziskovalne etike. Tovrstne komisije na raziskovalnih organizacijah delujejo kot posvetovalna telesa, ki presojo opravljajo na podlagi vlog, ki jih vložijo raziskovalke_ci ali študentke_je. Če je raziskava pripravljena etično ustrezno, komisije podajo pisno pozitivno mnenje. Komisije med postopkom presoje tudi svetujejo raziskovalkam_cem, kako ustrezneje nasloviti etične dileme, ki jih odpira njihova raziskava. V tem smislu imajo komisije tudi izobraževalno vlogo, saj skozi vlogo in proces presoje vlagatelje ozaveščajo o etičnih dilemah njihovih raziskav in postopkih, s katerimi lahko te dileme v okviru svojih raziskav tudi primerno obravnavajo.

Obveznost pridobiti odobritev takšnih komisij običajno na raziskovalnih organizacijah ni strogo določena, zato pa raziskovalne organizacije ali njihove komisije podajajo smernice, kakšne raziskave etično presojo načeloma potrebujejo. Ponekod je obveznost pridobiti soglasje etične komisije, kadar narava raziskave to zahteva, obvezen del vloge za odobritev dispozicije doktorske disertacije. To zahteva denimo Pravilnik o doktorskem študiju univerze v Ljubljani.⁵⁶ Komisije praviloma posebej ne nadzirajo etičnosti samega nadaljnega poteka raziskav.

Presoja običajno zadeva predloge raziskovalnih projektov in posebnih obrazcev, ki jih raziskovalci predložijo komisijam. Komisije v imenu skrbi za dobrobit udeleženk_cev raziskave pregledujejo, ali bo v raziskavi ustrezno poskrbljeno za pridobivanje in obveščeno soglasje udeleženk_cev raziskave ter zaščito njihovih osebnih podatkov, ustreznost, varnost in transparentnost metodologije, znanstveno utemeljenost vključitve udeleženk_cev in druge etične dileme, ki jih odpira raziskava. Etična presoja lahko zadeva tudi širše dileme v zvezi

⁵⁵ Gl. https://www.uni-lj.si/mma/okvirni_program_rednega_seznanjanja_raziskovalcev_z_etickimi_naceli/2015073114314354/?m=1438345903

⁵⁶ Gl. <https://www.uni-lj.si/mma/pravilnik21/2021050511203771/?m=1620206437> (člena 36 in 40)

družbenimi učinki raziskav, dobrobitjo uporabnikov novih tehnologij ipd. Pri tem se sklicujejo na uveljavljene prakse in etične smernice na posameznih področjih raziskav. V pomoč raziskovalkam_cem komisije običajno objavijo vzorce in navodila za pripravo obveščene soglasja, v nekaterih primerih pa tudi širše etične smernice za raziskovalno delo z ljudmi (gl. 1.6.1).

Člane komisij običajno imenuje senat ali znanstveni svet raziskovalne organizacije izmed visokošolskih učiteljic_ev in raziskovalk_cev, zaposlenih na raziskovalni organizaciji. Najobičajnejši kriterij za članstvo, ki ga navajajo skepi o ustanovitvah komisij oz. njihovi pravilniki, so izkušnje pri raziskovalnem delu z ljudmi. K temu je pogosto dodano tudi delovanje v vedah, iz katerih lahko izhaja strokovno utemeljeno mnenje o morebitnih posledicah raziskave za udeleženske_ce. Pri članstvu se pogosto upošteva tudi zastopanost različnih ved oz. disciplin, s katerih prihajajo raziskave, o katerih komisije presojujejo, saj pri različnih disciplinah lahko nastopajo specifične etične dileme. Komisije dopuščajo možnost posvetovanja z zunanjimi strokovnjaki_njami.

Etične komisije na raziskovalnih organizacijah praviloma presojujejo projekte s področij, ki jih ne pokrivata obe nacionalni komisiji za etično presojo raziskav (Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko in Etična komisija za poskuse na živalih, gl. 1.5). Takšne komisije presojujejo predvsem etičnost raziskav, ki vključujejo delo z ljudmi, pri katerem pa ne prihaja do invazivnih medicinskih posegov. To so pogosto raziskave s področja psihologije in družboslovja, kar pojasnjuje dejstvo, da je bilo največ fakultetnih komisij za etično presojo raziskav ustanovljenih na družboslovnih fakultetah.

Komisije za etično presojo raziskav obstajajo tako na centralni ravni raziskovalnih organizacij kot celot (npr. univerzitetne komisije) kot posameznih enot (fakultet, oddelkov ipd.). Komisije na ravni posameznih enot se običajno ukvarjajo z raziskavami z ožjih področij raziskav na teh enotah, medtem ko komisije na centralni ravni pokrivajo širši razpon disciplin in interdisciplinarnih projekte. Kljub temu nekatere fakultetne etične komisije – predvsem tam, kjer centralna komisija ni ustanovljena – v presojo sprejemajo tudi raziskovalne projekte drugih fakultet.

V Sloveniji je še veliko raziskovalnih organizacij, ki tovrstne komisije nimajo. Predvsem je etičnih komisij manj na področjih, kjer se z etičnimi dilemami pri delu z ljudmi srečujejo redkeje (denimo v določenih disciplinah v naravoslovju in humanistiki). Kljub temu se z razvojem novih metodologij in tehnologij etične dileme pojavljajo tudi na teh področjih (npr. vprašanje varstva osebnih podatkov v informatiki, etične dileme pri razvoju umetne inteligence, vprašanja v zvezi z anonimizacijo kvalitativnih intervjujev in vključitve raziskovalnih podatkov v odprte repozitorije). Raziskovalci z organizacij, na katerih etične komisije ni, etično presojo pogosto iščejo pri etičnih komisijah drugih ustanov. Pri tem se pogosto pojavljajo težave, saj etične komisije niso dolžne sprejemati vlog drugih organizacij.

Primeri univerzitetnih komisij za etično presojo raziskav:

- Komisija Univerze v Ljubljani za etiko v raziskavah, ki vključuje delo z ljudmi (KERL UL)⁵⁷
- Komisija Univerze na Primorskem za etiko v raziskavah, ki vključuje delo z ljudmi⁵⁸

⁵⁷ Gl. https://www.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/etika_in_integriteta_v_raziskovanju/komisija_univerze_v_ljubljani_za_etiko_v_raziskavah_ki_vključujejo_delo_z_ljudmi/

⁵⁸ Gl. <https://www.upr.si/si/raziskovanje/etika-v-raziskovanju/>

Primeri fakultetnih komisij za etično presojo raziskav:

- Komisija za etiko Filozofske fakultete UL⁵⁹
- Komisija za etiko Fakultete za socialno delo UL⁶⁰
- Komisija za etiko Pedagoške fakultete UL⁶¹
- Komisija za etiko na raziskovalnem področju Fakultete za družbene vede UL⁶²
- Etična komisija na področju športa Fakultete za šport UL⁶³
- Komisija za etičnost raziskovanja Filozofske fakultete UM⁶⁴
- Komisija za etičnost raziskovanja Pravne fakultete UM⁶⁵
- Komisija za etičnost raziskovanja Fakultete za uporabne družbene študije v Novi Gorici⁶⁶

1.6.3 Komisije za raziskovalno integriteto

Med komisije za raziskovalno integriteto štejemo komisije, ki se ukvarjajo z obravnavo prijav kršitev načel raziskovalne integritete in s tem povezanih vprašanj. Tovrstne komisije lahko obstajajo na ravni univerze ali samostojnega raziskovalnega zavoda ali na ravni posameznih fakultet. Na raziskovalnih organizacijah komisije običajno imenuje senat (univerze ali fakultete) ali znanstveni svet (samostojnega raziskovalnega zavoda). Komisije so lahko stalne, lahko pa tudi sklicane ad hoc za posamezen primer suma kršitve. Njihova primarna naloga je presoja skladnosti ravnanj zaposlenih na organizaciji z etičnimi kodeksi ustanove in splošno sprejetimi mednarodnimi standardi raziskovalnega in akademskega dela. Poleg tega lahko med pristojnosti in naloge teh komisij spadajo spremljanje izvajanja in oblikovanje predlogov za revidiranje aktov organizacije, načrtovanje preventivnih dejavnosti (izobraževanje, ozaveščanje) in svetovanje vodstvu organizacije v zvezi z etiko in integriteto. Na nekaterih organizacijah te naloge skupaj z nalogami, povezanimi z etično presojo raziskav in/ali enakostjo spolov opravlja ena sama komisija (takšna je Komisija ZRC SAZU za etiko, integriteto in enake možnosti, ki pa je v času pisanja tega poročila še v procesu ustanavljanja).

Tovrstne komisije imajo praviloma posvetovalno vlogo, kar pomeni, da svoja mnenja, presoje ali poročila podajajo vodstvu organizacije (senat, znanstveni svet, rektor, direktor), ki nato odloča, kakšne bodo posledice odločitev komisije. Komisija razišče prijavljene sume neetičnih ravnanj in poda mnenje o tem, ali je dejansko prišlo do kršitve načel etike in integritete. Nato lahko komisija običajno predlaga ustrezne ukrepe, a jih praviloma nima moči uveljaviti. Vodstvo organizacije je tisto, ki na podlagi mnenja komisije odloča o ukrepih. Nekatere komisije v svojih pravilnikih omenjajo tudi možnost, da komisija nastopi kot

⁵⁹ Gl. <https://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/komisija-za-etiko>

⁶⁰ Gl. https://www.fsd.uni-lj.si/fakulteta/dokumenti/pravila_pravilniki/eticni-kodeksi/

⁶¹ Gl. <https://www.pef.uni-lj.si/931.html>

⁶² Gl. <https://www.fdv.uni-lj.si/o-fdv/vodstvo-fakultete/komisije/komisija-za-etiko-na-raziskovalnem-podrocju>

⁶³ Gl. <https://www.fsp.uni-lj.si/o-fakulteti/organiziranost-fakultete/organizacijske-enote/2009041609282305/2009041611345282/>

⁶⁴ Gl. <https://ff.um.si/o-fakulteti/organi-in-delovna-telesa/komisija-za-eticnost-raziskovanja/>

⁶⁵ Gl. <https://www.pf.um.si/raziskovanje/etika-pri-raziskovalnem-delu/komisija-za-eticnost-raziskovanja-pravne-fakultete-univerze-v-mariboru/>

⁶⁶ Gl. <https://www.fuds.si/si/raziskovanje/komisija-za-eticnost-raziskovanja/>

mediator med prijaviteljem kršitve in tistim, ki mu je kršitev očitana, v poskusu doseči dogovor.

Večji del članov komisij je imenovanih iz vrst visokošolski učiteljev in raziskovalcev. Na univerzah je običajno en član komisije iz vrst študentov, ponekod tudi iz strokovnih služb. Ponekod pri izbiri članov pazijo na enakovredno zastopnost po vedah in spolu, vendar to v pravilnikih komisij običajno ni navedeno.

Običajno komisije prijavo kršitev sprejemajo v pisni obliki. Na Univerzi v Ljubljani jih je denimo potrebno nasloviti na elektronski naslov rektorata, na Univerzi v Mariboru pa na pravno službo univerze. Pri nekaterih drugih komisijah lahko prijave sprejema tudi znanstveni svet ali direktor, ki nato naslovita zadevo na komisijo. Pravilniki komisij se razlikujejo tudi po tem, kako določajo možne prijavitelje kršitev integritete. V primeru Komisije za etična vprašanja UL lahko prijavo oddajo le tisti, ki so bili v času kršitve zaposleni ali študenti na Univerzi, pri čemer se zastavlja vprašanje, kaj se zgodi, če kršitev zaposlenega na Univerzi opazi zunanja oseba. Tovrstne omejitve pri drugih komisijah ni. Anonimne prijave komisije načeloma zavračajo, dopuščajo pa možnost, da zadevo vzamejo v obravnavo, če presodijo, da za to obstajajo dobri razlogi oz. je prijava dobro utemeljena.

Primeri stalnih komisij za integriteto:

- Komisija za etična vprašanja Univerze v Ljubljani⁶⁷
- Komisija za etiko Univerze v Mariboru⁶⁸
- Komisija za etična vprašanja Univerze na Primorskem
- Razsodišče o znanstveni integriteti, Kemijski inštitut⁶⁹
- Komisija za etiko in enake možnosti, Nacionalni inštitut za biologijo
- Etična komisija Ekonomske Fakultete UL⁷⁰
- Komisija za etiko – častno razsodišče Fakultete za družbene vede UL⁷¹
- Komisija ZRC SAZU za etiko, integriteto in enake možnosti (trenutno v ustanavljanju)

1.7 Sklepne ugotovitve: Etična presoja raziskav v Sloveniji glede na posamezne vede in institucionalne kontekste

Institucionalna ureditev etične presoje raziskav v Sloveniji variira glede na posamezne vede. V nekaterih vedah je centralizirana in zakonsko utemeljena, v drugih pa odvisna od interne organizacije posameznih fakultet in univerz oz. inštitutov. V medicinskih raziskavah ima etična presoja podlago v nacionalni zakonodaji (gl. 1.1) in mednarodnih deklaracijah in konvencijah (gl. 1.2). Prav tako jo zahtevajo uredbe medicinskih fakultet in Kodeks zdravniške etike. Presoja je centralizirana v Komisiji Republike Slovenije za medicinsko etiko (gl. 1.5), obstajajo pa tudi lokalne etične komisije (običajno vezane na bolnišnice). Razmerje med lokalnimi in

⁶⁷ Gl. https://www.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/etika_in_integriteta_v_raziskovanju/

⁶⁸ Ustanovitev Komisije predvideva Kodeks etičnega ravnanja UM, gl. <https://um.si/wp-content/uploads/2021/11/Kodeks-eticnega-ravnanja-UM-2.pdf>

⁶⁹ Gl. <https://www.ki.si/o-institutu/osebna-izkaznica/organizacijska-shema/znanstveni-svet/razsodisce-o-znanstveni-integriteti/?l=h&vnrosnrosee=yes&cHash=1caf8b35ee3ebcc410047ceab7b90f7a>

⁷⁰ Gl. http://www.ef.uni-lj.si/nase_vrednote/eticni_kodeks

⁷¹ Gl. <https://www.fdv.uni-lj.si/o-fdv/vodstvo-fakultete/komisije/komisija-za-etiko>

republiško komisijo ureja dokument, dosegljiv na strani republiške Komisije.⁷² Podobna zakonsko utemeljena in v nacionalni komisiji centralizirana presoja velja tudi na področju raziskav, ki vključujejo živali (gl. 1.1, 1.5).

V drugih vedah etična presoja raziskav ni zakonsko določena. Prav tako ni centralizirana v nacionalni komisiji. To pa ne pomeni, da etičnih dilem v drugih vedah ni ali da se o njih ne presoja v skladu z mednarodno razvitimi smernicami. Etična presoja je v drugih vedah urejena na ravni posameznih raziskovalnih organizacij (fakultet, univerz ali inštitutov; gl. 1.6), pri čemer gre v prvi vrsti za presojo raziskav, ki vključujejo nemedicinsko raziskovalno delo z ljudmi. Fakultetne komisije so specializirane za presojo etičnih vidikov projektov v disciplinah, zastopanih na teh fakultetah, občasno pa presojajo tudi projekte drugih fakultet, ki podobne komisije nimajo (tu gre pogosto za tehnične in naravoslovne vede, ki se redkeje srečujejo z raziskavami, ki vključujejo delo z ljudmi). Univerzitetne komisije obravnavajo projekte iz različnih disciplin. Tovrstne komisije se pri svojem delu naslanjajo na mednarodne smernice etične presoje, ki veljajo v posameznih vedah in disciplinah. Te pogosto pripravljajo in objavljajo mednarodna profesionalna in akademska združenja.

RISS 2010-2020 je predvideval »sistemsko institucionalno ureditev etičnih obravnave etičnih vprašanj« v vedah zunaj biomedicine (gl. 1-3), kar pa se ni zgodilo, v RISS 2030 pa tega cilja ni več omenjenega. Poročilo izvedbi RISS 2010-2012 sicer omenja, da je za etično presojo raziskav poskrbljeno na ravni posameznih raziskovalnih organizacij, vendar nekatere od slednjih takšnih komisij še nimajo. Predstavnice_ki etičnih komisij na raziskovalnih organizacijah, s katerimi smo opravili pogovore, so o morebitni centralizaciji etične presoje v nacionalni komisiji izrazili pomisleke. Izrazili so skrb, da takšna komisija ne bi bila zmožna nasloviti vseh prošelj, ki bi nanjo prišle, tako v smislu kapacitet (preveliko število vlog) kot kompetenc (vloge z različnih ved in disciplin). Bi pa takšna komisija lahko igrala pomembno vlogo v smislu oblikovanja nacionalnih smernic in standardov ter spodbujanja dodatnega izobraževanja na tem področju. Prav z vidika izobraževanja in ozaveščanja bi se lahko po njihovem mnenju tako na ravni raziskovalnih organizacij kot na nacionalni ravni lahko naredilo več. Do težav prihaja na raziskovalnih organizacijah, kjer tovrstnih komisij še nimajo, hkrati pa njihovi raziskovalci za nekatere svoje projekte potrebujejo odobritev etične komisije, ki jo morajo iskati zunaj matične ustanove.

Poleg morebitnih zakonskih zahtev lahko vzgib za etično presojo raziskav prihaja tudi s strani mednarodnih deklaracij in profesionalnih združenj. Predvsem pa etično presojo pogosto zahtevajo financerji raziskav in uredništva akademskih revij ali založb.

Vzgibe za etično presojo raziskav lahko razdelimo na tiste, ki so notranje politikam posameznih raziskovalnih organizacij, in tiste, ki so jim naložene od zunaj. V nekaterih primerih etično presojo za določene vrste raziskav zahteva vodstvo fakultete, univerze ali inštituta, npr. senati univerz, ki odobritev teme doktorske disertacije pogojujejo s pridobitvijo odobritve etične komisije (gl. 1.6). Običajno pa obveznost etične presoje na raziskovalnih organizacijah ni strogo določena.

Zunanji dejavniki, kot že omenjeno, lahko prihajajo s strani nacionalne zakonodaje, mednarodnih konvencij ali kodeksov profesionalnih združenj. Strožje zahteve so prisotne predvsem na področju medicine in raziskovalnega dela z živalmi. Čedalje pogosteje pa etično

⁷² »Ločitev etičnih kompetenc med lokalnimi in državno etično komisijo«, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/KME/Locitev-eticnih-kompetenc-med-lokalnimi-in-drzavno-eticno-komisijo.pdf>

odobritev zahtevajo financerji raziskav. Pri tem prednjači Evropska komisija v svojih okvirnih programih financiranja raziskav, kar zadeva tudi slovenske raziskovalne organizacije, ki se potegujejo za ta sredstva. Evropska komisija (oz. Izvajalska agencija za raziskave) sama organizira etično presojo (t.i. »ethics screening«) vseh projektov, sprejetih v financiranje s pomočjo zunanjih neodvisnih etičnih ekspertov. V tem postopku je z nastopom novega okvirnega programa Evropa 2030 prišlo do nekaterih sprememb, ki več poudarka namenjajo zmožnosti samih raziskovalnih organizacij in nacionalnim sistemom, znotraj katerih delujejo, da primerno naslovijo etične dileme svojih raziskav. Prijavitelji projektov, ki pokažejo, da bodo pridobili etično odobritev lokalne etične komisije ter so prepričljivi v svoji etični samoevalvaciji, ki je sestavni del prijavnih obrazcev, imajo manj možnosti, da bo Evropska komisija financiranje njihovega projekta poslala v podrobnejšo presojo (t.i. »ethics assessment«) in pogojevala z dodatnimi etičnimi zahtevami. Tudi ARRS zahteva etično samoevalvacijo, vendar v zvezi s tem ni dodatnih preverjanj ali zahtev po odobritvi etične komisije. Pomemben faktor, ki sili raziskovalce, da svoj projekt dajo v presojo etični komisiji, je tudi objavljane v akademskih publikacijah. Čedalje več revij namreč pred objavo članka zahteva izkaz, da je raziskava, na kateri temelji članek, pridobila odobritev etične komisije. Neredko se zgodi, da so raziskovalke_ ci šele na tej stopnji soočeni z zahtevo po etični presoji.

Ustanavljanje tovrstnih komisij v začetni fazi neredko naleti na nerazumevanje vodstva, senatov ali znanstvenih svetov organizacij, ki niso v zadostni meri seznanjeni s specifičnimi etičnimi dilemami v določenih znanstvenih disciplinah in potrebo po etični presoji raziskav.

Poleg etične presoje raziskav pri delu z ljudmi se postavljajo še drugi nemedicinski etični vidiki raziskav, ki jih prinaša razvoj novih tehnologij. RISS 2010-2020 je tako omenjal ukvarjanje s področjem dvojne rabe raziskav, RISS 2030 pa posebej izpostavlja etične vidike raziskav, povezanih z umetno inteligenco. Kdo bi lahko obravnaval tovrstna vprašanja na nacionalni ravni ostaja odprto vprašanje.

1.8 Sklepne ugotovitve: Obravnava raziskovalne integritete v Sloveniji glede na institucionalne kontekste

Obravnava vprašanj in načel raziskovalne integritete na nacionalni ravni v Sloveniji doslej ni bila institucionalizirana, zato pa je bila v zadnjem desetletju in več predmet pogosto odmevne javne razprave. Delno je ta razprava zadevala ustanavljanje nacionalnega telesa za znanstveno integriteto (gl. 1.1, 1.3, 1.5). V odsotnosti nacionalnega telesa za raziskovalno integriteto se je s to problematiko ukvarjala Komisija za enake možnosti na področju znanosti pod okriljem MIZŠ, ki je na to temo organizirala več javnih posvetov, prevedla Singapursko izjavo in kot slovenska članica delovala v mednarodni mreži ENRIO (European Network of Research Integrity Offices).

Javna razprava o stanju na področju raziskovalne integritete v Sloveniji pogosto steče tudi na civilnodružbeno pobudo. Pri spletnem časopisu za tolmačenje znanosti *Kvarkadabra* so leta 2021 opravili anketo o kršitvah raziskovane integritete pri nas in opozorili na nepripravljenost

slovenske znanosti priznati razsežnosti težav in najti ustrezne rešitve.⁷³ V sodelovanju s Slovensko nacionalno komisijo za UNESCO je *Kvarkadabra* ustanovila tudi »civilnodružbeni monitor etike v znanosti«, ki je v letih 2016 in 2017 organiziral več javnih posvetov.⁷⁴ Javno razpravljanje o znanstveni integriteti so večkrat sprožile tudi medijsko odmevne afere v zvezi z domnevnimi kršitvami načel raziskovalne integritete (npr. ponarejanje podatkov, doktorat s kvazi-znanstveno vsebino, neupravičeno pripisovanje avtorstva člankov).

Obravnava sumov kršitev načel raziskovalne integritete je v domeni posameznih raziskovalnih organizacij. Čedalje več raziskovalnih organizacij ima v ta namen ustanovljeno stalno komisijo, druge pa predvidevajo imenovanje ad hoc komisij za posamezne primere. Sume kršitev pogosto najprej obravnavajo fakultetne in nato še univerzitetne komisije. Vse pogostejši so na raziskovalnih organizacijah tudi etični kodeksi, ki v določenih členih naslavlajo tudi specifična vprašanja raziskovalne integritete. Svojo vlogo pri tem ima tudi Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto, na katerega se raziskovalne organizacije in njihovi kodeksi pogosto sklicujejo (gl. 1.2). Novoustanovljeni Nacionalni svet za etiko in integriteto znanosti bo podpiral posamezne raziskovalne organizacije pri vzpostavitvi primerne infrastrukture, ki se bo zmožna soočati z izzivi, povezanimi s to problematiko. V preteklosti so bile namreč komisije posameznih raziskovalnih organizacij tarče kritik, da v primerih utemeljenih sumov kršitve načel raziskovalne integritete niso ukrepale ustrezno.⁷⁵ Težave nastopijo predvsem tam, kjer komisije branijo ugled organizacije ne s temeljito raziskavo obtožb, ampak z njihovo relativizacijo in pometanjem pod preprogo.

Svojo vlogo pri tej problematiki imajo tudi znanstvene revije in založbe, saj raziskovalna integriteta pogosto zadeva prav objavlanje izsledkov raziskav (npr. plagiatorstvo, ponarejanje podatkov). Nekatere domače akademske založbe so v ta namen sprejele etične smernice, temelječe na smernicah mednarodnega Odbora za etiko v objavljanju COPE (Committee on Publication Ethics).⁷⁶ Sprejetje tovrstnih smernic zahtevajo nekatere platforme za objavlanje v odprtem dostopu.

⁷³ Gl. Sašo Dolenc, »Kriminologija slovenske znanosti. Povzetek rezultatov ankete o pojavnih oblikah kršenja pravil in vrednot znanosti«, <https://kvarkadabra.net/2021/01/kriminologija-slovenske-znanosti/>

⁷⁴ Gl. <https://kvarkadabra.net/monitor-etike/>

⁷⁵ Gl. npr. Uroš Škerl Kramberger, »Primer Karmen Erjavec: Namesto obsodbe prevare v teorijo zarote«, Dnevnik, 8. 9. 2017, <https://www.dnevnik.si/1042783938/slovenija/primer-karmen-erjavec-namesto-obsodbe-prevare-v-teorijo-zarote>.

⁷⁶ Gl. npr. Izjava o spoštovanju založniških in akademskih etičnih standardov na Založbi ZRC SAZU (<https://ois.zrc-sazu.si/filozofski-vestnik/izjavaStandardi>). Smernice COPE so dosegljive na spletni strani <https://publicationethics.org/core-practices>.

2 Enake možnosti

2.1 Zakonodajni okvir

Področje enakih možnosti na splošno je urejeno z **Zakonom o enakih možnostih žensk in moških** (ZEMŽM), ki velja od leta 2002 in določa »skupne temelje za izboljšanje položaja žensk in ustvarjanje enakih možnosti žensk in moških« na različnih področjih družbenega življenja (1. člen).⁷⁷ Zakon definira **enakost spolov** kot to, da so »da so ženske in moški enako udeleženi na vseh področjih javnega in zasebnega življenja, da imajo enak položaj ter enake možnosti za uživanje vseh pravic in za razvoj osebnih potencialov, s katerimi prispevajo k družbenemu razvoju, ter enako korist od rezultatov, ki jih prinaša razvoj« (4. člen). ZEMŽM zagotavlja enako obravnavo spolov in prepoveduje neposredno in posredno **diskriminacijo** zaradi spola (5. in 6. člen). Še bolj podrobno določilo ima **Zakon o varstvu pred diskriminacijo** (ZvarD), ki velja od leta 2016 in varuje vsakega posameznika_co pred diskriminacijo »ne glede na spol, narodnost, raso ali etnično poreklo, jezik, vero ali prepričanje, invalidnost, starost, **spolno usmerjenost, spolno identiteto in spolni izraz**,⁷⁸ družbeni položaj, premoženjsko stanje, izobrazbo ali katero koli drugo osebno okoliščino« (1. člen).⁷⁹

Zakon o varstvu pred diskriminacijo (ZvarD) kot diskriminacijo razume tudi nadlegovanje in **spolno nadlegovanje** »ter vsako manj ugodno obravnavanje osebe zaradi zavrnitve ali dopuščanja takega vedenja« (7. člen). Spolno nadlegovanje se v nadaljevanju definira kot »kakršna koli oblika neželenega verbalnega, neverbalnega ali fizičnega ravnanja ali vedenja spolne narave z učinkom ali namenom prizadeti dostojanstvo osebe, zlasti kadar gre za ustvarjanje zastraševalnega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja« (8. člen).

Za opredeljevanje enakih možnosti znotraj institucij je pomembno tudi določilo ZEMŽM, ki dovoljuječasne posebne ukrepe, namenjene »ustvarjanju enakih možnosti žensk in moških ter spodbujanju enakosti spolov na posameznih področjih družbenega življenja, kjer se ugotavlja **neuravnotežena zastopanost spolov** oziroma neenak položaj oseb enega spola«. Zastopanost spolov se šteje kot neuravnotežena tedaj, ko je »zastopanost enega spola na posameznem področju družbenega življenja ali njegovem delu nižja od 40 %« (7. člen). Posebni ukrepi lahko odstranjujejo objektivne ovire za neenak položaj oseb enega spola, ali jim dajejo posebne ugodnosti oz. spodbude, ki pa morajo biti utemeljene in sorazmerne. Tukaj se upoštevajo tudi »aktivnosti za osveščanje in akcijskih načrtov za spodbujanje ter ustvarjanje enakih možnosti in enakosti spolov« (7. člen).

Zakonodaja, ki ureja področje raziskovanja in visokega šolstva prav tako vsebuje določila, ki sodijo na področje enakih možnosti. Na tem področju so se v zadnjih dveh letih zgodile pomembne spremembe.

⁷⁷ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3418>.

⁷⁸ Spolna usmerjenost (ang. *sexual orientation*) se nanaša na preferiran spol intimnih partnerjev_ic. Spolna identiteta (ang. *gender identity*) je osebno doživljanje lastnega spola. Spolni izraz (ang. *gender expression*) je vidna zunanja predstavitev osebne spolne identitete.

⁷⁹ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7273>.

Prejšnji zakon: Zakon o raziskovalni in razvojni dejavnosti (ZRRD), ki je veljal med letoma 2002 do 2021, je kot cilje postavil »razvijanje človeških virov ob zagotavljanju enakih možnosti žensk in moških« (4. člen),⁸⁰ novi **Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti** (ZZrID), ki je začel veljati z letom 2022, pa uvršča **enake možnosti** že v temeljna načela (2. člen).⁸¹ ZzrID med nameni zakona navaja »usposabljanje znanstvenih kadrov in spodbujanje razvoja znanstvenih karier ob zagotavljanju enakih možnosti« (3. člen), med cilje pa »ustvarjanje spodbudnih pogojev za celovit razvoj kariernih poti in mobilnosti na področju znanstvenoraziskovalne in inovacijske dejavnosti ob zagotavljanju enakih možnosti« (4. člen).

Zakonska sprememba je vidna že v samem razumevanju, kaj so osnovna poslanstva raziskovalne organizacije. Tako nov zakon uvaja nov pogoj in raziskovalnim organizacijam nalaga, da razvijajo takšen sistem notranjega delovanja, ki bo ustvaril pregleden, odprt, **vključujoč in enakopraven** ter mednarodno priznan sistem zaposlovanja in kariernega razvoja, ki **omogoča enake možnosti ne glede na narodnost, spol, raso ali starost** (57. člen). Višja zahteva je postavljena pred *javne* raziskovalne organizacije, ki za »zagotavljanje enakih možnosti spolov ... sprejmejo in izvajajo program ukrepov ter najmanj enkrat letno obravnavajo njegove učinke in o njih poročajo v okviru rednih letnih poročil« (75. člen). Kako se preverja spoštovanje te zahteve v zakonu ni izrecno določeno, vendar nov način stabilnega financiranja, ki ga uvaja ZzrID, vpeljuje elemente zagotavljanja enakosti spolov v svoje pogoje. Tako zahteva, da **prejemnik stabilnega financiranja** sprejme akt, ki vsebuje tudi »določila za spodbujanje starostne in spolne uravnoteženosti vodij raziskovalnih programov in nosilcev ključnih vodstvenih funkcij« (29. člen); ter da institucionalna samoevalvacija med drugim obravnava tudi ukrepe za razvoj kadrov z upoštevanjem načela enakih možnosti (31. člen).

Načelo **uravnotežene zastopanosti spolov** se v ZzrID uveljavlja v postopkih izbire sestave Razvojnega sveta (8. člen), upravnega odbora ARRS (47. člen), upravnih odborov in znanstvenih oz. strokovnih svetov javnih raziskovalnih zavodov (68. člen)

Zakon (ZzrID) na vsebinskih mestih, kjer bi to lahko, vprašanja vključevanja vidika spola (oz. integracije dimenzije spola) v **vsebinsko raziskovanje in inovacij** ne opredeljujejo izrecno.

Naša analiza pokriva tudi področje visokega šolstva, kjer se prekriva z znanstvenoraziskovalno dejavnostjo, kot je npr. izobraževanje doktorskih študentk_ov in usposabljanje mladih raziskovalk_cev. **Zakon za urejanje položaja študentov** (ZUPŠ-1, v veljavi od maja 2022),⁸² **ki dopolnjuje Zakon o visokem šolstvu** (ZVis, ta velja od leta 1994),⁸³ izrecno zagotavlja **enako obravnavo** pri izobraževanju »ne glede na narodnost, raso ali etnično poreklo, nacionalno in socialno poreklo, spol, zdravstveno stanje, invalidnost, vero ali prepričanje, starost, spolno usmerjenost, družinsko stanje, premoženjsko stanje ali drugo osebno okoliščino« (7. člen).

Druga pomembno dopolnilo ZVis je **prepoved spolnega in drugega nadlegovanja ter trpinčenja** v študijskem okolju (7.b člen) – to nedopustno ravnanje pa ZvarD šteje za obliko diskriminacije. Definicija spolnega nadlegovanja in nadlegovanja v dopolnilu ZVis je tako popolnoma enako kot v Zakonu o varstvu pred diskriminacijo in Zakonu o delovnih razmerjih

⁸⁰ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3387>.

⁸¹ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7733>.

⁸² Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO8435>.

⁸³ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO172>.

(ZDR-1, 7. člen).⁸⁴ Podobno kot v ZDR-1 je trpinčenje v študijskem okolju definirano kot »vsako ponavljajoče se ali sistematično, graje vredno ali očitno negativno in žaljivo ravnanje ali vedenje, usmerjeno proti posameznim študentom v študijskem okolju«. Na koncu ZVís določa, da študent_ka, ki je žrtev prepovedanih ravnanj in osebe, ki ji_mu pomagajo »ne smejo biti izpostavljene neugodnim posledicam zaradi ukrepanja proti spolnemu in drugemu nadlegovanju ter trpinčenju« (7.b člen). Ministrici_u, pristojnem za visoko šolstvo, pa je naloženo, da sprejme pravilnik, ki opredeljuje postopek obravnave zaznane kršitve.

2.2 Strateški dokumenti

Glavni nacionalni strateški dokument za vprašanje enakih možnosti je nacionalni program za enake možnosti žensk in moških, ki ga pripravlja pristojno ministrstvo (do sedaj Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Sektor za enake možnosti), sprejme ga pa Državni zbor (ZEMŽEM, 10. in 15. člen). Po drugi strani so poglobitni strateški dokumenti, ki urejajo raziskovalni prostor Slovenije, nacionalne raziskovalne oz. inovacijske strategije. Ti dokumenti se po javni razpravi oblikujejo in sprejemajo za desetletno obdobje, vsebinska izhodišča pa pripravi Svet za znanost in tehnologijo, oz. po novem zakonu (ZZrID) Razvojni svet Republike Slovenije. Za vprašanja enakih možnosti na področju znanosti je tako treba analizirati ti dve vrsti strateških dokumentov, ki se medsebojno dopolnjujejo.

Prva **Resolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (ReNPEMZM) 2005–2013** je vsebovala razdelek posvečen znanosti in raziskovanju (poglavje 3.2), kjer je bilo kot cilj zastavljeno zmanjšanje neenakosti žensk in moških v znanosti in raziskovanju.⁸⁵ Kot glavni izzivi so bili izpostavljeni nižanje deleža žensk na doktorskem študiju, nižji delež žensk zaposlenih v znanstvenoraziskovalni sferi, horizontalna in vertikalna segregacija po spolu, ter prikrite ovire, ki otežujejo napredovanje znanstvenicam. Določeni so bili naslednji ukrepi in v okviru njih izvedene aktivnosti:

- Izvajanje in podpora **programom in projektom za spodbujanje udeležbe žensk v znanosti in raziskovanju**: podpora Komisiji za ženske v znanosti (gl. 2.3); dosledno upoštevanje spolno uravnotežene sestave vseh teles na področju znanosti (gl. 2.3); načrtno spodbujanje deklet za študij naravoslovnih in tehničnih ved (ni bilo izvedeno).
- Spodbujanje in podpora raziskavam in sodelovanju na področju **študij spolov ter integracija načela enakosti spolov** v programe, politike in organizacije znanosti in raziskovanja: promoviranje projektov na konferencah Komisije (gl. 2.3), publikacija *Ženske v znanosti, ženske za znanost*.⁸⁶
- Vzpostavitev in **spremljanje kazalcev EU** o zagotavljanju enakih možnosti žensk in moških na področju znanosti in raziskovanja: zbiranje podatkov za *She Figures* (gl. 2.3).

⁸⁴ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5944>.

⁸⁵ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO29>.

⁸⁶ Mirjana Ule, Renata Šribar in Andreja Umek Venturini, ur. *Ženske v znanosti, ženske za znanost: znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*. Ljubljana: Založba FDV & Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS, 2013, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-SNXVXIRA>.

- **Analiziranje in odpravljanje ovir**, s katerimi se znanstvenice soočajo pri delu in napredovanju.

Poročilo o vrednotenju izvajanja ReNPEMZM 2005–2013⁸⁷ je ugotovilo, da je samo področje ustrezno opredeljeno, da pa bi bilo smiselno posebne cilje ločiti na dve področji:

- visokošolske akademske institucije (razmerja med rednimi profesorji in profesoricami, problem napredovanja žensk v pedagoške nazive in na vodilne položaje v okviru teh institucij, vključenost problematike enakosti spolov v pedagoški proces), ter
- raziskovalne institucije (merila uspešnosti, kriteriji za pridobivanje projektov, napredovanje žensk v raziskovalne nazive in na vodilne položaje v okviru teh institucij, obseg raziskovanja na področju enakosti spolov).⁸⁸

To konkretno priporočilo, oziroma specificiranje ciljev na način, kot so predlagale evalvatorke, ni bilo vključeno v naslednjo tozadevno resolucijo, tukaj ga izpostavljam, ker se nam zdi še vedno relevantno in uporabno za operacionaliziranje ukrepov in kazalnikov.

Resolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških (ReNPEMZM) 2015–2020 vsebuje razdelke, posvečene zmanjšanju neenakosti med ženskami in moškimi v znanosti (pogl. 2.3 II.) in boljši opremljenosti s podatki, analizami in raziskavami o enakosti spolov (pogl. 2.3 III.).⁸⁹ Kot glavne izzive na področju znanosti ReNPEMZM 2015–2020 izpostavlja stereotipiziranje in prikrito diskriminacijo žensk v politiki zaposlovanja, napredovanja, nagrajevanja ter podeljevanja priznanj in časti; neenako zastopanost žensk na položajih odločanja in njihovo bolj počasno napredovanje po karierni lestvici. Delež doktoric znanosti ni več izpostavljen kot problem, ker je praktično dosežena spolna pariteta, ki od tedaj statistično drži. Horizontalna segregacija je še vedno izpostavljena kot pomemben problem: žensk je izredno malo na področju tehnike, proizvodne in predelovalne tehnologije in gradbeništva.

ReNPEMZM 2015–2020 na področju znanosti zastavlja dva cilja in iz njih sledeče ukrepe. Izvajanje ciljev in ukrepov je bilo opredeljeno v periodičnih načrtih (za leti 2016–2017 ter leti 2018–2019) in poročilih o njihovem izvajanju,⁹⁰ ter v splošnem vrednotenju izvajanja tega nacionalnega programa.⁹¹ Sumarne ugotovitve predstavljamo na podlagi analize vseh teh dokumentov.

⁸⁷ Aleksandra Kanjuo Mrčela, Maša Filipovič in Živa Humer, Vrednotenje izvajanja Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških, 2005–2013, 30. oktober 2013, <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/resources/slovenia/vrednotenje-izvajanja-resolucije-o-nacionalnem-programu-za-enake-moznosti-zensk-moskih-2005-2013-koncno-porocilo>.

⁸⁸ Kanjuo Mrčela, Filipovič in Humer, Vrednotenje izvajanja ReNPEMZM 2005–2013, str.

⁸⁹ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO108>.

⁹⁰ Periodični načrt za izvajanje Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020 za leti 2016 in 2017, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/Dokumenti/Enakost-spolov/12abf7bed8/NPZEMZMPeriodicni20162017.pdf>; Poročilo o izvajanju Periodičnega načrta za izvajanje Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020 za leti 2016 in 2017, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/Dokumenti/Enakost-spolov/511ff19262/NPZEMZMPorocilo20162017.pdf>; Periodični načrt za izvajanje Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020 za leti 2018 in 2019, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/Dokumenti/Enakost-spolov/489adce54f/NPZEMZMPeriodicniNacrt20182019.pdf>.

⁹¹ Aleksandra Kanjuo Mrčela in Jasna Mikić, Vrednotenje izvajanja Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020, februar 2021,

Za zastavljen cilj »**povečanja udeležbe žensk v znanosti** in visokem šolstvu in izboljšanje njihovega položaja« sta bila sprejeta dva ukrepa: (a) sprejemanje »strategij za odpravljanje ovir v akademski karieri žensk« ter (b) »spodbujanje programov in projektov, ki promovirajo ženske v znanosti«. Kot del ukrepa za promoviranje žensk v znanosti so bile planirane in izvedene različne dejavnosti MIZŠ, ki se nadaljujejo še iz ReNPEMZM 2005–2013 (in so napovedane tudi v Predlogu ReNPEMZM21–30). Dejavnosti Ministrstva so podrobno opisane v oddelku 2.3, ki sledi.

Kot rezultat ukrepa sprejemanja strategij je MIZŠ izdelal **Slovensko strategijo krepitve evropskega raziskovalnega prostora 2016–2020** (t. i. Slovenski ERA Roadmap) v kateri je »vključitev načela enakih možnosti spolov na področju raziskav« ena od šestih prednostnih nalog.⁹² Slovenski ERA načrt 2016–2020 je predvideval nekatere že potekajoče dejavnosti Ministrstva, kot so nadaljnja podpora Komisiji za ženske v znanosti, dosledno upoštevanje uravnotežene sestave teles na področju znanosti, podeljevanje nagrad Unesco L'Oreal (kar poteka od ...), itn. (gl. 2.3). Ta strategija je imela kot enega od ciljev prenavljanje zakonodajne okvira, ki bi uvedel institucionalno financiranje, vključno s spodbujanjem javnih raziskovalnih organizacij k »k oblikovanju **Akcijskih načrtov** za izboljšanje kariernih možnosti za raziskovalce v vseh obdobjih kariere in zagotavljanje načela enakih možnosti spolov« (cilj 17.).⁹³ V veliki meri je to kasneje bilo uresničeno s sprejetjem Zakona o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID), ki od javnih raziskovalnih organizacij zahteva, da sprejmejo in izvajajo program ukrepov za zagotavljanje enakih možnosti spolov, kar mora biti tudi del institucionalne samoevalvacije prejemnikov stabilnega financiranja.

Bolj ambiciozne točke Slovenskega ERA načrta 2016–2020 pa so bile le delno izvedene. Slovenski ERA načrt je predvidel implementacijo načela enakih možnosti pri javnih financerskih organizacijah v procesu sestave ocenjevalnih komisijah in **v vsebini financiranih raziskovalnih programov** in projektov »po vzoru projektov, ki so financirani v okviru Obzorja 2020«. ⁹⁴ Med tem, ko se da sklepati, da se uravnotežena zastopanost spolov načeloma dosledno izvaja v izboru teles tako na MIZŠ kot ARRS, pa drugi del, ki se nanaša na vsebino projektov, ni bil izveden.

Dva ukrepa iz Slovenskega ERA načrta 2016–2020 sta imela namen **okrepiti zmožnosti Ministrstva**, da poglobljeno obravnava tematiko enakih možnosti v znanosti, vendar sta bila oba ukrepa opuščena.⁹⁵ Evalvacijsko poročilo navaja, da je bil ukrep vzpostavitve strokovnega vladnega telesa »za koordinacijo in implementacijo ukrepov za uveljavitev načela enakih možnosti spolov na področju znanosti« delno uresničen z ustanovitvijo Urada zagovornika načela enakosti.⁹⁶ Vendar je treba pripomniti, da se Urad ukvarja predvsem z ugotavljanjem obstoja diskriminacije na vseh družbenih področjih, zaradi česar pa je diskriminacija v znanosti

<https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/Enake-moznosti/Evalvacija-ReNPEMZM-2015-2020/Koncno-porocilo-sprejeto.doc>.

⁹² Gl. Slovenska strategija krepitve evropskega raziskovalnega prostora 2016–2020,

<https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/ZNANOST/Strategije/Slovenska-strategija-krepitve-Evropskega-raziskovalnega-prostora-2016-2020-ERA-Roadmap.pdf>.

⁹³ Slovenski ERA načrt 2016–2020, str. 19.

⁹⁴ Slovenski ERA načrt 2016–2020, str. 19.

⁹⁵ Boštjan Udovič, Maja Bučar, Matija Rojec in Jana Arbeiter, Assessment of Slovenian Strategy for Strengthening the European Research Area, Progress report 2018, September 2018, str. 21–22.

⁹⁶ Udovič in dr., Assessment of ERA Roadmap, str. 22.

redko obravnavana. Urad se tudi ne ukvarja z uvajanjem posebnih spodbudnih mehanizmov, kar bi bil namen zgoraj opisanega telesa na pristojnem ministrstvu. Prav tako ni bil izveden oz. je bil opuščen, ukrep vzpostavljanja ustreznega analitičnega sistema na nacionalni ravni, ki bi »ločeno po spolu spremljal izbrane kazalnike s področja enakih možnosti spolov v raziskovanju«. Ugotovljeno je namreč bilo, da se podatki že zbirajo s strani različnih javnih organov ter da je treba premisliti, kako najbolj ekonomično uporabiti človeške in druge vire namen.⁹⁷

V razdelku **ReNPEMZM 2015–2020**, ki se imenuje »boljša opremljenost s podatki, analizami in raziskavami o enakosti spolov«, je za cilj zastavljeno »povečanje števila znanstvenih raziskav in analiz o enakosti spolov«, iz česar sledita dva ukrepa. V okviru prvega ukrepa, »spodbujanje in podpora raziskavam in **študijam o enakosti spolov**«, je poleg promoviranja tovrstnih tekočih projektov na dogodkih Komisije za ženske v znanosti, MIZŠ napovedalo, a ne izvedlo, financiranja ciljnih raziskovalnih projektov. V sodelovanju z Ministrstvom za pravosodje, pa so bile izvedene konkretne analize enakosti spolov v pravosodju.⁹⁸

Zadnji (za to Poročilo relevantni) ukrep, ki predvideva ReNPEMZM 2015–2020, je **vključitev vidika spola** v relevantne analize in raziskave. Čeprav bi v tem delu lahko pričakovali ukrepe za spodbujanje raziskovalk_cev, da v svoje raziskave vključijo vidik spola, načrti in poročila o ReNPEMZM 2015–2020 tukaj redno uvrščajo dejavnost MIZŠ na področju zbiranja podatkov, razdeljenih po spolu. Zbiranje podatkov in kazalnikov za Slovenijo za potrebe periodične statistične publikacije *She Figures*, ki jo Generalni direktorat Evropske komisije za raziskave in inovacije izdaja od leta 2012,⁹⁹ najdemo tudi v Nacionalnem programu za enake možnosti za obdobje 2005–2013.

Predlog **Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2021–2030** (ReNPEMŽM21–30) je bil v postopku že leta 2018,¹⁰⁰ in je bil poslan Državnemu zboru septembra 2021, a ga je vlada že konec istega meseca umaknila iz postopka.¹⁰¹ Zaradi tega lahko analiziramo le Predlog ReNPEMŽM21–30 iz decembra 2021.¹⁰² Predlog vsebuje nekatere ukrepe, ki se ponavljajo iz prejšnjih nacionalnih programov, npr. sprejetje ukrepov za izboljšanje položaja žensk v znanosti in raziskovanju. Novost je, da se podpora projektom in programom za povečanje udeležbe žensk tokrat posebej usmerja v **področje STEM**,¹⁰³ z namenom zmanjšanja digitalnega razkoraka oziroma razlik med spoloma na področju digitalnih tehnologij. To specificirano osredotočanje na področje STEM je utemeljeno in je tudi v skladu z ugotovitvami iz pregleda stanja. Medtem ko kazalci kažejo zmanjševanje vertikalne segregacije, pa horizontalna ostaja pereč problem. Tako ReNPEMZM 2015–2020

⁹⁷ Udovič in dr., Assessment of ERA Roadmap, str. 21.

⁹⁸ Ter analiza o enakosti spolov v zavodih za prestajanje kazni, gl. Kanjuo Mrčela in Mikić, Vrednotenje izvajanja ReNPEMZM 2015–2020, str. 27.

⁹⁹ Gl. <https://epws.org/tag/she-figures/>.

¹⁰⁰ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO132>.

¹⁰¹ Gl. <https://e-uprava.gov.si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=12389>.

¹⁰² Gl.

[https://gradiva.vlada.si/mandat20/VLADNAGRADIVA.NSF/18a6b9887c33a0bdc12570e50034eb54/59d5773af11f2cf9c12587a400270bfd/\\$FILE/VGReNPEMZM21-30.docx](https://gradiva.vlada.si/mandat20/VLADNAGRADIVA.NSF/18a6b9887c33a0bdc12570e50034eb54/59d5773af11f2cf9c12587a400270bfd/$FILE/VGReNPEMZM21-30.docx).

¹⁰³ STEM je kratica za science, technology, engineering & mathematics, se pravi za področje znanosti, tehnologije, inženirstva in matematike.

navaja, da je v Sloveniji na splošno le 17 % rednih profesorice (podatek iz leta 2007), v Predlogu ReNPEMŽM 2030 pa najdemo podatek, da je odstotek rednih profesorice zrasel na 32,5 % (podatek SURS, 2020). Vendar kazalci o izobraževanju na področjih tehnike, proizvodne in predelovalne tehnologije in gradbeništva (v Sloveniji) in informacijsko-komunikacijskih tehnologijah (na ravni EU) kažejo bistveno manjšo udeležbo žensk že na terciarni ravni, kar se posledično prenaša tudi na majhen delež žensk v teh znanstvenih vedah.

Pomembno je izpostaviti tudi enega od ciljev Predloga ReNPEMŽM21–30, ki se ne nanaša samo na znanost, ampak na različna družbena področja: odpravljanje spolnih stereotipov in seksizma. Tako je predviden ukrep podpore pobudam in aktivnostim za **odpravo seksističnih praks** na različnih področjih – torej, lahko sklepamo tudi na področju znanosti – nosilci pa so vsa ministrstva. V nacionalnem programu za prejšnje obdobje je ReNPEMŽM 2015–2020 seksizem omenjal le v kontekstu rabe jezika, zato širjenje na druga področja ocenjujemo kot pozitiven korak naprej. Omenjeni ukrep prav tako predvideva uveljavljanje **spolno občutljive javne rabe jezika** na različnih področjih. Sicer pa je bil cilj povečanja spolno občutljive rabe jezika zastavljen tudi v ReNPEMŽM 2015–2020, s spodbujanjem rabe v javnih besedilih, izobraževanju in medijih. Glede na to, da evalvacijsko poročilo navaja, da se spodbujanje in promocija spolno občutljive rabe jezika v javnih besedilih na področju raziskav (kar je v pristojnosti MIZŠ) kot dejavnost ni izvajala,¹⁰⁴ je pomembno izpostaviti potrebo po nadaljnjem delovanju v to smer. Že nova Resolucija za področje raziskovanja (ZRISS 2030) v svoji dikciji spolno občutljiv jezik uporablja v veliko večji meri kot prejšnja za obdobje do leta 2020 (ReRIS11–20).

Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 (ReRIS11–20) je v razdelku 4.1 »krepitev človeških virov«, določila kot peti cilj: Izboljšati karijerne priložnosti za raziskovalce in vključitev načela enakih možnosti spolov.¹⁰⁵ Kot glavni izzivi se poleg vertikalne segregacije izpostavljata potreba po sistemskih, institucionalnih in zakonodajnih spremembah ter »usmeritev pozornosti na vlogo spolov v raziskavah, pri pedagoškem delu in upravljanju institucij«. Izpostavljena je vloga **Komisije za ženske v znanosti** kot posvetovalnega telesa, ki ima vlogo pri promocijskih dejavnostih, upoštevanju načela uravnotežene zastopanosti spolov pri imenovanjih delovna telesa, ter pri pripravi pravnih aktov in strateških dokumentov. Kot edini ukrep (št. 34) je bilo predvideno sprejetje dokumenta: **Akcijski načrt za izboljšanje kariernih možnosti za raziskovalce v vseh obdobjih kariere in zagotavljanje načela enakih možnosti spolov**, za pripravo katerega sta bila odgovorna tedanja Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo in Ministrstvo za gospodarstvo.

34	Akcijski načrt za izboljšanje kariernih možnosti za raziskovalce v vseh obdobjih kariere in zagotavljanje načela enakih možnosti spolov	Vlada RS (znanost, tehnologija, inovacije)	2012	Sprejem akcijskega načrta

¹⁰⁴ Kanjuo Mrčela in Mikić, Vrednotenje izvajanja ReNPEMŽM 2015–2020, str. 28.

¹⁰⁵ Gl. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO68>.

Ta Akcijski načrt bi moral biti sprejet že leta 2012, vendar pa ukrep do danes ni bil izveden.¹⁰⁶ V vmesnih poročilih o izvajanju strategije so bile navedene druge dejavnosti MIZŠ,¹⁰⁷ predvsem sodelovanje v mednarodnih projektih, ki so imeli za namen razvijanje politik in strategij (gl. 2.3).

Nova **Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030** (ZRISS 2030)¹⁰⁸ je bistveno razširila cilj (6.4) posvečen zagotavljanju enakosti spolov na področju raziskav in inovacij, znotraj katerega so predvideni naslednji ukrepi:

- 6.4.1: Okrepitev odgovornosti javnih raziskovalnih organizacij za strukturne spremembe, povezane z načeli enakosti spolov ter drugimi presečnimi področji, ter uvedba **institucionalnih načrtov za enakost spolov** kot obveznega strateškega dokumenta institucij na področju raziskav in inovacij, ki za svoje delovanje prejemajo javna sredstva.
- 6.4.2: Spodbujanje oblikovanja mehanizmov za **preprečevanje spolnega nadlegovanja** in drugih oblik **spolnega nasilja** na ravni raziskovalnih organizacij.
- 6.4.3: Upoštevanje doseganja ciljev na področju enakosti spolov pri ocenjevanju raziskovalnih organizacij v okviru **stabilnega institucionalnega financiranja**.
- 6.4.4: Upoštevanje enakosti spolov pri financiranju raziskav, vključno z uveljavitvijo **dimenzije spola v vsebine** raziskovalnih dejavnosti.
- 6.4.5: Zagotavljanje enakosti spolov pri **nagrajevanju** ter **imenovanjih delovnih teles** na področju znanstvenoraziskovalne in inovacijske dejavnosti.
- 6.4.6: Imenovanje **strokovnega telesa ministrstva** za podpiranje promocijskih dejavnosti, prepoznavanje sistemskih ovir ter pomoč pri pripravi pravnih aktov in drugih strateških dokumentov na področjih enakosti spolov in drugih presečnih področjih, ki so v pristojnosti ministrstva, pristojnega za znanost.
- 6.4.7: Zagotavljanje celovitejših in preglednejših **podatkov, ločenih po spolu**, za učinkovitejše oblikovanje politik ter spremljanje uresničevanja ukrepov na področju enakosti spolov v znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti.
- 6.4.8: Vzpostavitev **nacionalne kontaktne točke**, ki bo nudila podporo prijaviteljem na razpise okvirnih programov EU za raziskave in inovacije ali nacionalne razpise ter usposabljanja in izobraževanja na področju enakosti spolov.

Na izvedbeni ravni ZRISS 2030 dopolnjujejo področni akcijski načrti, v tem primeru **Akcijski načrt za področje enakih možnosti**, v katerem so opredeljene dejavnosti v okviru zapisanih ukrepov skupaj s terminskimi načrti izvedbe, kazalniki in predvidenim obsegom financiranja. V trenutku pisanja tega Poročila, ta Akcijski načrt ni bil še sprejet.

Pomembno je izpostaviti, da so prejšnji strateški dokumenti s področja enakih možnosti bolj sistemsko omenjali vključevanje vidika spola v vsebino raziskav kot strateški dokumenti, ki jim je primarno področje raziskovanja. Nova ZRISS 2030 pa to problematiko vključuje v svoje ukrepe.

¹⁰⁶ Poročilo o uresničevanju Resolucije o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 do leta 2020, str. 99.

¹⁰⁷ Poročilo o uresničevanju Resolucije o raziskovalni in inovacijski strategiji slovenije 2011–2020 za leti 2013–2014, str. 23; Poročilo o uresničevanju Resolucije o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije za obdobje 2015–2017, str. 84.

¹⁰⁸ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO133>.

Ljubljanska deklaracija, ki je bila pripravljena med slovenskim predsedovanjem Svetu EU novembra 2021, doseganje enakosti spolov opredeljuje kot eno temeljnih skupnih vrednot Evropskega raziskovalnega prostora (ERA) in zagotavlja, da so politike raziskav in inovacij na evropski, nacionalnih in regionalnih ravneh pravične in vključujoče. Izrecno poudarja pomen ciljev enakosti spolov, vključno z enakostjo spolov v raziskovalni karieri, uravnoteženo zastopanost spolov pri odločanju in vključevanje vidika spola v vsebino raziskav in inovacij. Izpostavlja prednostne naloge in dejavnosti z namenom, da bi vsi bili enako zmožni sodelovati v kakovostnih raziskavah in inovacijah:

- zagotoviti pravične, odprte, vključujoče poklicne poti v raziskovanju in upoštevati intersekcijske perspektive neenakosti spolov;
- sprožiti iskanje priložnosti za vzajemno učenje skozi robustnim upravljanjem, ki sledi funkciji;
- uporabiti obstoječa in na novo razvita orodja (kot so načrti za enakost spolov) za izvajanje sistemskih institucionalnih sprememb in odstranjevanje institucionalnih ovir;
- obravnavati in preprečevati nasilje na podlagi spola;
- podpirati aktivno spremljanje in vrednotenje za zagotovitev nenehnega izboljševanja;
- iskati sinergije za izboljšanje dosežkov na področju enakosti spolov v Evropskem raziskovalnem prostoru, pa tudi v okviru komplementarnih področij, kot so Evropski visokošolski prostor, skladi kohezijske politike, inovacijski ekosistemi ter mednarodno sodelovanje.

V zaključku je poudarjeno kot ključno, da mora analiza vpliva pandemije Covid-19 na raziskovalce in raziskovalke nujno vsebovati vidik spola, prav tako politike in ukrepi za blaženje posledic pandemije. Izvajanje ukrepov iz Ljubljanske deklaracije ni jasno opredeljeno in je prepuščeno zakonodajam in pravilnikom posameznim podpisnicam.

Resolucija o Nacionalnem programu visokega šolstva do 2030 (ReNPVŠ30)¹⁰⁹ izrecno ne omenja enakih možnosti med spoli oz. enakosti spolov, enako kot prejšnja Resolucija o Nacionalnem programu visokega šolstva 2011–2020. Ozrli se bomo na cilje in ukrepe, kjer bi po njihovem namenu lahko pričakovali tudi eksplicitno naslovljeno vprašanje enakosti spolov. Ključni strateški cilj (1.11) opredeljuje »etično in družbeno odgovorno delovanje visokošolskih zavodov« in predvideva ukrep (1.2) spodbujanja visokega šolstva »kot prostora raziskovanja, kjer se lahko varno preskuša ustrezne rešitve in modele za prihodnost« in navaja:

Visoko šolstvo se bo vključilo v vsa prednostna strateška področja družbenega razvoja in bo obravnavalo ključne družbene in gospodarske izzive, kot so: podnebne spremembe, izguba biodiverzitete, zelene tehnologije, demografske spremembe (starajoča se družba), zdravstvo, biotehnologije, okolje, agroživilstvo, umetna inteligenca, digitalna preobrazba, strategija pametne specializacije, prehod v trajnostno družbo, pa tudi migracije in enake možnosti oziroma družbena enakost.

Ugotavljamo da bi bili lahko med navedenimi ključnimi družbenimi in gospodarskimi izzivi navedeni tudi neenakosti na področju raziskovanja in inovacij, ali pa digitalni razkorak med spoli (ang. *digital gender gap/divide*).

Druga točka, na kateri ReNPVŠ30 ne omenja enakosti spolov, pa bi jo lahko, je pri cilju (2.1) »zagotoviti večjo preglednost, enake pravice in odgovornosti ter enakopravno obravnavo študentk in študentov«, ki pravi:

¹⁰⁹ Gl. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO139>.

Z ustrezno spremembo zakonodaje bo omogočena večja preglednost, zagotovljene bodo enake pravice in odgovornosti ter enakopravna obravnava študentk in študentov (dostopne študentske nastanitve, študijskih virov ter opreme, učnih baz, gibalno-športnih in kulturno-umetniških aktivnosti) na vseh visokošolskih zavodih.

Ugotavljamo, da bi v ta ukrep, kot eden izmed načinov zagotavljanja enake obravnave študentk in študentov, morali vključiti tudi preprečevanje spolnega nadlegovanja in drugih oblik spolnega nasilja.

2.3 Institucionalni okvir

Politike enakih možnosti so odgovornost primarnega resorja Sektorja za enake možnosti pri **Ministrstvu za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti** (MDDSZ). Sektor za enake možnosti¹¹⁰ je zadolžen za pripravo nacionalnih programov za enake možnosti, ki vedno vključujejo tudi področje znanosti in ki so na določenih točkah bolj ambiciozni in korak pred strategijami za področje raziskovanja in visokega šolstva. Vendar je za izvajanje zastavljenih ukrepov praviloma pristojno Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ). Pri tem se kaže neskladje med preudarno iniciativnostjo Sektorja za enake možnosti in omejenostjo finančnih in človeških virov na MIZŠ.

V okviru MDDSZ deluje **Strokovni svet za enakost spolov**,¹¹¹ ki je strokovno-posvetovalni organ za spremljanje in ocenjevanje stanja in napredka pri uresničevanju enakosti žensk in moških na različnih področjih družbenega življenja ter dajanje pobud, predlogov in priporočil za oblikovanje politike enakosti spolov.¹¹² Sestavljajo ga strokovnjakinje_i, ki delujejo na področju enakosti spolov in človekovih pravic v okviru akademskih institucij in nevladnih organizacij.¹¹³

Izvajanje Nacionalnih programov za enake možnosti žensk in moških na resornih ministrstvih poteka prek koordinatoric_jev za enake možnosti na posameznih ministrstvih, ki so tudi zadolženi za usmerjanje integracije načela enakosti spolov v siceršnje delo ministrstva. **Integracija načela enakosti spolov** »pomeni, da morajo ministrstva zagotoviti, da se ukrepi in politike sistematično presojajo z vidika enakosti spolov oziroma da se v vseh fazah njihovega izvajanja in vrednotenja upoštevajo možne posledice na položaj žensk in moških.«¹¹⁴

Na **Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport** (MIZŠ) se pomemben delež ciljev in ukrepov predvidenih z ReNPEMZM 2005–2013, 2015–2020 in Predloga ReNPEMŽM 2030 nanaša na podpiranje **Komisije za enake možnosti v znanosti**, ki se je do 2018 imenovala

¹¹⁰ Sektor za enake možnosti je prevzel (v manjši meri) pristojnosti Urada za enake možnosti, ki je nasledil Urad za žensko politiko.

¹¹¹ Gl. <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/strokovni-svet/>.

¹¹² Smernice za vključevanje vidika enakosti spolov v delo ministrstev 2016–2020, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDDSZ/Dokumenti/Enakost-spolov/6bb50055f7/EnakostSpolovKoordinatorstvoSmernice.pdf>.

¹¹³ Gl. <https://www.eurydice.si/novice/zadnje-novice/strokovni-svet-za-enakost-spolov/>.

¹¹⁴ Smernice za vključevanje vidika enakosti spolov v delo ministrstev 2016–2020.

Komisija za ženske v znanosti, obstaja pa od leta 2001.¹¹⁵ To je ekspertno telo, »ki ministrstvu svetuje pri podpori promocijskih in drugih dejavnosti na področju zagotavljanja enakih možnosti v znanosti ter sledi načelu uravnoteženega zastopanja obeh spolov pri imenovanju delovnih teles v pristojnosti ministrstva ter pri pripravi pravnih aktov in drugih strateških dokumentov na področju znanosti«. Praviloma je članica Komisije tudi predstavnica Statističnega urada RS, ki je statična korespondentka pri sestavljanju periodične publikacije *She Figures* Evropske komisije. Mandat Komisije traja 4 leta, se pa člani menjavajo tudi po potrebi, z idejo da del sestave ohranja kontinuiteto delovanja Komisije ob prehodu iz mandata v mandat. Člani Komisije za svoje delo niso plačani, MIZŠ pa krije stroške organizacije dogodkov, ki jih Komisija organizira ter zagotavlja tehnično in vsebinsko podporo (sekretarka Komisije z ministrstva), ki omogoča delo Komisije.

Na podlagi ReNPEMZM 2015–2020, je bilo MIZŠ zavezano k spodbujanju »programov in projektov, ki promovirajo ženske v znanosti« (pogl. 2.3 II., drugi ukrep), kar je pomenilo podporo splošnemu delovanju Komisije ter podporo Komisiji pri vsakoletnem organiziranju nacionalne konference ob 8. marcu ter drugih dogodkih, ki imajo namen promovirati načela enakih možnosti med raziskovalkami_ci ter ozaveščati širšo javnost. Posveti Komisije so praviloma priložnost za predstavljanje rezultatov projektov in raziskav ter mreženje med tistimi, ki se ukvarjajo z vprašanjem spolov in enakih možnosti v znanosti. Delovanje Komisije pomembno prispeva k večji vidnosti problema enakih možnosti v znanosti in ustvarja javni prostor za diskusijo teh problemov.¹¹⁶ V Predlogu ReNPEMŽM21–30 pa je Komisija omenjena kot ena izmed sodelujočih pri sprejetju ukrepov za izboljšanje položaja žensk v znanosti in raziskovanju.

Čeprav je Slovenski ERA načrt 2016–2020 imel med drugim namen **okrepiti zmožnosti MIZŠ** za poglobljeno obravnavo tematike enakih možnosti v znanosti in centralizirati zbiranje relevantnih podatkov, pa sta bila oba ukrepa opuščena oz. ocenjena kot nepotrebna (glej 2.2).¹¹⁷ Ugotavljamo, da je to bila zamujena priložnost za razvoj lastnih strokovnih kapacitet na ministrstvu, ki je za poglobitveni del analiz še vedno odvisno od zunanjih izvajalcev, veliki delež dejavnosti pa nalaga na pleča članicam_om Komisije za enake možnosti, ki to poslanstvo opravljajo na prostovoljni bazi poleg svojega rednega dela.

MIZŠ je od ustanovitve sodelovala s Helsinško skupino o spolu v raziskavah in inovacijah pri Evropski komisiji (obstajala 1999–2017), ki jo je nasledila **Stalna delovna skupina za enakost spolov na področju raziskav in inovacij** (Standing Working Group on Gender in Research and Innovation – SWG GRI) Odbora za evropski raziskovalni prostor in inovacije (European Research Area and Innovation Committee – ERAC) pri Svetu EU. Kot posvetovalno telo, SWG GRI svetuje Svetu EU, Evropski komisiji in državam članicam o politikah in pobudah na temo enakosti spolov v okviru Evropskega raziskovalnega prostora, ter spremlja izvajanje strategij na tem področju. Poleg tega MIZŠ je sodelovalo kot partner v evropskih projektih GENDER-NET (Promoting gender equality in research institutions and integration of gender dimension

¹¹⁵ O zgodovini Komisije gl.: Jovana Mihajlovič Trbovc, »Alternative Infrastructure for Gender Equality in Academic Institutions in Slovenia: Community of Practice Approach,« v: *A Community of Practice Approach to Improving Gender Equality in Research*, ur. Rachel Palmén in Jörg Müller (Oxon: Routledge, 2022), 103–4.

¹¹⁶ Za poročila o delu Komisije gl. <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/komisija-za-enake-moznosti-na-podrocju-znanosti/>.

¹¹⁷ Slovenski ERA načrt 2016–2020, str. 20–21; Udovič in dr., Assessment of ERA Roadmap, str. 21–22.

in research content, 2013–2016) in GENDERACTION (2017–2021), ter kot pridruženi partner v projektu GENDERACTIONplus (Gender equality network to develop ERA communities to coordinate inclusive and sustainable policy implementation, 2022–2025).

Ministrstva imajo možnost direktnega naročanja in financiranja raziskav in analiz tudi preko **Ciljnega raziskovalnega programa (CRP)**, ki se lahko izvaja v sodelovanju z Javno agencijo za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). MIZŠ je v periodičnem načrtu za izvajanje ReNPEMZM za leti 2016–2017 napovedalo prizadevanje za izvedbo »vsaj enega Ciljnega raziskovalnega programa na temo študije spolov ali integracije načela enakosti spolov v znanosti ali v podporo ugotovljenim problemom«, ¹¹⁸ ki se ni izvedel.¹¹⁹ V načrtih za leti 2018–2019 je bilo podobno, a bolj ozko in skromno, zastavljeno prizadevanje za izvedbo »vsaj enega raziskovalnega projekta o enakosti spolov ali vključevanja načela enakosti spolov v znanosti ali v podporo ugotovljenim problemom v okviru CRP«, a MIZŠ ni poročalo o izvedbi te dejavnosti.¹²⁰ Vendar je v letu 2021 MIZŠ izvedlo javno naročilo za eno študijo (na temo normativne ureditve preprečevanja spolnega nadlegovanja),¹²¹ poleg tega pa sta v programu CRP 2021 bili razpisani dve temi relevantni za področje enakih možnosti:

- Spolno nadlegovanje in druge oblike spolnega nasilja v visokošolskih in raziskovalnih institucijah v Sloveniji – iz česar se financira trenutno potekajoči projekt: »Institucionalne, zakonodajne in ozaveščevalne rešitve ter aktivnosti pri naslavljanju spolnega nadlegovanja in drugih oblik spolnega nasilja v visokošolskih in raziskovalnih organizacijah v Sloveniji« (2021–2023)
- Družbeno odgovoren raziskovalni sistem (etika, integriteta in enakost spolov) – iz česar je financiran projekt »Etika, integriteta in enakost spolov v raziskovalnem prostoru Slovenije: med politikami in njihovo implementacijo« (2021–2023).

V skladu z nacionalnimi programi za enake možnosti žensk in moških ter z zakonodajo (ZEMŽM in ZzrID) je MIZŠ zadolženo, da zagotavlja **dosledno upoštevanje uravnotežene sestave vseh teles** na področju znanosti, ki jih imenuje ministrstvo, ter da ob razpisih za člane_ice posameznih teles oziroma za znanstvene nagrade aktivno spodbuja kandidatke in institucije, ki predlagajo kandidate_ke h kandidiranju. V ta namen MIZŠ spodbuja tudi Komisijo za enake možnosti v znanosti in njene članice, da stopijo v vlogo predlagateljev. Za potrebe tega so bile sprejete tudi potrebne pravne podlage.¹²²

Z dopolnili Zakona o visokem šolstvu iz aprila 2022 (ZUPŠ-1) je ministrici_u, pristojnem za visoko šolstvo naloženo, da sprejme pravilnik, ki opredeljuje postopek obravnave zaznane kršitve **prepovedi spolnega in drugega nadlegovanja ter trpinčenja** v študijskem okolju. V trenutku pisanja tega poročila tovrsten pravilnik še ni bil predstavljen javnosti.

Poleg resornega ministrstva ima tudi **Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS)** vlogo pri prispevanju k večji enakosti spolov na področju znanosti. V

¹¹⁸ Periodični načrt za izvajanje ReNPEMZM 2015-2020 za leti 2016 in 2017, str. 18.

¹¹⁹ Poročilo o izvajanju Periodičnega načrta za izvajanje ReNPEMZM 2015-2020 za leti 2016 in 2017, str. 22.

¹²⁰ Kanjuo Mrčela in Mikič, Vrednotenje izvajanja ReNPEMZM 2015–2020, str. 28.

¹²¹ Gl. Karin Bakračević, Darja Senčur Peček, Katja Kerman in Aljoša Polajžar, Pregled normativne ureditve za preprečevanja pojavov spolnega nadlegovanja in drugih oblik spolnega nasilja v akademskem in raziskovalnem prostoru, november 2021, <https://ff.um.si/projekt/pregled-normativne-ureditve-za-preprecevanja-pojavov-spolnega-nadlegovanja-in-drugih-oblik-spolnega-nasilja-v-akademskem-in-raziskovalnem-prostoru/>.

¹²² Kanjuo Mrčela in Mikič, Vrednotenje izvajanja ReNPEMZM 2015–2020, str. 27.

Periodičnem načrtu za izvajanje ReNPEMZM 2015–2020 za leti 2018 in 2019, je bila dodana nova aktivnost: »uresničevanje načela enakih možnosti pri **sestavi ocenjevalnih komisij** ter pri vsebini in sestavi financiranih raziskovalnih programov in projektov prek javnih financerskih organizacij«. ¹²³ Navedeno je, da bo Ministrstvo implementiralo načelo enakih možnosti spolov pri dodeljevanju javnih finančnih sredstev po vzoru finančnega programa Obzorje 2020, pri čemer se misli na upoštevanje in **vključevanje »dimenzije spola v samo vsebino raziskovalnega projekta«**. Za to aktivnost je bilo predvideno sodelovanje ARRS. Zelo podobno je Slovenski ERA načrt 2016–2020 predvidel implementacijo načela enakih možnosti pri javnih financerskih organizacijah v procesu sestave ocenjevalnih komisij in v vsebini financiranih raziskovalnih programov in projektov »po vzoru projektov, ki so financirani v okviru Obzorja 2020«. ¹²⁴

Med tem, ko iz pridobljenih informacij lahko sklepamo, da se uravnotežena zastopanost spolov načeloma dosledno izvaja v izboru teles tako na MIZŠ kot ARRS, pa se drugi del, ki se nanaša na vsebino projektov, ne izvaja sistemsko. Namreč, razpisi okvirnega programa Obzorje 2020 oz. sedaj veljavnega Obzorje Evropa uporabljajo vrsto različnih modalitet vključevanja dimenzije spola v vsebino projektov: to lahko pomeni, da mora projektna prijava v določenem delu razložiti, kako je upoštevana enakost spolov pri sestavi projektne skupine in dejavnosti, lahko pa pomeni, da je treba argumentirati, kako je spol relevanten in vključen v različne aspekte projektne vsebine (od raziskovalnega vprašanja preko metodologije do diseminacije). Konkretna modaliteta oz. zahteva za vključevanjem dimenzije spola je opredeljena v projektni dokumentaciji vsakokratnega razpisa. Se pravi, da »vzor« Obzorja 2020 na kar se sklicujeta ReNPEMZM 2015–2020 in Slovenski ERA načrt 2016–2020 ni popolnoma jasen, vendar pa v nobenem primeru ni zaznati, da postopki ARRS za dodeljevanje sredstev na programih in projektih oz. evalvacijski in recenzentski postopki vključujejo katerokoli od zgoraj navedenih modalitet. Prav tako evalvacijsko poročilo izvajanja ReNPEMZM 2015–2020 zaključuje, da »MIZŠ ni poročalo o izvedbi [te] dejavnosti«. ¹²⁵

Zakon o znanstveni in raziskovalni dejavnosti (ZZrID) predvideva ustanovitev **Razvojnega sveta**, strokovnega posvetovalnega telesa vlade za področje znanstvenoraziskovalne in inovacijske dejavnosti (8. člen). Mandat sveta je 4 leta, njegova sestava pa se določi na način, ki upošteva načelo uravnotežene zastopanosti spolov. Tako na poziv ministrstva, pristojnega za znanost, predlagatelji (ki kandidirajo predstavnika reprezentativnih sindikatov, razvojno inovacijskih partnerstev ter raziskovalcev slovenskega rodu iz tujine) »predlagajo v imenovanje vladi eno kandidatko ženskega spola in enega kandidata moškega spola«. Ministrstvo, pristojno za znanost, ki predlaga štiri člane sveta (predstavniki podpornega okolja za inovacije, predstavnik doktorskih študentov in mladih doktorjev znanosti ter dva predstavnika raziskovalcev), mora izbrati »najmanj eno kandidatko ženskega spola in najmanj enega kandidata moškega spola«. Člane sveta imenuje vlada, ki »upošteva uravnoteženo zastopanost spolov imenovanih članov sveta« (9. člen). V trenutku pisanja tega Poročila Razvojni svet še ni bil imenovan, javni poziv za predlaganje članic_ov pa je bil poslan junija 2022.

¹²³ Peropidočni načrt ReNPEMZM 2015–2020 za leti 2018 in 2019, str. 13.

¹²⁴ Slovenski ERA načrt 2016–2020, str. 19.

¹²⁵ Kanjuo Mrčela in Mikić, Vrednotenje izvajanja ReNPEMZM 2015–2020, str. 27.

Koordinacija samostojnih neprofitnih raziskovalnih in infrastrukturnih zavodov (KOsRIS) se je z vprašanjem enakih možnosti začela ukvarjati predvsem v luči izmenjave izkušenj pri pripravljanju in sprejemanju načrtov za enakost spolov (več o tem v 2.4) ter po ugotoviti o neustrezni normativni ureditvi na nivoju organizacij. Zato je oktobra 2021 KOsRIS kot krovna organizacija raziskovalnih zavodov na MIZŠ sprožila pobudo za iskanje rešitev glede problematike nadlegovanja in trpinčenja v akademskem okolju. MIZŠ se je obrnila na Komisijo za enake možnosti na področju znanosti in v proces ustanavljanja **Ekspertne skupine za usmerjanje reševanja problematike nadlegovanja in trpinčenja v akademskem okolju** vključila **Rektorsko konferenco** Republike Slovenije. Tako so KOsRIS, Rektorska konferenca ter Komisija delegirali člane_ice Ekspertne skupine, ki trenutno končuje pripravo **Smernic za reševanje problematike spolnega nadlegovanja v akademskem okolju**.

2.4 Raziskovalne organizacije

Raziskovalne organizacije v Sloveniji na splošno niso imele razdelanih specificiranih politik, praks in dejavnosti v povezavi z načeli enakih možnosti in/ali enakosti spolov vse do leta 2021, ko je bil vpeljan nov pogoj za sodelovanje na razpisih Obzorje Evropa. Ta od javnih organizacij prijaviteljic zahteva, da imajo načrt za enakost spolov (ang. *gender equality plan*). To sicer ne pomeni, da prej delovna okolja raziskovalnih organizacij niso upoštevala principov enakih možnosti, ali pa da je bilo delovno okolje po definiciji diskriminatorno in nesposobno za ženske in manjšine; za to je zaslužen tudi dokaj dober zakonodajni okvir (gl. 2.1). Le praksa *organiziranega in strateškega delovanja* za krepitev enakih možnosti in/ali enakosti spolov na raziskovalnih organizacijah v Sloveniji ni bila uveljavljena. Odpravljanje anomalij (znotraj organizacij in sistema), ki botrujejo neenakosti med spoli v znanosti, je že od nekdaj slonelo na aktivizmu zavzetih posameznic, ki so kasneje praviloma sodelovale z vsakokratno sestavo Komisije za ženske v znanosti (gl. 2.3),¹²⁶ od druge polovice 2000-ih naprej pa vse bolj v povezavi z mednarodnimi projekti.

Pred letom 2021 so raziskovalne organizacije izvajale dejavnosti s ciljem dviga ravni enakosti spolov med znanstveno-raziskovalnim osebjem, predvsem v okviru evropskih projektov, ki so tematsko naslavljali vprašanja enakosti in/ali podzastopanosti žensk v akademskem okolju nasploh ali v določenih znanstvenih disciplinah. Ti projekti so bili po naravi časovno zamejeni in praviloma niso pripeljali do globlje institucionalne spremembe ali dolgoročne strategije ukvarjanja s temi tematikami.¹²⁷ Nekateri izmed teh projektov so prispevali k razumevanju narave problema spolne neenakosti v lokalnem kontekstu s sistemskimi analizami (GENDERA 2009–2012, GARCIA 2014–2017), nekateri so partnerske organizacije spodbujali k poglobljeni

¹²⁶ Primer zgodnjega aktivizma je že iz 1970-ih, ko je Maca Jogan sprožila pobudo, da se dopust za nego in varstvo otroka upošteva pri ocenjevanju izpolnjevanja habilitacijskih kriterijev na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, gl.: Maca Jogan, »My Life as a (Female) Sociologist,« v: *Autobiographies of Transformation: Lives in Central and Eastern Europe*, ur. Mike Forrest Keen in Janusz Mucha (Abingdon & New York: Routledge, 2006). O zgodovini prizadevanj gl. Jovana Mihajlović Trbovc, »Alternative Infrastructure for Gender Equality in Academic Institutions in Slovenia: Community of Practice Approach,« v: *A Community of Practice Approach to Improving Gender Equality in Research*, ur. Rachel Palmén in Jörg Müller (Oxon: Routledge, 2022), 101–17.

¹²⁷ Izčrpen seznam vseh tovrstnih projektov se nahaja na spletni strani Spol in znanost, ki jo vzdržuje projektna skupina Inštituta za kulturne in spominske študije ZRC SAZU: <https://spolinznanost.zrc-sazu.si/projekti-v-sloveniji/> in <https://spolinznanost.zrc-sazu.si/projekti/>.

analizi stanja na raziskovalni organizaciji, npr. na Kemijskem inštitutu (GenisLab 2011–2014, PLOTINA 2016–2020) in ZRC SAZU (GARCIA) – ki pa se po koncu projektov niso izvajale v enaki in redni obliki naprej. V nekaterih primerih so projekti pripeljali do razvoja določenih ukrepov, kot so npr. analiza upoštevanja spola v proračunu (ang. *gender budgeting*) na Kemijskem inštitutu,¹²⁸ do prakse, ki ima za cilj spolno nevtralnost pri zaposlovanju (ang. *gender-blind hiring*) na Nacionalnem inštitutu za biologijo (CHANGE 2018–2022),¹²⁹ v največ primerih pa do vrste izobraževanj in delavnic za zaposlene (npr. na temo vključevanja dimenzije spola v raziskovanje na ZRC SAZU in Kemijskem inštitutu).¹³⁰ Po koncu trajanja teh projektov tovrstne aktivnosti praviloma niso bile integrirane v siceršnje redne dejavnosti raziskovalnih organizacij, zato ni bila zagotovljena trajnost institucionalnih sprememb.

Posamezne ozaveščevalne akcije so bile praviloma rezultat enkratnih pobud posameznice_ka iz organizacije ali pa rezultat zunanje pobude, kot je npr. razstava o *Ženske v matematiki – galerija portretov*, ki so jo v Slovenijo pripeljale članice Odbora za ženske pri Društvu matematikov, fizikov in astronomov Slovenije in od leta 2021 potuje po slovenskih organizacijah, ali pa ozaveščevalna kampanja #NičVečSkrite za opolnomočenje žensk na področju STEAM na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Ljubljani (nosilec projekta je Ministrstvo za zunanje zadeve ZDA).

Finančni program Obzorje Evropa (2021–2027) je vpeljal nov vstopni pogoj, ki velja za vse javne institucije (in brez katerega ni mogoče kandidirati za sredstva) – organizacija mora imeti načrt za enakost spolov (NES). Tovrsten načrt mora izpolnjevati minimalne procesualne zahteve:

- Javni dokument, objavljen na spletni strani institucije in podpisan s strani vodstva.
- Institucija mora vložiti strokovne človeške vire v izvajanje načrta.
- Zbiranje in spremljanje podatkov o zaposlenih razčlenjenih po spolu (ter študentski populaciji) in letno poročanje o kazalcih (indikatorjih).
- Izobraževanja in ozaveščanja o enakosti spolov in nezavednih spolnih prostranskosti za zaposlene in vodje.

Priporočeno je, da tovrsten načrt pokriva naslednja tematska področja:

- usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja znotraj organizacijske kulture (ang. *work-life balance and organisational culture*),
- uravnotežena zastopanost spolov na vodilnih in odločevalskih položajih (ang. *gender balance in leadership and decision-making*),
- enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju (ang. *recruitment and career progression*),
- upoštevanje vidika spola v vsebini raziskav in poučevanja (ang. *integration of the gender dimension into research and teaching content*),

¹²⁸ Stran posvečena Sloveniji na spletni strani GEAR Tool Evropskega inštituta za enakost spolov (EIGE), je danes posodobljena; stara različica je dostopna na:

<https://web.archive.org/web/20210730234157/https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear/legislative-policy-backgrounds/slovenia>.

¹²⁹ Predstavitev Ane Rotter na delavnici organizirani na ZRC SAZU v okviru projekta R&I PEERS, oktobra 2019, <https://spolinznanost.zrc-sazu.si/ana-rotter-mehki-prijemi-in-vkljucevanje-vseh-zaposlenih-so-kljuc-za-uspesen-akcijski-nacrt-za-uvcljavlanje-enakosti-spolov-v-znanosti/>.

¹³⁰ Izvajala Jovana Mihajlovič Trbovc v letih 2016 in 2018.

- ukrepi za preprečevanje nasilja na podlagi spola, vključno s spolnim nadlegovanjem (ang. *measures against gender-based violence including sexual harassment*).

Čeprav je pogoj začel uradno veljati z začetkom leta 2021, se je prvo leto štelo kot prehodno obdobje, v katerem so organizacije pogoj izpolnile, če so se zavezale, da bodo NES sprejele. Od leta 2022 naprej pa morajo prijaviteljice imeti NES že ob prijavi. Zaradi tega je veliko število institucij v Sloveniji začelo sprejemati načrte za enakost spolov prav v letu 2021, kar se je nadeljevalo tudi v letu 2022. Pred tem obdobjem sta le dve organizaciji sprejeli NES in to v okviru evropskega projekta: ZRC SAZU februarja 2019 (R&I PEERS 2018–2022) in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani maja 2020 (Gearing Roles 2019–2022).

2.5 Analiza načrtov za enakost spolov v raziskovalnih organizacijah

Pri analizi načrtov za enakost spolov smo sledili *Smernicam Obzorja Evropa za izdelavo načrtov za enakost spolov* (Horizon Europe Guidance on Gender Equality Plans),¹³¹ ki ga je pripravil Generalni direktorat za raziskave in inovacije Evropske komisije. Te *Smernice* v veliki meri sledijo in povzemajo priporočila, ki jih je izdelal Evropski inštitut za enakost spolov (European Institute for Gender Equality – EIGE), predstavljene pa so bile na spletni platformi Gender Equality in Academia and Research – GEAR Tool že leta 2017.¹³²

Imeli smo namen pregledati vse načrte za enakost spolov (NES), ki so jih sprejeli raziskovalni in visokošolski zavodi v Sloveniji. Vabilo k sodelovanju pri raziskavi je bilo poslano 37 javnim in zasebnim organizacijam, ki izvajajo raziskovalno in pedagoško dejavnost v Sloveniji. Sledili smo naboru zavodov, ki jih informacijski sistem Sicris predstavlja kot organizacije. Pisali smo 18 javnim raziskovalnim zavodom, 3 javnim Univerzam, 2 zasebnima Univerzama in 14 fakultetam, ki niso del univerz. Nagovorili smo tiste fakultete in šole, ki poleg pedagoških dejavnosti izvajajo tudi večje evropske projektne raziskave (ne le Erasmus+). Kot vir za ugotavljanje raziskovalne dejavnosti, ki poteka prek evropskih mednarodnih projektov, smo uporabili predstavitev na internetnih straneh institucij. Zbiranje podatkov o pripravi izvedbi Načrtov za enakost spolov (v nadaljevanju NES) se je začelo februarja 2022 in zaključilo konec junija 2022.

V nadeljevanju bomo vporabljali akronime raziskovalnih organizacij, ki so bile vključene v analizo:

2.5.1.1 Splošne ugotovitve

Pridobili smo 23 načrtov, v nadaljnjo analizo smo jih vključili 21. En načrt smo izključili iz raziskave, saj je dokument vseboval le podatke, kaj je institucija naredila na področju enakih možnosti, ne pa o nadaljnjih ukrepih, kazalnikih in časovnih obdobjih (IK UL). Drugi načrt pa

¹³¹ Directorate-General for Research and Innovation, European Commission, *Horizon Europe Guidance on Gender Equality Plans* (Luxembourg: Publications Office, 2021), <https://data.europa.eu/doi/10.2777/876509>.

¹³² Gl. <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear>.

je bil zelo splošen, brez akcijskega načrta (IJS).¹³³ V raziskavo pa smo vključili načrt univerze (UL), ki je bil sicer predstavljen kot *Predlog načrta za enakost spolov 2022–2027*, vendar je bil zelo natančno in poglobljeno pripravljen. Smatramo, da se končna verzija ne bo veliko razlikovala od predloga načrta. V času raziskave je bilo v pripravi še 7 načrtov. Na večkratne prošnje za sodelovanje v raziskavi ni odgovorilo 9 zasebnih fakultet.

Večina načrtov je sledilo *Smernicam Obzorja Evropa za izdelavo načrtov za enakost spolov* in načrte oblikovalo tako da so ukrepi razdeljeni v pet tematskih področjih oz. stebrov (usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja znotraj organizacijske kulture; uravnotežena zastopanost spolov na vodilnih in odločevalskih položajih; enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju; upoštevanje vidika spola v vsebini raziskav in poučevanja; ukrepi za preprečevanje nasilja na podlagi spola, vključno s spolnim nadlegovanjem). 13 organizacij je k pripravi načrtov pristopilo zelo odgovorno; pripravile so natančno zbiranje podatkov, analizo stanja in glede na naravo njihovega dela pripravile ukrepe s konkretnimi učinki. Dobro pripravljene načrte so vključevali naslednja poglavja:

- pravne zavezanosti in ocena stanja (nekateri načrte so navajali natančne statistične podatke med zaposlenimi in študenti),
- strateški cilji (ponekod podrobno porazdeljeni glede na 5 tematik),
- upravljanje in
- akcijski načrt.

Dobro pripravljen akcijski načrt je po navadi predstavljen v tabelični obliki, vsebuje naslednje razdelke: cilji (področje), ukrep, kazalnik (izhodična vrednost in ciljna vrednost), rok izvedbe, nosilec, sredstva. Dva zelo dobro pripravljena načrta (UL, UM) sta tudi vključevala presečne teme, kot so razvijanje kulture enakosti spolov, tj. izobraževanje in ozaveščanje o pomenu enakosti spolov za dobro delovanje univerze, zbiranje in objavljane podatkov, ter založenost knjižnic z literaturo s področja študij spolov (UM).

Nekoliko slabše pripravljene načrte so sicer sledili *Smernicam Obzorja Evropa*, vendar so bila tematska poglavja predstavljena na zelo splošen način, brez poglobljene analize in izzivov ter ukrepov, ki bi opisovali konkretno delo zaposlenih. Jasno se je tudi videlo, da so bili določeni ukrepi prevzeti oz. prepisani iz drugih načrtov. Takih načrtov je bilo 10 in so zajemali predvsem manjše raziskovalne institucije iz tehničnih, naravoslovnih in matematičnih znanosti.

Kot posebnost lahko še navedemo:

- trije dokumenti niso imeli akcijskega načrta v tabelni obliki s vsemi ukrepi, kazalniki, časovnim obdobjem in nosilstvom, temveč bolj v pisni obliki.
- dva načrta sta imela le akcijski načrt v obliki tabele (brez uvoda, zakonodaje, analize stanja in zaključka).
- Pri določenih načrtih so se ukrepi prekrivali, pri čemer mislimo, da so iste ukrepe različne organizacije uvrščale v različne tematske stebre.
- Pri enem načrtu so avtorji opozorili, da ne uporabljajo termina usklajevanje dela in družine, saj izhajajoč iz koncepta etike skrbi področje usklajevanja razumejo širše, tako da upoštevajo tako zaposlene, ki imajo skrbstvene obveznosti za druge (npr. otroke, stare, partnerje_ke), kot tiste, ki tovrstnih obveznosti nimajo. Ob tem poudarjajo, da je pomembno naslavljati tudi skrb zase.

¹³³ Inštitut Jozef Štefan je sprejel detaljen načrt za enakost spolov oktobra 2022.

- Pri dveh načrtih smo opazili, da sta skoraj v celoti prepisana iz iz dveh drugih pred tem sprejetih načrtov.
- Generalni, bolj splošni ukrepi, so se pri organizacijah ponavljali, kar lahko sklepamo, da so organizacije med sabo aktivno sodelovale.
- Razlika med načrti oblikovanimi v raziskovalnih institucijah in načrtih na univerzah in fakultetah se je kazala predvsem v tem, da so nekatere fakultete in univerze statistične podatke in ukrepe predstavile tudi za študente.
- Večina zasebnih fakultet nima NESov. Iz komunikacije (v obdobju februar-junij 2022) sklepamo, da nekateri predstavniki vodilnih organov niso vedeli, zakaj so načrti potrebni. Na naša vprašanja so podajali generične odgovore, nekateri pa sploh niso vedeli, kaj NES pomeni.

2.5.1.2 Vmeščenost vprašanja enakih možnosti v institucionalno organizacijo RO

Organizacije so k pripravi načrtov pristopile različno. Nekateri načrti ali osnutki načrtov so nastali v okviru mednarodnih evropskih projektov s področja enakosti spolov (R&I PEERS, CHANGE, Gearing Roles, PLOTINA). V tem primeru so načrte pripravljale projektne skupine iz te organizacije, ki so se ponekod kasneje preoblikovale v stalno telo. Ponekod pa je organizacija določila določeno osebo, navadno iz kadrovske službe, ki je bila zadolžena za pripravo dokumenta.

Analiza je pokazala, da stalna telesa ima 10 organizacij, vendar so njihova poimenovanja različna:

- Komisija za enake možnosti (ZRS Koper, UNG, AM)
- Komisija za enakost spolov + Komisija za etična vprašanja (INV)
- Komisija za enakost spolov (UL)
- Komisija za etiko in enake možnosti (NIB)
- Komisija za enake možnosti + koordinatorka za enake možnosti (UNG)
- Komisija za kakovost, znotraj nje delovne podskupine, ki predlagajo aktivnosti in predloge za načrte (FF UL)
- Svet za enake možnosti (KI)
- Skupina za enakost spolov (GI)
- Komisija za enakost spolov + skrbnica za enakost spolov (IK UL)
- Komisije za etiko, integriteto in enake možnosti v raziskovanju + svetovalka za enakost spolov + svetovalec za etiko in integriteto (ZRC SAZU)

Pri 3 organizacijah je načrt pripravila skupina, sedaj pa nimajo stalnega telesa (UM, GI, UNM).

Pri določenih organizacijah pa bo skrb za izvajanje načrtov v rokah ene osebe, ki jo bo podprlo tudi vodstvo organizacije. Organizacije so navajale, da bo načrt upravljal_a:

- Pomočnica_k rektorice_ja za področje enakosti + zagovornica_k enakosti (UP)
- Koordinator_ica za enakost spolov (MI, INZ, IK UL, NIJZ)
- Kolegij dekana, znotraj katere deluje tudi Komisija za kakovost (FUDŠ)
- Vodstvo – v nadaljevanju bo ustanovljena skupina (KIS)
- Vodstvo fakultete (FIŠ UNM)

Dve organizaciji niso še imele stalnega telesa do junija 2022 (GI, IJŠ).

2.5.2 Analiza NES po tematikah

2.5.2.1 USKLAJEVANJE POKLICNEGA IN ZASEBNEGA ŽIVLJENJA ZNOTRAJ ORGANIZACIJSKE KULTURE

Največ organizacij se je v tem sklopu odločilo za oblikovanje in izvajanje mehanizmov za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja svojih zaposlenih, pri čemer se največ pozornosti namenja oblikam **prilagoditve delovnega časa**, prostorske prožnosti (**delo na daljavo**) in **organizaciji dela**. Za ta ukrep se je odločili 16 institucij (76%). Tri institucije (14%) posebno pozornost namenjajo podpori zaposlenim in njihovim družinam, ki odhajajo na pedagoško ali raziskovalno delo v tujino. Dve organizaciji (9%) navajata, da je službeno pošto potrebno čim bolj omejiti na delovne dneve in 16. uro oz., da se skupni sestanki, če je le izvedljivo, organizirajo med 9.00 in 14.00 uro. Tri pedagoške organizacije (14%) so posebno pozornost namenile pridobivanju certifikata za družini prijazno podjetje, ena raziskovalna institucija sledi ukrepom za pridobitev certifikata Human Resources Strategy for Researchers (HRS4R). Dve pedagoški organizaciji bi rade svoje zaposlene razbremenile varstva otrok in ponudile organizirano varstvo otrok v času poučevanja in raziskovanja, sploh v času počitnic in popoldanskih urah; ena organizacija bo organizirala delavnico za otroke. Za mlade študente si ena univerza želi pridobiti družinska in invalidska študentska stanovanja.

Posebna skrb organizacij se kaže tudi v **ozaveščanju in izobraževanju zaposlenih o ravnovesju med poklicnim in zasebnim življenjem** prek zloženek (1 institucija, 5%) ali neobveznih izobraževanj (2 instituciji, 9%) oziroma zgolj z opolnomočenjem vodij za vodenje politike o enakosti spolov in motiviranje zaposlenih (1 institucija, 5%). Poleg skrbi za družinske člane so organizacije posebno pozornost namenile zdravju zaposlenih in ustvarjanju medsebojnih povezanosti, kar bi dosegle z **organiziranjem prostočasnih aktivnosti** oz. skupnih izletov, srečanj, pohodov (5 institucij, 24%), plačevanju individualne telesne vadbe (1 institucija, 5%) in omogočanju sadja na delavnem mestu (1 institucija, 5%).

Dve organizaciji (raziskovalna in pedagoška) sta v tem stebru izpostavili tudi ukrepe povezane z doseganjem kriterijev za **habilitacijo**, kar so druge organizacije vključile v 3. steber – *enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju*. Raziskovalna institucija se zavzema za uskladitev pravilnika o habilitacijskih postopkih z minimalnimi kriteriji za napredovanje ARRS, glede zahteve po bivanju v tujini in omogočanja izkoriščanja porodniškega dopusta; pedagoška institucija pa, da mora habilitacijska komisija na univerzi upoštevati posledice epidemije na karierno napredovanje tistih, ki so med epidemijo skrbeli za odvisne družinske člane.

Razlika med raziskovalnimi zavodi in univerzami oz. fakultetami se je pri temu stebru kazala v tem, da so fakultete/univerze poleg usklajevanja poklicnega in zasebnega življenja vključile še usklajevanje s študijskem življenjem, pri čemer so ukrepe naslavljale tudi na mlade raziskovalce in študente. Univerze so večjo pozornost namenile skrbi za zaposlene pri vključitvi v pedagoške procese po daljši odsotnosti in oblikovanju mehanizmom, ki bi olajšale delo zaposlenim s skrbstvenimi obveznostmi. Ena univerza je tudi pripravljena na pristojnih institucijah (NAKVIS, MIZŠ, ustavno sodišče) ugotoviti posredno diskriminacijo

zaposlenih zaradi skrbstvenih dolžnosti in nezmožnostjo izpolnjevanja zahteve 3-mesečne odsotnosti v tujini.

V tem razdelku kot posebnost izstopa ena institucija, ki je v ta steber vključila **ukrepe za spolno občutljiv jezik**. Izvedla bo analizo obstoječih jezikovnih praks v pravnih dokumentih; razvoju in implementaciji spolno vključujočih modelov v določenih uradnih dokumentih in organizacijo posveta. Večina organizacij je ta ukrep vključila v 4. steber – *upoštevanje vidika spola v vsebini raziskav in poučevanja*. Načrti vsebujejo tudi bolj generalne ukrepe kot so enake možnosti vsem za raziskovalno delo.

2.5.2.2 URAVNOTEŽENA ZASTOPANOST SPOLOV NA VODILNIH IN ODLOČEVALSKIH POLOŽAJIH

Znotraj tega stebra NES ukrepov, kot trajnostni ukrep velja izpostaviti **vključitev načela prepovedi diskriminacije in načela uravnotežene zastopanosti spolov v statut organizacij**, kar so izpostavile 3 pedagoške organizacije in ena raziskovalna (skupaj 19% vzorca). Hkrati se ena pedagoška organizacija zavzema za vključitev načela uravnotežene zastopanosti spolov v »Merila in postopek za imenovanje predstavnikov /.../ [organizacije] v organe drugih pravnih oseb«. Ena institucija je kot pomemben ukrep navedla sprejetje "Strategije za etiko, integriteto in enake možnosti v raziskovanju". Analiza vseh načrtov je pokazala, da je to edini ukrep, ki se nanaša na etična vprašanja.

Največ organizacij je navajalo prizadevanje za **uravnoteženost med spoli na vseh ravneh odločevalskih teles** (komisije, odbori, delovne skupine, odbori za konference ipd.). Za to se zavzema 8 institucij (38%), pri čemer so pedagoške organizacije izpostavljale uravnotežen senat univerze in komisij (2 organizaciji) in prenos odgovornosti na vodstveni kader za ustvarjanje vključujoče akademske kulture (1 organizacija).

Ukrepi so se nanašali tudi na **izvajanje analize in letne statistike zastopanosti spolov** na vodilnih in odločevalskih položajih (8 organizacij, 38%), glede prejetja nagrad in stipendij (3 organizacije, 14%), pridobivanja projektov (2 organizaciji, 9%), posledično uravnoteženja vodij raziskovalnih projektov po spolu (1 organizacija, 5%) in vodenje statistike glede mednarodno odmevnih objav (1 organizacija, 5%). Pri tem velja opozoriti, da je ena institucija isti sklop ukrepov navedla pri 3. *stebri – enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju*. V ta razdelek lahko tudi vključimo bolj generalne ukrepe, kot so **skrb za spolno uravnoteženo zastopanost** na vodilnih in odločevalskih položajih (3 organizacije, 14%), pripravo smernic za uravnoteženo zastopanost spolov pri odločanju in vodenju (1 pedagoška organizacija, 5%) in analizo, kako se smernica o spolno uravnoteženih komisijah za zaposlovanje uresničuje v praksi (1 organizacija, 5%). V okviru analize bo ena organizacija (5%) prek ankete izvedla mnenje zaposlenih o uravnoteženi zastopanosti spolov v vodstvenih in odločevalskih telesih.

Številni so bili tudi ukrepi, ki se nanašajo na **izobraževanja in usposabljanja** o vključitvi vsebin s področja enakosti spolov **ter razvoj veščin raziskovalk_cev**, ki jih ti potrebujejo za prehod na odgovornejše (vodstvene) funkcije (6 organizacij, 28%), ozaveščanje organov, ki volijo ali potrjujejo prorektorje in prodekane, senatorje in člane habilitacijskih komisij (2 organizaciji,

9%) ter ukrepi v obliki pregleda in implementacije dobrih praks (1 organizacija, 5%). Dve organizaciji (9%) bosta pozornost namenili spodbujanju žensk k prijavi na razpise za člane_ice upravnega odbora, funkcijo rektorja, dekana, prorektorja, prodekana ipd., dve organizaciji (9%) pa bosta pri načrtovanju nasledstva in prepoznavanju kateri zaposleni kažejo potencial in sposobnost za karierni razvoj, upoštevali dimenzijo spola.

Posebna pozornost se **namenja tudi mlajšim raziskovalkam in raziskovalcem**, pri čemer sta dve instituciji (9%) navedli usposabljanja za pripravo projektnih prijav in projektni management, usposabljanja za predstavitev raziskovalnega/strokovnega dela; ena organizacija je zapisala še uravnoteženje mentoriranja po spolu (5%). Poleg tega bosta dve instituciji (9%) organizirali javne dogodke za promocijo znanstvene odličnosti s posebnim poudarkom na mladih in raziskovalkah na začetku kariere. Pri tem velja poudariti, da je večina organizacij ukrep izobraževanja mladih na začetku znanstvene kariere, mentoriranja in promocije znanstvene odličnosti navedla pod 3. steber – *enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju*.

Glede razlik med Načrti velja še izpostaviti, da sta dve organizaciji v ta steber vključili določitev člana in članice v vodstvu za koordiniranje in implementacijo NES, vključno z načrtom spremljanja napredka (pedagoška organizacija) in vzpostavitev Komisije za etiko, integriteto in enake možnosti v raziskovanju ter imenovanje svetovalke_ca za enakost spolov (raziskovalna organizacija). Ta ukrep so ostale organizacije vključile v 5. steber – *ukrepi za preprečevanje nasilja na podlagi spola, vključno s spolnim nadlegovanjem*.

2.5.2.3 ENAKE MOŽNOSTI SPOLOV PRI ZAPOSLOVANJU IN KARIERNEM NAPREDOVANJU

Večina ukrepov se nanaša na **izvajanje statistike**, kjer bo kar 10 organizacij (47%) izvedlo letno statistiko kazalnikov karierne poti raziskovalcev glede na spol. Štiri pedagoške organizacije (19%) so izpostavile, da se vsaka tri leta v poročilu o izvajanju akcijskega načrta enakosti spolov predstavi podatke o zastopanosti spolov po kategorijah, kot so opredeljene v njihovem akcijskem načrtu, in dodatno po spolu med pedagoškim osebjem, poslovnih odborih, strokovnih službah, pogodbah itn. Hkrati bodo 4 pedagoške organizacije v samoevalvacijskem poročilu na univerzi/fakulteti v poglavju o kadrih vključile evalvacijo izvajanja politike enakosti spolov. Ena organizacija (5%) je še vključila izvajanje letne statistika študentk in študentov ter letne statistike novozaposlenih glede na spol. V ta razdelek lahko še vključimo izvajanje anket in analizo stanja o enakih možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju, identifikacijo ovir za napredovanje po nazivih (3 organizacije, 14%) in večjo uravnoteženost števila visokošolskih učiteljev in učiteljic v višjih nazivih (1 organizacija, 5%).

V poseben razdelek vključujemo **ukrep izobraževanja**, kjer so se organizacije zavzele za redna izobraževanja za potencialne (mlade) mentorice in mentorje (5 institucij, 24%), letne delavnice o postopkih in kriterijih za napredovanje (3 institucije, 14%) in boljšo usposobljenost zaposlenih za vodstvene položaje (3 institucije, 14%). Ena izmed teh institucij še namenja posebno pozornost spodbujanju žensk za kandidiranje za vodstvene položaje. Opozoriti velja, da sta dve instituciji to akcijo vključili v 2. steber – *uravnotežena zastopanost spolov na vodilnih in odločevalskih položajih*. K temu lahko še dodamo še ukrep splošno osveščanje o

pomenu spolno uravnotežene sestave zaposlenih na vseh nivojih delovanja raziskovalne organizacije (1 institucija, 5%).

Institucije so vključile tudi **izobraževanje za izboljšanje znanstvene odličnosti** raziskovalcev in raziskovalk, in sicer: redno izobraževanja za pisanje prijav za projekte, štipendije in akademske veščine pisanja (4 institucije, 19%); vzdrževanje znanstvene odličnosti (1 institucija, 5%); promocija raziskovalnega dela in rezultatov (3 institucije, 14%). Tri institucije (14%) so ta ukrep (vključno s ostalo podporo) namenile raziskovalkam in raziskovalcem na začetku kariere (tudi po prihodu oseb iz porodniškega dopusta ali daljše odsotnosti); sedem institucij (33%) pa redna izobraževanja namenjajo vsem novim zaposlenim. Ena institucija (5%) bi ovire, s katerimi se soočajo mladi, ugotavljala prek izvedbe anonimnih anket. Opozoriti velja še na razdelek mentorstvo, ki ga dve instituciji (9%) namenjata izboljšanju usposobljenosti zaposlenih za vodstvene položaje, ena pa enakosti spolov pri postopkih določitve mentoric in mentorjev mladih raziskovalk_cev.

Ukrepi s področja zaposlovanja se nanašajo na **spodbujanje zaposlovanja podprezentiranega spola** na področjih z izrazito spolno neuravnoteženostjo, pri čemer se dve organizaciji (9%), ki sta to izpostavili, zavedata, da je odločitev v prid podprezentiranemu spolu možna le ob primerljivih kompetencah kandidatov in kandidatk oz. boljših kompetencah podprezentiranega spola. Isti organizaciji bodo pozornost namenili še vključitvi dimenzije spola v odločitev o izboru kandidatov na internih razpisih za sofinanciranje iz področja kadrovske, raziskovalne in pedagoške dejavnosti. Organizacije se bodo tudi zavzele za **povečanje števila premalo zastopanega spola v vlogi nosilcev raziskovalnih projektov** (1 organizacija, 5%) oziroma, da projekte vodijo mlade ženske in je skupina spolno uravnotežena (1 pedagoška organizacija). Pri tem ista institucija navaja, da se nosilstvo raziskovalnih projektov dodeli osebi, ki je projekt zasnovala in zadostuje razpisnim pogojem in, da prvo in/ali vodilno avtorstvo pripada osebi, ki je delo napisala. V okviru zaposlovanja se institucije še zavzemajo za vključitev vidika enakosti v sistem pomoči za integracijo novih zaposlenih (1 pedagoška organizacija), kjer organizacija vključuje tudi študente in študentke iz Slovenije, tujine, invalide in njihovo vključevanje v karierno tržnico in štipendijski sklad.

Posebno skrb je večina organizacij namenila **postopkom napredovanja in habilitaciji**, pri čemer se bo ena organizacija (5%) zavzela za aktivno sodelovanje pri pripravi ARRS pravilnika, da bo v postopkih za izvolitev raziskovalcev v nazive bolj upoštevano družinsko življenje; večina institucij (njih 6, 28%) pa bo **oblikovala podporne skupine**, ki bi zaposlenim nudile pomoč pri kariernem napredovanju in identificiranju ovir. Tri institucije (14%) bodo pripravile načrt razvoja kariere, dve instituciji (9%) pa ukrepe za prožnejše izvajanje habilitacijskih pogojev (kar pomeni, da se gostovanja v tujini nadomesti z mednarodnim delovanjem); financiranje gostovanja z kritjem stroškov za spremljajoče družinske člane; ter ukrep opozarjanja pristojnih institucij RS na obstoj posredne diskriminacije zaposlenih, ki izvajajo skrbstvene naloge. V tem okviru je ena institucija tudi vključila ukrep za doseganje spolno uravnotežene komisije za izvolitve v raziskovalne nazive, telesa za imenovanja v znanstvene nazive in zaposlovanja, komisije za podeljevanje nagrad in spolno uravnoteženo predlaganje kandidatk in kandidatov za inštitutske in državne nagrade. Večina načrtov ima ta ukrep naveden pod 3. steber – *uravnotežena zastopanost spolov na vodilnih in odločevalskih*

položajih. Dve instituciji (9%) bosta pripravili smernice za napredovanje in zaposlovanje ne glede na spol.

Rešitve za doseganje enakosti spolov organizacije vidijo tudi v **boljši promociji**. V ta namen bodo uporabile spolno vključujoča sporočila za promocijo in spodbujanje vpisa študentk_ov podprezentiranega spola (1 organizacija, 5%); promocijo znanstvene odličnosti skozi posebno promocijsko kampanjo in kanale družbenih omrežij (2 organizaciji, 9%); organizacijo dogodkov za promocijo znanstvene odličnosti med raziskovalci (2 organizaciji, 9%), pri čemer bo ena organizacija posebno pozornost namenila prav promociji žensk. Ena institucij (5%) bo opravila analizo obstoječih praks promocije znanosti glede na spol (nagrade, udeležba na družbenih omrežjih). Dve instituciji sta ta ukrep (analiza raziskovalnih skupin na projektih/programih, analiza obstoječih praks promocije znanosti glede na spol in naziv, promocija znanstvene odličnosti raziskovalk skozi posebno promocijsko kampanjo in kanale družbenih omrežij) navedle pod 4. steber – *upoštevanje vidika spola v vsebini raziskav in poučevanja*.

2.5.2.4 UPOŠTEVANJE VIDIKA SPOLA V VSEBINI RAZISKAV IN POUČEVANJA

Med glavne ukrepe so institucije navedle uporabo **spolno vključujočega jezika** v vseh promocijskih gradivih, nagovorih in besedilih (9 institucij, 42%) in pregled jezikovnih praks spolno vključujočega jezika in implementacija le-teh v dokumentih (7 institucij, 33%). Hkrati so institucije navajale razvoj in implementacijo spolno vključujočih modelov v izbranih uradnih dokumentih (1 organizacija, 5%) ter iskanje ustrežnejših poimenovanj pri nazivih delovnih mest, tako da je imenovanje v spolu osebe, ki dela na tem delovnem mestu. Glede promocije velja še izpostaviti, da bo ena institucija promovirala akademsko svobodo med raziskovalci. Ena institucija je ta isti ukrep (tj. analizo obstoječih jezikovnih praks v pravnih dokumentih; razvoju in implementaciji spolno vključujočih modelov v določenih uradnih dokumentih in organizacijo posveta) navedla v 1. stebru – *usklajevanje zasebnega in poklicnega življenja*.

Hkrati je 5 organizacij (23%) navedlo uporaba spolno vključujočega jezika in **dimenzije spola v temeljnih in uporabnih raziskavah**, pri čemer je ena institucije navedla upoštevanje dimenzije spola pri pripravi metod raziskovanja in zbiranju podatkov, ena pa pripravo projektov, ki imajo integrirano dimenzijo spola. Štiri organizacije bodo pripravile smernice za vključitev dimenzije spola v raziskave in pedagoški proces; ena pa bo spodbujala enakovredno vključevanje študentov in študentk v raziskovanje, ne glede na spol. Tri pedagoške organizacije bodo posodobile učne načrte, učne cilje in druge prakse znotraj pedagoškega procesa z umeščanjem dimenzije spola.

Posebna pozornost bo namenjena tudi **izobraževanju**, pri čemer je 7 organizacij (33%) navedlo izobraževanje zaposlenih na temo spolno vključujoče rabe jezika. V tem okviru bo ena institucija posebno pozornost namenila izobraževanju vodstvenih kadrov o pomenu in vključevanju enakosti spolov kot tudi izmenjavi dobrih praks. Ena institucija bo pripravila izobraževalno publikacije, posvečene raziskovalkam (v Sloveniji in regiji, v zgodovinski perspektivi) ter vzpostavila mehanizme za zagotavljanje svetovanja o vključevanju dimenzije spola v raziskovalno delo in poučevanje. Ena institucija pa bo opravila analizo raziskovalnih skupin na projektih/programih in obstoječih praks promocije znanosti glede na spol in naziv

ter organizirala promocija znanstvene odličnosti raziskovalk skozi posebno promocijsko kampanjo in kanale družbenih omrežij. Pri tem velja opozoriti, da sta dve instituciji ta ukrep navedla pod 3. steber – *enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem*.

Kot posebnost lahko izpostavimo, da bo ena institucija **pripravila platformo za sodelovanje med raziskovalci**, kjer bodo lahko izmenjevali izsledke raziskav o tematikah spola in dobre prakse. Ena organizacija je v ta steber tudi vključila nagovarjanje moških študentov, da bi pritegnili več moških študentov v družabno-znanstvenih programih, kar je druga organizacija navedla pod 3. steber – *enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju*.

2.5.2.5 PREPREČEVANJE NASILJA NA PODLAGI SPOLA, VKLJUČNO S SPOLNIM NADLEGOVANJEM

Med najpomembnejšimi ukrepi velja izpostaviti **normativno področje**, saj bodo 4 organizacije (19%) pregledale in posodobile interne pravne podlage, smernice in priporočila za preprečevanje nasilja na podlagi spola, mobinga in spolnega nadlegovanja. Ena organizacija (5%) bo preučila možnosti za vzpostavitev organizacijskih mehanizmov, ki jih nalaga *Pravilnik o ukrepih za varovanje dostojanstva zaposlenih na UL in študentov UL*, ena raziskovalna institucija (5%) pa navaja izvajanje »Politike proti spolnemu in drugemu nadlegovanju ter trpinčenju na delovnem mestu in v zvezi z delom« ter upoštevanje »Navodil o izvajanju politike proti spolnemu in drugemu nadlegovanju ter trpinčenju na delovnem mestu in v zvezi z delom«. V tem okviru ena pedagoška organizacija (5%) navaja razvoj sistema zaupnih oseb in imenovanje članic in članov komisij, ki so določene s *Pravilnikom o ukrepih proti nasilju, nadlegovanju in trpinčenju*, druga pedagoška ustanova (5%) pa objavo na spletnih straneh organov in postopkov v primeru spolne diskriminacije, diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti in spolnega nasilja in nadlegovanja, ki sta študentom in zaposlenim na voljo tako znotraj kot tudi zunaj univerze.

Dve organizaciji (9%) navajata sprotno dopolnjevanje pravilnika o določitvi sankcij in dodatnih pravil in smernic ravnanja; tri organizacije (14%) bodo vzpostavile protokol oz. kodeks ukrepanja v primeru zaznave nasilja, nadlegovanja ali trpinčenja na delovnem mestu. Dve organizaciji (9%) bosta določili jasne in transparentne posledice in sankcije za kršitelja, dve (9%) bosta sankcionirali nasilje, dve (9%) pa bosta pripravile načrt pomoči.

Večina ukrepov se nanaša na **oblikovanje podpornih skupin oz. organov** za podporo zaposlenih, pri čemer organizacije navajajo različne rešitve. Ena organizacija (5%) bo ustanovila Komisijo za enake možnosti, druga (5%) pa zaposlene seznanila z delovanjem Komisije za enake možnosti in imenovanjem pooblaščenca za mobing in spolno nadlegovanje na delovnem mestu. Ena organizacija (5%) navaja skupino za sporočanje o nasilju, nadlegovanju ali trpinčenju na delovnem mestu, ena (5%) pa za vzpostavitev podporne skupine za žrtve nasilja in prikritih spolnih pristranskosti (vključeni tudi pravniki, psihologi, zdravstveni delavci ipd).

V tem okviru dve pedagoški ustanovi (9%) navajata, da mora biti v komisiji, ki se jo sestavi za preučevanje primerov spolnega nadlegovanja, neodvisni predstavnik oziroma predstavnica, ki je senzibiliziran_a in usposobljen_a za pogovor z osebami, ki so imele izkušnjo spolnega

nadlegovanja. Ena institucija tudi navaja ločeno obravnavo za vse vpletene v nasilnem dogodku (opazovalci, žrtev, domnevni storilec).

5 organizacij (24%) posebno pozornost namenjajo tudi **vzpostavitvi kanalov za anonimno poročanje** o nespoštljivem obnašanju, zlorabi položaja in nadlegovanjem na delovnem mestu ter vzpostavitvijo postopkov za preiskavo in za posledično ukrepanje. Ena institucija (5%) pa promovira obstoječih kanalov.

Organizacije bodo posebno pozornost namenile **tudi izobraževanju** na temo enakosti spolov, spolnega nadlegovanja, šikiniranja in mobinga na delovnem mestu (10 organizacij, 48%), izobraževanju brucev in bruck (2 organizaciji, 9%) in s seznanitvijo zaposlenih s kontaktnimi podatki pooblaščenecv za pomoč in informiranje zaposlenih. Pri tem ena institucija (5%) namenja pozornost izobraževanju zaupnikov, ena institucija (5%) pa boljši preglednosti in lažji dostopnosti do instrumentov preprečevanja nasilja ter pomoči žrtvam.

Poleg tega bodo štiri organizacije (19%) tudi izvajale **analizo stanja in raziskave znotraj institucij**, pri čemer bodo v študentskih anketah in v anketah o zadovoljstvu zaposlenih vključile vprašanja o tem, ali študenti oz. zaposleni zaznavajo diskriminacijo glede na spol ali katerokoli obliko nasilja, ki je vezana na njihov spol ali spolno usmerjenost. Tri organizacije (14%) bodo pripravile analizo stanja, ena (5%) pa analizo potreb na področju boja proti nasilju na podlagi spola in spolnemu nadlegovanju. Ena organizacija (5%) bo spremljala implementacijo pravil in načrtovanje sprememb.

Med ukrepe organizacije tudi vključujejo takojšnjo ukinitvev nasilja (3 organizacije, 14%) in zagotavljanje varnosti zaposlenih s posebnim poudarkom na žrtvah nasilja. V tem okviru bo ena organizacija (5%) pripravila ukrepe za preprečevanje ponovitve nasilja in zagotovitev varnosti, dve organizaciji (9%) pa se tudi zavzemata za dokumentiranje spornih dogodkov.

2.5.3 Sklepne ugotovitve analize NES

Kar se tiče dodatnih specifičnih tematik, velja še poudariti, da imata dve pedagoški organizaciji kot posebna cilja še navedena **izobraževanje in ozaveščanje o pomenu enakosti spolov za dobro delovanje univerze** in **založenost knjižnic z literaturo s področja študij spolov**. Poleg splošnih ukrepov, ki se kažejo tudi med drugimi stebri, velja pri prvem cilju izpostaviti ukrepe, da se v nabor prosto izbirnih predmetov na univerzi uvede predmet z vsebino študij spolov; pridobitev podatkov o tem, koliko strokovnjakov za področja študij spolov in feminističnih študij deluje na univerzi, ugotovitev, kateri študijski programi in raziskovalni projekti na univerzi pokrivajo te tematike in imajo usposobljen kader s tega področja, ter da se spodbuja raziskovalni razvoj mladih na področju študij spola (v obliki doktorskega študija). Pri drugem cilju pa so navedli ukrep spodbujanje knjižnic univerz k nabavi literature s področij študij spolov in (trans)feminizma.

Tri organizacije izrecno tudi izpostavljajo cilje ozaveščanja o pomenu vprašanj enakosti in krepitev pozitivnega odnosa do različnosti ter enakost različnih, kar bi dosegli z aktivnim vključevanje perspektive zavedanja raznolikosti v vse vidike organizacije; zaposlovanjem

invalidk_ov, zaposlovanje tujk_cev. Druga organizacija pa poleg že navedenega izpostavlja ukrep – pobudo »spoznaj sodelavca«.

Večjih razlik med raziskovalnimi in pedagoškimi organizacijami ni zaznati. Razlike se kažejo le v naravi njihovega dela, torej da pedagoške organizacije pozornost namenjajo tudi študentom in izvajanju pedagoških procesov. Dve pedagoški organizaciji skrb posvečata tudi zaposlovanju podreprezentiranega spola na področjih z izrazito spolno neuravnoteženostjo. Pri vseh stebrih pa se pojavljajo isti sklopi ukrepov: vključevanje enakosti spolov v statute in druge akte organizacij; izvajanje letne statistike in analiza stanja (prek anket); izobraževanje, promocija in oblikovanje podpornih skupin.

Bolj razdelane in specifične ukrepe so navajale tiste organizacije, ki so pred pripravo ukrepov izvedle natančno analizo stanja (prek statističnih podatkov in anket zaposlenih) ter s tem spoznale resnične izzive, ki jih moramo začeti reševati. Taki ukrepi se nanašajo na habilitacijske postopke in napredovanja, spolno uravnotežene komisije, senate, svete in druge organe, spolno uravnoteženo mentorstvo, raziskovalnih skupin, nosilstvo raziskovalnih projektov idr. Natančnost priprave načrtov se kaže tudi v tem, kako so organizacije uporabljale spolno občutljiv jezik, saj nekateri načrti kljub temu, da uvajajo ukrepe za uporabo spolno vključujočega jezika, še vedno navajajo moško različico za raziskovalke_ce in študentke_e. S tem pokažejo, da so načrt pripravili le zaradi zahtev zahtev Evropske unije in ne glavnih izzivov, ki jih mora enakost spolov doseči v raziskovalni in pedagoški skupnosti.

2.6 Sklepne ugotovitve: Enake možnosti

1. Novi Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti uvršča enake možnosti že v temeljna načela, zagotavljanje enakih možnosti pa je postalo poslanstvo raziskovalnih organizacij ter del samoevalvacije prejemnikov stabilnega financiranja.
2. Zakon za urejanje položaja študentov, ki dopolnjuje Zakon o visokem šolstvu, uvaja prepoved spolnega in drugega nadlegovanja ter trpinčenja v študijskem okolju, kar se šteje za obliko diskriminacije. Novela zakona ministrici_u, pristojnem za visoko šolstvo nalaga sprejemanje pravilnika, ki opredeljuje postopek obravnave zaznane kršitve prepovedi spolnega in drugega nadlegovanja ter trpinčenja v študijskem okolju. Tak pravilnik še ni bil predstavljen javnosti.
3. Predlog Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2021–2030 in sprejeta Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030, uvajata nove ukrepe za preprečevanje in sankcioniranje spolnega in drugega nadlegovanja na področju visokega šolstva in na ravni raziskovalnih organizacij. Vendar Resolucija o Nacionalnem programu visokega šolstva do 2030 tam, kjer bi to bilo ustrezno, izrecno ne omenja enakih možnosti, enakosti spolov ter preprečevanje spolnega nadlegovanja.
4. Na pobudo Koordinacije samostojnih neprofitnih raziskovalnih in infrastrukturnih zavodov, Komisije za enake možnosti pri MIZŠ ter Rektorske konference je bila ustanovljena Ekspertna skupina za usmerjanje reševanja problematike nadlegovanja in trpinčenja v akademskem okolju, ki trenutno končuje pripravo Smernic za reševanje problematike spolnega nadlegovanja v akademskem okolju.

5. Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 je predvidela sprejetje Akcijskega načrta za izboljšanje kariernih možnosti za raziskovalce v vseh obdobjih kariere in zagotavljanje načela enakih možnosti spolov, kar se ni uresničilo. Nova Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030 predvideva sprejetje Akcijskega načrta za področje enakih možnosti, v katerem bodo opredeljene dejavnosti v okviru zapisanih ukrepov skupaj s terminskimi načrti izvedbe, kazalniki in predvidenim obsegom financiranja.
6. Čeprav je Slovenski ERA načrt 2016–2020 zastavil cilj okrepiti zmožnosti MIZŠ za poglobljeno obravnavo tematike enakih možnosti v znanosti in centralizirati zbiranje relevantnih podatkov, pa sta bila oba ukrepa opuščena, kar ocenjujemo kot zamujeno priložnost za razvoj lastnih strokovnih kapacitet na ministrstvu.
7. Komisija za enake možnosti na področju znanosti kot svetovalno telo pri MIZŠ opravlja pomembne naloge pri promociji načel enakosti spolov in širjenju znanj o relevantnih tematikah med strokovno javnostjo.
8. Zadnji načrt izvajanja Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020, Slovenski ERA načrt 2016–2020 ter Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030 predvidevajo upoštevanje enakosti spolov pri financiranju raziskav, vključno z uveljavitvijo dimenzije spola v vsebine raziskovalnih dejavnosti. V prvih dveh strateških dokumentih se program Obzorje 2020 jemlje kot vzor. Med tem, ko ARRS načeloma dosledno izvaja načelo uravnotežene zastopanosti spolov v evalvacijskem postopku za dodelitev finančnih sredstev, pa sistemsko ni poskrbljeno za upoštevanje vidika spola v vsebinah projektov in programov.
9. Raziskovalne organizacije v Sloveniji so prakse in dejavnosti v povezavi z načeli enakih možnosti in/ali enakosti spolov praviloma izvajale kot del časovno omejenih projektov. Od leta leta 2021, ko je bil vpeljan nov vstopni pogoj za sodelovanje na razpisih Obzorje Evropa, so pa javne raziskovalne organizacije množično začele pripravljati načrte za enakost spolov.
10. Izvedli smo analizo vseh načrte za enakost spolov (NES), ki so jih sprejeli raziskovalni in visokošolski zavodi v Sloveniji do konca junija 2022. Vabilo k sodelovanju pri raziskavi je bilo poslano 37 javnim in zasebnim organizacijam, ki izvajajo raziskovalno in pedagoško dejavnost v Sloveniji. Pridobili smo 23 načrtov, v nadaljnjo analizo smo jih vključili 21.
11. Analiza institucionalnih načrtov za enakost spolov po tematikah oz. stebrih:
 - 1) Usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja znotraj organizacijske kulture: Največ organizacij (16, 76%) se je v tem sklopu odločilo za oblikovanje in izvajanje mehanizmov za **prilagoditev delovnega časa**, omogočanje **dela na daljavo** in diversificirano **organizacijo dela**.
 - 2) Uravnotežena zastopanost spolov na vodilnih in odločevalskih položajih: Največ organizacij (8, 38%) je navajalo prizadevanje za **uravnoteženost med spoli na vseh ravneh odločevalskih teles** (komisije, odbori, delovne skupine, odbori za konference ipd.), številni so bili tudi ukrepi, ki se nanašajo na **izobraževanja in usposabljanja** s področja enakosti spolov **ter razvoj veščin**

raziskovalk_cev, ki jih ti potrebujejo za prehod na odgovornejše vodstvene funkcije (6 organizacij, 28%).

- 3) Enake možnosti spolov pri zaposlovanju in kariernem napredovanju: Večina ukrepov se nanaša na **izvajanje statistike**, kjer bo 10 organizacij (47%) izvedlo letno statistiko kazalnikov karierne poti raziskovalcev glede na spol.
 - 4) Upoštevanje vidika spola v vsebini raziskav in poučevanja: Med glavne ukrepe so institucije navedle uporabo **spolno vključujočega jezika** v vseh promocijskih gradivih, nagovorih in besedilih (9 organizacij, 42%) in pregled jezikovnih praks spolno vključujočega jezika in implementacija le-teh v dokumentih (7 organizacij, 33%).
 - 5) Preprečevanje nasilja na podlagi spola, vključno s spolnim nadlegovanjem: Organizacije so največ pozornosti namenile **izobraževanju** na temo enakosti spolov, spolnega nadlegovanja, šikiniranja in mobinga na delovnem mestu (10 organizacij, 48%); 5 organizacij (24%) **vzpostavlja kanale za anonimno poročanje** o nespoštljivem obnašanju, zlorabi položaja in nadlegovanju na delovnem mestu ter ureja postopke za preiskavo in za posledično ukrepanje; 4 organizacije (19%) pa bodo pregledale in posodobile interne pravne podlage, smernice in priporočila za preprečevanje nasilja na podlagi spola, mobinga in spolnega nadlegovanja.
12. Ugotavljamo, da je 13 organizacij k pripravi načrtov pristopilo zelo odgovorno: pripravile so natančno zbiranje podatkov (statistični podatki in anketiranje zaposlenih), analizo stanja in glede na naravo njihovega dela pripravile razdelane ukrepe s predvidenimi konkretnimi učinki. Natančnost priprave načrtov se kaže tudi v tem, kako so organizacije uporabljale spolno občutljiv jezik. Nekoliko slabše pripravljene načrti so sicer izpolnjevali formo, vendar so bila tematska poglavja predstavljena na zelo splošen način, brez poglobljene analize in izzivov ter ukrepov, ki bi opisovali konkretno delo zaposlenih. Takih načrtov je bilo 10 in so zajemali predvsem manjše raziskovalne institucije iz tehničnih, naravoslovnih in matematičnih znanosti.